ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA"
DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVI, ANUL 1970

Fasc. 1 — 2

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA"

DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVI, ANUL 1970

Fasc. 1

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" — IAŞI
Tomul XVI, s. III a, fasc. 1 1970

SUMAR

Pag.

A. D. XENOPOL

Comemorarea pe plan național a 50 de ani de la moartea marelui savant A. D. Xenopol constituie încă o ocazie pentru întreaga noastră societate de a-și exprima prețuirea pentru opera sa, care a ocupat un loc de seamă în curentul de idei al gînditorilor patrioți, animați de idealurile progresiste și grija pentru soarta țării.

Cunoscut prin preocupările sale împărțite între istorie, filozofie, sociologie și economie politică, A. D. Xenopol a reprezentat — cum arăla N. Iorga — „ceea ce avea știința românească mai activ, mai plin de inițiativă", un savant „a cărui popularitate științifică în lumea întreagă n-a putut fi întrecută de nimeni". Întreaga sa operă se bucură azi în țara noastră de o deosebită considerație și este integrată între marile valori ale culturii românești.

Realizînd monumentala lucrare Istoria românilor din Dacia Traiană, Studiile economice *și* Les principes fondamentaux de l'histoire, *Xenopol s-a afirmat pe plan național ca unul din cei mai glorioși reprezentanți ai intelectualității românești.*

Monumentala sa lucrare despre istoria românilor a fost apreciată de Academia Română ca „cea dintîi formă sintetică a istoriei naționale, în expunerea ei cea mai largă pînă acum, pe temeiul materialului cunoscut pînă acum și adunat de dînsul de izvoare de întîia mînă".

Sub titlul Histoire des Roumains de la Dacie Trayane *în 2 volume, cu o cuprinzătoare prefață a istoricului francez Alfred Rambaud, A. D. Xenopol a publicat o serie de studii asupra istoriei poporului român, în vederea cunoașterii ei peste hotare. În prefața lucrării, istoricul francez aprecia că „publicarea acestei lucrări este un eveniment, cea dintîi istorie a românilor pe care un român a scris-o pentru noi". În urma apariției cărții, A. D. Xenopol a primit însărcinarea de a redacta partea privitoare la români din lucrarea de sinteză istorică generală* Histoire générale du quatrième siècle à nos jours, *care s-a bucurat de o largă circulație în lumea întreagă. Xenopol a fost primul istoric român care a ținut lecții la Sorbona.*

Născut la Iași, în martie 1847, dintr-o familie modestă dar dominată de atmosferă intelectuală, el a fost elevul Institutului Academic, renumit prin dascăli de mare prestigiu. Student la Universitatea din Berlin, începînd din anul 1867 el se face cunoscut încă de atunci prin studii strălucite dar mai ales printr-o activitate publicistică puțin obișnuită pentru un student, elaborînd primele sale lucrări de filozofie a culturii. Întors în țară, în 1871, cu titlul de doctor în drept și filozofie, va fi timp de șapte ani procuror la o secție a tribunalului din Iași și profesor de istorie la Institutul Academic. În vîrstă de 36 de ani, el a devenit titularul catedrei de Istoria românilor la Universitatea din Iași, ceea ce — după propria sa mărturisire — a marcat un moment hotărîtor în viața sa.

Cea mai mare parte a activității sale, A. D. Xenopol a desfășurat-o la Iași, orașul pe care l-a îndrăgit mult și pe care l-a părăsit numai spre sfîrșitul vieții, cînd sănătatea șubredă nu i-a mai îngăduit să lucreze. „Iubirea mea pentru colțul de țară ce-l locuiesc în Moldova și pentru orașul în care m-am născut, Iașul — scria el în Istoria ideilor mele *— m-au făcut să nu vreau să-l părăsesc niciodată... Cînd mă gîndeam să-mi părăsesc iubitul meu Iași mă apuca o jale adîncă așa că pe de o parte dorul pentru locul meu de naștere, pe de altă aplecarea mea*

pentru gîndirea teoretică mă împiedicase pentru a mă duce în centrul României unde aşi fi putut ajunge la averi şi poziţii înalte".

Evocarea acestor amintiri ne permite să reconstituim unele momente din viaţa şi activitatea aceluia ce a fost savantul şi profesorul A. D. Xenopol.

Cu toate condiţiile vitrege în care s-a dezvoltat Iaşul acelor vremuri, consecinţă, între altele, a unor evenimente neînlăturabile — cum le considera M. Kogălniceanu — ca şi a inegalei dezvoltări a regiunilor ţării, în Iaşi era — după cum scria Mihail Sadoveanu — un mediu de extraordinară fermentaţie culturală, în care toate ideile generoase şi toate literaturile timpului aveau circulaţie întinsă. Iaşul din a doua jumătate a secolului al XIX-lea continua să adăpostească o prodigioasă activitate ştiinţifică şi culturală care, pe de o parte, a constituit o contribuţie de seamă — şi uneori hotărîtoare — la patrimoniul culturii naţionale, iar pe de altă parte, a fost o continuare a valoroasei tradiţii de cultură care îşi avea obîrşia în istoria îndepărtată a Principatului Moldovei. Militantă şi însoţită de un ascuţit simţ critic, mişcarea ştiinţifică şi culturală ieşeană a exprimat lupta dusă pentru apărarea intereselor şi a propăşirii întregii culturi româneşti.

Considerînd Iaşul „una din puterile cele mai mari ale ţării noastre, precum o dovedesc fără tăgadă marile acte naţionale şi însemnatele producţii literare cărora el le-a dat naştere", A. D. Xenopol şi-a îndreptat preocupările sale pentru o unire a forţelor intelectuale în jurul Universităţii şi ale societăţilor academice, dat fiind că „existau încă multe şi mari goluri pe care trebuie să le umple spre a putea păşi înainte cu toată vigoarea şi certitudinea pe dificilele şi exigentele căi ale studiilor ştiinţifice", ca şi spre „îmbunătăţirile economice care vor aduce în curînd în sînul Iaşului viaţa şi înflorirea..."

Ideea de a face din Iaşi un centru mijlocitor de comerţ pentru export a făcut obiectul unui Memoriu asupra îmbunătăţirii economice de realizat în nordul Moldovei şi în special în Iaşi, *în care se remarcă nu numai economistul şi sociologul A. D. Xenopol dar şi omul de ştiinţă cu idei înaintate care crede că „ţările şi oraşele cele mai cultivate sînt totodată cele mai bogate". El propune crearea în Iaşi a unor depozite generale, docuri pentru grîne şi antrepozite pentru mărfuri precum şi construirea unor linii noi de cale ferată „care să permită adunarea în Iaşi a întregii producţiuni din România nordică". Activizarea comerţului intern şi extern — considera el — va exercita asupra Iaşului o deosebită înrîurire, cunoscut fiind, între altele, că „oraşele cele mai bogate sînt tocmai acele care atrag în sînul lor mai mulţi oameni din afară".*

Indiferent de valoarea în sine a soluţiilor ce le propunea în Memoriu *şi în alte scrieri precum şi în conferinţe, stăruinţa asupra acestor probleme relevă existenţa, între factorii esenţiali ai personalităţii lui A. D. Xenopol, a unui adînc sentiment de răspundere faţă de nevoile obşteşti. În loc să fi plecat din Iaşul care, în preajma anilor 1900,*

se zbătea în mari greutăți — așa cum au făcut-o alți intelectuali de prestigiu, originari din fosta capitală a Moldovei — Xenopol încerca, prin închinarea propriei activități nevoilor obștești, să creeze pe plan național o mișcare de solidaritate în jurul unei „nevoi vii simțite de întreaga parte nordică a României". Această solidaritate, considera el, reprezenta, pentru Iași, „singura scăpare, singurul liman de mîntuire, pe care țara nu credem să-l refuze acestui centru însemnat de cultură și poporație".

Curajos — curajul și perseverența constituiau unele din trăsăturile caracteristice ale marelui savant și istoric — Xenopol, împreună cu alte personalități de seamă ale Universității, au stimulat munca intelectualității ieșene, mai ales după 1885, cînd „Junimea" și revista ei „Convorbiri literare" se mutaseră la București, iar la Iași se simțea „un gol, o lîncezeală literară" pe care orașul nu o putea suporta multă vreme.

Lupta pentru modernizarea cercetării științifice, pentru reformarea și modernizarea școlii, a studiului limbii, a istoriei, literaturii, medicinii, împotriva obscurantismului și pentru ridicarea țării în fața străinătății vor călăuzi activitatea „Societății științifice și literare din Iași", înființată în 1889 de către o seamă de profesori grupați în jurul facultăților de științe, litere și medicină ale Universității din Iași, în frunte cu A. D. Xenopol, Cobîlcescu ș.a.

Apărută în pragul unui nou secol și îndreptată, de la început, spre publicarea numai a rezultatelor cercetărilor științifice, „Arhiva" a adus, la timpul său, o contribuție prețioasă la dezvoltarea științei și culturii naționale. Încă în primul număr al revistei, se preciza că ea își va aduce contribuția „la dezlegarea mai multor chestiuni științifice ce agită societatea" și că membrii ei vor contribui „la cultura științelor, la deșteptarea gustului științific și la răspîndirea luminilor în țara noastră". Pentru Xenopol, „Arhiva" a constituit încă un mijloc de menținere și apărare a prestigiului universitar, științific și cultural al Iașului.

În „Arhiva" s-au publicat valoroase studii de gramatică a limbii române, studii de geologie, geografie, drept, medicină, dar mai ales, de istorie. În „Arhiva" s-au dezbătut problemele școlii, situația învățătorimii; au fost publicate, din inițiativa lui Xenopol, lucrările de cercetare monografică a satelor moldovenești precum și unele conferințe ținute de profesori și studenți în cadrul diferitelor cicluri inițiate de istoric și avînd ca titlu: „din nevoile poporului român", „din nevoile orașelor", „din nevoile săteanului român", etc.

Încercarea lui Xenopol de a deslușî și cu ajutorul „Arhivei" nevoile societății în care a trăit și pe care, ca istoric, se considera obligat să o slujească, merită toată prețuirea. Autor al unui Memoriu privitor la păstrarea întregimii culturale a Iașului, *adresat Ministerului Instrucțiunii Publice în 1901, A. D. Xenopol — pe atunci rector al Universității ieșene*

— *manifesta, o dată în plus, grija sa de om de știință și cetățean față de dezvoltarea și prestigiul acestui oraș.*

Profesorul A. D. Xenopol era preocupat de ținuta cursurilor sale care se distingeau prin spirit analitic, prin claritatea cu care exprima cele mai grele chestiuni precum și prin adîncimea cugetării. Așa cum își amintește unul din foștii săi studenți, în cursurile ținute de profesor la Universitatea ieșeană, „vorbirea care nu domina dintîi sala, dar se dovedea totuși foarte insinuantă în forma ei prietenoasă și dulce ca o șoaptă", reușea prin a captiva auditoriul.

Ca profesor, A. D. Xenopol s-a interesat de studenți, de societățile lor științifice. Prin lecții, conferințe și studii, marele savant a învățat generații de studenți de la Facultatea de litere din Iași să înțeleagă că studierea istoriei este un mijloc de cercetare a vieții poporului, că poporul trebuie iubit nu numai din paginile lui glorioase, ci și din acelea de suferință și că a servi știința înseamnă a sluji patria.

Poate că una din cele mai durabile învățăminte pe care le-a lăsat Xenopol tuturor acelora care studiază problemele istorice este aceea că istoria e absolut necesară în practica construcției unei societăți. El era adînc convins că știința, în general și istoria, în special, constituie un mijloc de luptă pentru apărarea umanității, a culturii, și a moștenirii valoroase lăsate de generațiile trecute. Aceasta impune ca istoricul să înțeleagă ce este nou și folositor mersului înainte al societății, predarea urmînd să aibă o legătură necesară cu realitatea înconjurătoare. Ea trebuie să fie vie, caldă, cu un pronunțat caracter polemic.

Oamenii de cultură din țara noastră aduc un binemeritat omagiu savantului și cetățeanului A. D. Xenopol.

JANETA BENDITER

DIN LUPTA NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎMPOTRIVA INSTITUIRII DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR (1866—1868)

DE

V. RUSSU

Între constantele istoriei poporului român, lupta pentru libertate ocupă un loc de prim ordin. Această luptă, purtată cu arma, cuvîntul sau condeiul, nu a izvorît dintr-o tendință de hegemonie asupra altor popoare ci din aspirația legitimă de apărare a teritoriului și ființei naționale față de acei care, de-a lungul vremurilor, au încercat să ne subjuge sau anexeze.

În această uriașă sforțare a poporului nostru, lupta românilor din Transilvania îndreptată împotriva dualismului austro-ungar se încadrează în mod organic și reprezintă o mărturie grăitoare a eforturilor depuse de generațiile anterioare pentru înfăptuirea României unitare și independente. Această luptă, izvorîtă din tendința de apărare a ființei naționale, impulsionată de dorința înfăptuirii acelui celebru „noi vrem să ne unim cu Țara", a îmbogățit tradițiile progresiste ale istoriei poporului român și a adus o contribuție esențială la realizarea unuia din dezideratele majore ale revoluției de la 1848, și anume, „mîntuirea de orice domnie străină prin unitatea națională" [1]. Ea constituia, în esență, o replică dîrză și categorică față de tendințele acelor care, din interese înguste, dinastice sau de clasă, au încercat prin instituirea unui regim reacționar, să împiedice, sau cel puțin să întîrzie, înfăptuirea unui proces firesc și impus ca necesitate de mersul înainte al istoriei.

După cum se știe, dualismul austro-ungar, rezultat al crizelor succesive care au zguduit îmbătrînitul imperiu al habsburgilor, în perioada

---

[1] N. Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, în *Scrieri sociale*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1947, p. 174.

cuprinsă între revoluţia de la 1848 şi catastrofala înfrîngere de la Sadowa, constituie, în esenţă, o rezolvare antidemocratică a complicatelor probleme ale monarhiei ceea ce conferă soluţiei adoptate un profund caracter reacţionar [2].

Instaurarea noului regim, bazat pe alianţa claselor dominante a celor două naţiuni mai puternice, maghiară şi austriacă [3], alianţă care s-a cimentat în perioada experienţelor constituţionale a regimului liberal (1860—1867), probează, pînă la evidenţă, că fondatorii dualismului nu au avut în vedere, nici un moment, rezolvarea în spirit democratic a problemei centrale a imperiului, adică a problemei naţionale. Dimpotrivă. Clasele dominante maghiare şi austriece au încheiat compromisul de la 1867, întrucît au văzut în noul regim mijlocul cel mai potrivit pentru a-şi realiza unele deziderate mai vechi, legate de dorinţa de a-şi asigura hegemonia asupra naţionalităţilor nemaghiare şi negermane, care formau majoritatea populaţiei imperiului [4].

Ca urmare a acestui fapt, ascuţişul reacţionar al dualismului a fost îndreptat în primul rînd împotriva naţionalităţilor [5], ceea ce a determinat, după cum era şi firesc, o creştere sensibilă a luptei naţionale a cehilor, slovacilor, croaţilor, românilor etc., care refuzau să accepte un regim ale cărui consecinţe se dovedeau, de la început, deosebit de periculoase pentru păstrarea fiinţei lor naţionale [6]. Compromisul de la 1867, care „trebuia să stabilească hegemonia austriacă şi maghiară" [7], reprezenta, în fond, o tendinţă anistorică deoarece încerca, prin mijloace violente, să întrerupă cursul dezvoltării celorlalte naţionalităţi şi, practic, să le desfiinţeze prin germanizare sau maghiarizare.

Or, naţionalităţile din imperiul habsburgic, ajunse la conştiinţa de sine, aveau interese proprii şi ţeluri, în perspectivă, cu totul contrarii celor urmărite de clasele conducătoare austro-ungare. Aceasta explică de ce ele au respins, de la început, cu indignare şi hotărîre, regimul dualist [8]. Lupta împotriva dualismului, luptă care a început încă din perioada perfectării compromisului de la 1867 şi a continuat, fără ră-

---

2 P. Hanak, *Probleme der Krise des Dualismus am Ende des 19. Jahrhunderts*, în „Studia Historica", 51, Budapest, 1961, p. 340, 342, 343, 347.

3 Joszef Galántai, *Der österreich-ungarische Ausgleich und der ungarische Reichstag*, în „Annales Univ. Scientiarum, Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae", sectio historica, tomus IX, 1967, p. 148.

4 *Ibidem*, p. 145, 148, 154.

5 Astfel, G. Bariţ a subliniat că principala condiţie pentru încheierea dualismului a fost aceea că „naţionalităţile să fie trîntite la perete". George Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 393.

6 Fran Zwiter, *Les problèmes nationaux dans la monarchie du Habsbourg*, Beograd, 1960, p. 103—112.

7 Joszef Galántai, *op. cit.*, p. 154.

8 Fran Zwiter, *op. cit.*, p. 96—112; Henri Hauser ş.a., *Du libéralisme à l'impérialisme*, Paris, 1964, p. 91—92.

gaz, pînă la 1918 [9], demonstrează cu prisosinţă că naţionalităţile au refuzat să accepte acest regim, reacţionar şi opresiv, care nega altor popoare dreptul la existenţă naţională proprie.

În cadrul valului de proteste şi nemulţumiri, care a cuprins întregul imperiu, în perioada instituirii dualismului, lupta românilor din Transilvania ocupă un loc deosebit de important. Parte integrantă a luptei naţionalităţilor din Austro-Ungaria, ea se încadrează, totodată, organic, în lupta întregului popor român pentru libertate. De aceea socotim necesar să precizăm, de la început, că lupta transilvănenilor împotriva dualismului nu poate fi concepută ca o chestiune de ordin local, provincial, sau ca o afacere internă a Austro-Ungariei. Pentru a-i putea surprinde mai bine semnificaţia şi implicaţiile interne şi internaţionale, lupta naţională a românilor din Transilvania trebuie cercetată prin prisma intereselor şi ţelurilor întregii comunităţi româneşti, a întregii naţiuni române, care era pe deplin constituită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Transilvania, străvechi teritoriu românesc, denumită de unii istorici „inima elementului etnic românesc" [10], care se bucura de o autonomie seculară, recunoscută prin tratate internaţionale, a primit, prin încheierea dualismului, o lovitură de moarte [11]. Marele Principat al Transilvaniei, în urma pactului austro-ungar din 1867, şi-a pierdut autonomia multiseculară, fiinţa sa de stat [12] şi toate drepturile dobîndite în perioada premergătoare [13].

Schimbarea completă a regimului juridic şi politic al Transilvaniei a creat o situaţie deosebit de grea pentru românii fostului Principat, care, împotriva voinţei lor, au fost încorporaţi în statul maghiar. Folosindu-se de înfrîngerile militare ale Austriei, oamenii politici maghiari, în frunte cu F. Deák, au condiţionat împăcarea cu habsburgii de totala sacrificare a autonomiei Transilvaniei [14].

Consecinţele cîştigului obţinut de clasele dominante maghiare, în urma tranzacţiei încheiate cu Viena, au fost dezastruoase pentru românii din Transilvania. Încadraţi, după concepţia cercurilor condu-

---

[9] Un istoric francez apreciază că „istoria Austro—Ungariei de după 1867 este aceea a revoltei naţionalităţilor care îşi cereau drepturile lor istorice". (Jacques Droz, *Histoire de l'Autriche*, Paris, 1954, p. 90).

[10] I. Lupaş, *Transilvania „inima teritoriului etnic românesc"*, în „Studii istorice", V, Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 45.

[11] Idem, *Dualismul austro-ungar. Consecinţele lui pentru Croaţia şi Transilvania*, loc. cit., p. 373.

[12] *Ibidem*; vezi şi Teodor Botiş, *Monografia familiei Mocioni*, Bucureşti, 1939, p. 141.

[13] R. W. Seton—Watson, *Histoire des roumains*, Paris, 1937, p. 435.

[14] I. Lupaş, *op. cit.*, în loc, cit., p. 373.

cătoare de la Pesta, în așa-numita națiune politică maghiară [15], românilor li se refuza, de acum înainte, recunoașterea calității de naționalitate și, totodată, li se impunea limba maghiară drept limbă oficială a statului.

Situația creată Transilvaniei în acea perioadă oferă, dintre toate provinciile fostului imperiu habsburgic, elementele cele mai semnificative pentru înțelegerea caracteristicilor politicii promovate de reprezentanții „noii ordini" [16]. Așa, spre exemplu, cercurile conducătoare de la Pesta au încercat, prin diverse mijloace, începînd cu cenzura riguroasă și legea electorală discriminatorie și terminînd cu procesele și întemnițările, să împiedice dezvoltarea politico-națională a românilor din Transilvania al căror țel final, cunoscut de oficialitățile maghiare și austriece [17], era desăvîrșirea unității de stat. Ca urmare, dualismul s-a dovedit a fi, de la bun început, un obstacol pentru dezvoltarea politico-națională a românilor și, totodată, un pericol grav pentru existența lor națională.

Instituirea dualismului austro-ungar, deși i-a surprins într-o oarecare măsură pe românii din Transilvania [19], a întîmpinat din partea acestora o dîrză rezistență. Conștienți că aveau de realizat, în perspectivă, țeluri cu totul contrarii celor urmărite de guvernanții de la Viena și Pesta, românii transilvăneni, deși puși în stare de inferioritate politică [20], nu au rămas de loc pasivi în fața noului regim. Urmărind apărarea ființei naționale, românii transilvăneni au refuzat să accepte dualismul și s-au ridicat la luptă hotărîtă împotriva politicii de asuprire națională promovată de cercurile conducătoare de la Pesta.

În vederea înfăptuirii acestor obiective, se impunea, cu necesitate, concentrarea tuturor forțelor sociale într-un front comun puternic, capabil să contracareze politica reacționară a noului regim și, în același timp, să impună cercurilor conducătoare acceptarea acelor reven-

---

[15] În legătură cu această problemă, F. Deák, unul din fondatorii dualismului, a declarat în dieta de la Pesta, în aprilie 1867, că „în Ungaria există numai o singură națiune politică" și a negat deputaților sîrbi și români calitatea de reprezentanți ai naționalităților lor. După concepția eronată a lui Deák aceștia nu puteau reprezenta decît națiunea politică maghiară. De asemenea, socotim necesar să subliniem că în această problemă nu exista nici o deosebire de vederi între oamenii politici maghiari, Joszef Galántai, *op. cit.*, în loc. cit., p. 149—150.

[16] După unii cercetători ai perioadei dualismului „optsprezece provincii ale monarhiei rămaseră cu drepturile lor autonome și după introducerea dualismului (1867). Numai marele principat al Transilvaniei a fost tratat ca o țară cucerită cu arme", cf. Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 141.

[17] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 375.

[18] Așa, spre exemplu, englezul Charles Boner subliniază, în amintirile sale referitoare la călătoria întreprinsă în Transilvania în anul 1865, că pe români „nimic nu-i atrage spre Apus, că toate speranțele lor sînt îndreptate spre Răsărit și toți nutresc în taina inimilor nădejdea"... Cf. I. Lupaș, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, București, 1946, p. 14.

[19] Bibl. Acad., Fond George Barițiu, Corespondență, Mss. 1005, f. 266.

[20] George Barițiu, *Scrieri social-politice*, E. P., Buc., 1962, p. 199—202.

dicări, care prezentau un interes vital pentru dezvoltarea politico-națională a românilor din Transilvania. De aceea, conducătorii luptei naționale a românilor din Transilvania, au acordat o atenție deosebită, încă din primii ani ai dualismului, elaborării unui program care să corespundă intereselor și aspirațiilor întregii comunități românești, adică întregii națiuni.

În cadrul acestui program, care în linii mari cuprindea o parte din revendicările principale ale revoluției de la 1848, redobîndirea autonomiei Transilvaniei va ocupa, după cum vom încerca să arătăm, un loc de prim ordin.

În comunicarea de față, fără a avea pretenția să epuizăm problema, ne propunem să stăruim, pe baza documentelor edite și inedite, asupra locului pe care îl ocupă această revendicare în lupta națională a românilor din Transilvania în perioada instituirii și organizării dualismului austro-ungar. Ne propunem să ne oprim mai mult asupra acestui moment, deoarece considerăm — și faptele istorice îndreptățesc această idee — că perioada cuprinsă între anii 1866—1868 ocupă un loc deosebit de important în lupta pentru libertate națională a românilor de pe ambii versanți ai Carpaților.

De asemenea, cercetarea atentă a acestei perioade, care încă nu a făcut obiectul unei lucrări speciale, se impune cu necesitate pentru o mai bună înțelegere a sensului revendicării autonomiei Transilvaniei, a caracterului metodelor de luptă utilizate pentru redobîndirea ei și, în același timp, pentru reliefarea importanței acestei revendicări.

Așa după cum am mai menționat, instaurarea dualismului austro-ungar și politica de oprimare națională promovată de guvernul de la Pesta [21] a avut darul să ridice la luptă, împotriva noului regim, întreaga populație românească din Transilvania [22]. Conducerea luptei împotriva dualismului i-a revenit, în condițiile istorice de atunci, burgheziei române din Transilvania. Reprezentanții acestei clase, înțelegînd comandamentele epocii, au depus eforturi lăudabile pentru folosirea tuturor mijloacelor posibile în limitele permise de un regim opresiv, în vederea apărării drepturilor naționale ale românilor.

Presa [23], tribuna parlamentară [24], petițiile, memoriile [25], călătoriile în străinătate pentru studierea problemei naționale [26], societățile cultu-

---

[21] Teodor Păcățianu, *Cartea de aur*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 144, 168, 198—199; „Federațiunea", I, nr. 51 din 3/5 aprilie 1868, p. 197; „Transilvania", XI, 1878, p. 257, 259.

[22] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 28.

[23] Idem, *Contribuții la istoria ziaristicei române ardelene*, Sibiu, 1926, p. 22—23.

[24] Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*

[25] Bibl. Acad., Fond George Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 311—314; „Federațiunea", I, nr. 157 din 26 octombrie/7 noiembrie 1868, p. 619—620.

[26] Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 112.

rale, adunările comitatense [27] etc. sînt numai cîteva din mijloacele folosite pentru manifestarea dezacordului românilor față de tranzacția încheiată între Viena și Pesta, în detrimentul drepturilor și libertăților naționalităților.

Înainte de a trece la analiza conținutului și caracterului luptei naționale din anii 1866—1868, socotim necesar să ne oprim puțin asupra metodelor de luptă pe care le-a folosit burghezia română în perioada care face obiectul preocupărilor noastre. Problema, după cum era și firesc, a preocupat istoriografia noastră contemporană, care a adus, și în acest domeniu, contribuții interesante și competente. Astfel, în lucrările de sinteză [28] sau în articolele de specialitate [29], apărute în ultimii ani, s-au stabilit unele concluzii interesante în legătură cu efectul și perspectivele luptei naționale a românilor din Transilvania.

În stadiul actual al cercetărilor, fără a diminua prin nimic valoarea lucrărilor menționate se impune, credem, revizuirea unor concluzii referitoare la căile de luptă împotriva dualismului austro-ungar. Așa, de exemplu, avîndu-se în vedere numai situația internă din Transilvania, s-au adus critici, în parte justificate, metodelor de luptă legale adoptate de burghezia românească subliniindu-se, între altele, lipsa lor de eficacitate [30]. De asemenea, pornindu-se de la același criteriu, grupările politice existente în sînul burgheziei transilvănene au fost criticate pentru faptul că nu au cerut, pe cale revoluționară, autodeterminarea, pînă la despărțire de stat [31].

Într-adevăr, teoretic, revendicarea autodeterminării pînă la despărțirea de stat și unirea Transilvaniei cu România, ar fi fost soluția ideală luptei naționale. Dar, în explicarea căii de luptă adoptată de burghezia română din Transilvania nu putem să pornim de la dorința contemporană, de la ceea ce am fi dorit noi să se întîmple, ci trebuie să facem aprecieri în funcție de factorii interni și externi care au condiționat adoptarea unei anumite tactici de luptă.

Astfel, este îndeobște cunoscut că, în perioada instituirii și organizării dualismului, guvernul de la Pesta s-a folosit de orice mijloace

---

27 Bibl. Acad., Fond. George Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 394—395, 373—377; Arh. St. Cluj, Fondul Comitatului Cluj, Procese verbale de ședințe, anul 1867, „Federațiunea", I, nr. 4/16 februarie 1868, p. 70.

28 *Istoria Romániei*, vol. IV. Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1964, p. 671, 676; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1961.

29 S. Retegan, *Atitudinea burgheziei române din Transilvania față de dieta de la Cluj din 1865*, în „St. Univ. Babeș-Bolyai", s. Historia, fasc. 2/1966; Idem, *Pronunciamentul de la Blaj*, în „An. Inst. de ist. din Cluj", IX, 1966; B. Surdu, *Conferința națională de la Mercurea (1869)*, în „An. Inst. de ist. din Cluj", VIII, 1965.

30 *Istoria Romániei*, vol. IV, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1964, p. 671; S. Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj*, în *loc. cit.*, p. 128.

31 *Ibidem*, p. 676; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1961, p. 239; S. Retegan, *op. cit.*, p. 134; Silvia Goga, *Din publicistica militantă transilvăneană: Orientul latin*, în „St. Univ. Babeș-Bolyai Cluj", Philologia, fasc. 1, 1966, p. 26.

pentru a limita la maximum posibilităţile de afirmare, pe plan politic, a românilor din Transilvania. Restricţiile electorale, cenzura severă, interzicerea adunărilor naţionale, supravegherea atentă a activităţii conducătorilor luptei naţionale, demiterea funcţionarilor români etc. sînt numai cîteva aspecte care probează caracteristicile noului regim opresiv instaurat în Transilvania de cercurile conducătoare de la Pesta [32].

Mai mult decît atît, conjunctura internaţională era cu totul defavorabilă pentru declanşarea unei mişcări revoluţionare care să ducă, în ultimă instanţă, la unirea Transilvaniei cu România. O mişcare revoluţionară, într-o zonă unde se încrucişau atîtea interese, nu putea lăsa indiferentă nici una din puterile europene. Or, este cunoscut că în deceniul al VII-lea al secolului trecut, marile state europene, în care predomina spiritul conservator, nu simpatizau cu mişcările revoluţionare în general şi, în special, cu acele care ar fi dus la modificarea hărţii politice a Europei. Cu toate contradicţiile dintre ele, marile puteri europene şi-au dat mîna, în această perioadă, ori de cîte ori s-a pus problema împiedicării izbucnirii sau generalizării unei mişcări revoluţionare. Cazul insurecţiei cretane este semnificativ pentru ilustrarea acestei idei [33].

Referitor la poziţia acestor puteri faţă de lupta naţională a românilor, socotim util să menţionăm unanimitatea cabinetelor europene în ceea ce priveşte presiunile diplomatice exercitate asupra lui Carol I pentru renunţarea la colaborarea cu liberalii radicali, partizani, în această perioadă, ai cuceririi independenţei [34]. Ca urmare a acestor presiuni, guvernul liberal radical a trebuit să-şi prezinte demisia.

În afară de aceasta, trebuie să avem în vedere şi faptul că existenţa statului naţional român, creat la 1859, a contribuit, într-o largă măsură, la adoptarea căii legale de luptă. Românii din Transilvania, în planurile lor de viitor, acordau un loc deosebit de important tînărului stat de peste Carpaţi, căruia credeau că, în condiţiile de atunci, trebuia să-i revină rolul principal în această luptă comună. De aceea, ei au evitat, cu prudenţă, orice acţiune prematură care ar fi putut aduce prejudicii Transilvaniei şi statului naţional român în a cărui menţinere imperiile vecine nu erau de loc interesate [35].

---

[32] Eugen Brote, *Un memoriu politic. Chestiunea română în Transilvania şi Ungaria*, Buc., 1895, p. 78; George Bariţiu, *Părţi alese*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 402—404; Teodor V. Păcăţianu, *op. cit.*, p. 198—200; 161—168, 140—141; „Federaţiunea", I, nr. 11 din 3/15 aprilie 1868, p. 197; *ibidem*, nr. 158, din 29 octombrie/10 noiembrie 1868, p. 623—624.

[33] **А. Дж. П. Тэйлор, Борьба за господству в Европе. 1848—1918, Москва 1958, p. 200—220.**

[34] Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conquis son indépendance*, în, „Revue roumaine d'histoire", nr. 3/1965, p. 526—527; Fran Zwitter, *op. cit.*, p. 106.

[35] Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avênement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 54—57.

Cercetarea atentă a condiţiilor interne şi externe — aici ne-am limitat la menţionarea cîtorva elemente — explică de ce conducătorii luptei naţionale a românilor din Transilvania, care erau buni conducători ai epocii lor, nu au căutat să declanşeze o revoluţie, deşi păreri în acest sens au existat [36], ci s-au „limitat" la adoptarea tacticii luptei legale.

Dar aceasta nu înseamnă că lupta lor a fost stearpă, infructuoasă şi lipsită de perspectivă. Lupta românilor împotriva dualismului a fost constantă, continuă, ea s-a dus zi de zi, în toate domeniile, pe toate planurile, pentru apărarea fiinţei naţionale, pentru ridicarea materială şi spirituală a românilor la nivelul cerinţelor veacului şi, în acelaşi timp, pentru pregătirea condiţiilor necesare realizării dezideratului naţional de perspectivă. În concepţia românilor din Transilvania, concepţie împărtăşită în parte şi peste Carpaţi, desăvîrşirea unităţii de stat, în condiţiile istorice de atunci, nu se putea realiza decît treptat, prin cucerirea prealabilă a unor drepturi care să permită mai devreme sau mai tîrziu, această realizare. Aşa se explică de ce, în anii 1866—1868, ca de altfel şi în deceniile următoare, elementul caracteristic al luptei naţionale îl constituie efortul depus pentru redobîndirea autonomiei Transilvaniei, apreciată de un contemporan, Grigorie Silaşii, într-o scrisoare trimisă lui G. Bariţiu, la 7 martie 1867 din Viena, drept „punctulu archimedicu alu româniloru" [37].

Încorporarea forţată a Transilvaniei la Ungaria [38] nu însemna numai o încălcare a tratatelor internaţionale [39], ci reprezenta, în acelaşi timp, un act cu grave consecinţe pentru dezvoltarea, în toate domeniile, a populaţiei româneşti. Conducătorii luptei naţionale aveau convingerea că dezideratele economice, politice şi culturale erau mai greu — uneori imposibil — de realizat în cadrul Ungariei decît acela al Transilvaniei autonome. Adăugînd la aceasta faptul că o Transilvanie autonomă, într-o conjunctură favorabilă, putea fi mai uşor unită cu Ţara, vom înţelege de ce conducătorii luptei naţionale puneau mai presus de orice reformă menţinerea acestei autonomii. În acelaşi timp, trebuie să subliniem că lupta pentru autonomie se înscrie pe linia progresului istoric întrucît ea coincidea cu eforturile depuse de burghezia românească pentru ridicarea Transilvaniei la nivelul cerinţelor veacului. Or, dezvoltarea pe cale capitalistă a Transilvaniei urma să ducă, după cum era şi firesc, la întărirea economică şi politică a burgheziei ro-

[36] Aşa, spre exemplu, Grigorie Silaşii, într-o scrisoare trimisă din Viena lui George Bariţiu, la 30 ianuarie 1867, îl sonda pe acesta în ceea ce priveşte oportunitatea unui nou 48. Astfel, autorul scrisorii îl întreba pe Bariţiu dacă „n-ar fi bine se mai faceţi dupa acésta (petiţia din decembrie 1866 — n.n.) unu paşiu încă şi mai solidariu ? Dar cîndu lucrulu ar merge totuşi spre reu, óre atunci unui protestu importantu à la 1848 n-ar fi cu scopu ?" Bibl. Acad., Fond G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 1002, f. 176.

[37] *Ibidem*, f. 180.

[38] Teodor V. Păcăţianu, *op. cit.*, p. 13, 139.

[39] Al. G. Djuvara, *Lupta naţională. Români şi unguri*, Buc., 1895, p. 81—83.

mânești, ceea ce ar fi creat noi forme și mijloace pentru purtarea cu succes a luptei pentru eliberarea națională.

Lupta cunoaște o dezvoltare continuă de la sfîrșitul anului 1866 pînă la pronunciamentul de la Blaj. Prima mare manifestare din cadrul acestei lupte, care nu va cunoaște răgaz, este legată de „protestul cel mare", adică de petiția celor 1493 de transilvăneni prezentată la 31 decembrie 1866 împăratului de la Viena [40].

În jurul acestui document, istoriografia noastră, veche și nouă, a purtat numeroase discuții. Majoritatea istoricilor care au studiat problema, de la N. Iorga pînă în zilele noastre, imputînd tonul moderat al memoriului sau lipsa sa de eficacitate pentru acel moment, au criticat, mai mult sau mai puțin aspru, acțiunea întreprinsă în decembrie 1866 [41].

Aceste aprecieri, bazate în cea mai mare parte pe analiza formulelor de politețe din documentul menționat, nu ne par — în stadiul actual al cercetărilor — întrutotul justificate. Astfel, petiția din decembrie 1866, expozeu al drepturilor constituționale și apel emoționant în favoarea personalității Transilvaniei [42], reprezintă, în esență, primul protest important îndreptat împotriva politicii de încorporare forțată a Marelui Principat la Ungaria.

De asemenea, petiția celor 1493 a fost aprobată și sprijinită de majoritatea românilor din Transilvania, care au aderat, fără șovăială, la ideile și revendicările cuprinse în acest document [43]. Pînă la apariția pronunciamentului de la Blaj și a programelor partidelor politice, create în 1869, românii transilvăneni s-au condus în lupta lor împotriva dualismului după ideile exprimate în memoriul din decembrie 1866. Acest document, publicat și în presa străină [44], a jucat, pînă în 1868, rolul de îndreptar în lupta națională. După ideile cuprinse în el s-au orientat, în activitatea lor, deputații români din dieta de la Pesta, reprezentanții românilor din adunările comitatense, corespondenții presei românești sau tineretul care a aderat cu entuziasm la lupta pentru autonomia Transilvaniei [45]. De asemenea, ideile cuprinse în documen-

---

[40] *Din istoria Transilvaniei*, II, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1961, p. 184; Eugen Brote, *op. cit.*, p. 67—68.

[41] v. N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Buc., 1915, p. 227; Ion Lupaș, *Mitropolitul Andreiu baron de Saguna*, Sibiu, 1909, p. 284—285; Vasile Netea, *George Barițiu*, Ed. șt., Buc., 1967, p. 263; S. Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj*, în An. Inst. de ist. Cluj, IX/1966, p. 263.

[42] R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 436.

[43] Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 178; ibidem, Mss. 993, f. 238—239; „Gazeta Transilvaniei", XXX, nr. 11, din 8/20 februarie 1867, p. 43.

[44] Ibidem, Mss. 1002, f. 174.

[45] Ibidem, Mss. 997, f. 90; Arh. Ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond G. Barițiu, doc. 249 și 359.

tul citat au fost dezvoltate ulterior într-o serie de memorii destinate străinătăţii, în care, pe lîngă idei, s-au utilizat pasaje întregi [46].

Autorii petiţiei din decembrie 1866, făcînd o analiză judicioasă a trecutului Transilvaniei, au cerut împăratului de la Viena să respecte autonomia Principatului şi să refuze sancţionarea uniunii proclamată de o dietă străină de interesele majorităţii populaţiei [47].

Pentru a se demonstra dreptul Transilvaniei la autonomie, s-au invocat o serie de tratate internaţionale, care atestau că acest principat a fost recunoscut drept o unitate teritorial-politică de sine stătătoare, cu o conducere şi administraţie proprie. În virtutea acestor argumente, de ordin istoric şi juridic, autorii memoriului susţineau imposibilitatea desfiinţării autonomiei Transilvaniei întrucît aceasta ar fi contravenit flagrant drepturilor cîştigate ale principatului şi, în acelaşi timp, s-ar fi procedat la încălcarea flagrantă a normelor dreptului internaţional [48]. Din punct de vedere al dreptului, argumentul era perfect valabil deoarece, teoretic, împăratul de la Viena nu putea ceda Ungariei o Transilvanie autonomă, ale cărei drepturi nu puteau fi încălcate de nimeni [49].

Căutînd să convingă curtea de la Viena de necesitatea păstrării autonomiei, autorii petiţiei s-au străduit să demonstreze că încorporarea la Ungaria ar avea consecinţe dezastruoase pentru dezvoltarea viitoare a Transilvaniei [50]. Ruina principatului nu putea fi evitată, se susţinea în acest document, decît prin respectarea autonomiei şi redeschiderea dietei Transilvaniei pe baza legii electorale din anul 1864 [51]. Această revendicare nu este întîmplătoare, întrucît redeschiderea dietei pe baza legii electorale din 1864, ar fi asigurat superioritatea numerică a românilor şi, implicit, trecerea lor pe primul plan în viaţa politică a Transilvaniei.

Conştienţi de drepturile lor, încrezători în viitor, românii din Transilvania s-au declarat categoric împotriva tranzacţiilor dintre Viena şi Pesta, care aveau drept obiectiv final încorporarea forţată a acestei provincii la Ungaria. Astfel, curtea de la Viena era informată că românii, dornici să-şi păstreze drepturile şi naţionalitatea, nu vor colabora niciodată cu partizanii dualismului care urmăreau „a prepara prin toate mijloacele posibile totala disoluţiune sau desfiinţare a naţiunii românesci" [52].

Petiţia din decembrie 1866 care a stîrnit senzaţie la Viena [53] şi a provocat nemulţumire la Pesta, cuprindea, în esenţă, principalele reven-

---

46 Bibl. Acad., Mss. 975, f. 311—314; „Federaţiunea", I, nr. 157 din 26 octombrie/7 noiembrie 1868, p. 619—620.

47 Eugen Brote, *op. cit.*, anexe, p. 102.

48 *Ibidem*, 106.

49 Al. G. Djuvara, *op. cit.*, p. 81—83.

50 Eugen Brote, *op. cit.*, anexe, p. 104.

51 *Ibidem*, p. 104, 105.

52 *Ibidem*, p. 102—103.

53 Bibl. Acad., Fond G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 1002, f. 170; George Bariţiu, *Părţi alese*, III, Sibiu, 1890, p. 434—435.

dicări — autonomia, casarea uniunii, dietă proprie etc., — care vor fi susținute și apărate, cu multă abnegație, de toți participanții la lupta împotriva dualismului.

În anii 1867—1868, lupta românilor din Transilvania împotriva instituirii dualismului a cunoscut o deosebită amploare. Lupta pentru redobîndirea autonomiei Transilvaniei va strînge în jurul curentului condus de George Barițiu și Ioan Rațiu, cele mai înaintate elemente din rîndurile românilor care neprecupețind nici un efort vor folosi toate mijloacele „îngăduite" pentru obținerea acestui deziderat.

În această perioadă, George Barițiu devine conducătorul nedeclarat dar necontestat al luptei naționale. Astfel, exprimînd năzuințele și voința întregului tineret român [54], studenții români de la Viena și Pesta apreciindu-i activitatea îl încredințează despre hotărîrea lor de a-l urma pînă la victoria deplină a cauzei drepte a Transilvaniei. Omul care și-a închinat întreaga viață pentru „a vedé națiunea nóstra în posesiunea tuturoru drepturiloru" era apreciat drept cel mai fidel interpret al năzuințelor și speranțelor tuturor românilor din Transilvania [55].

Mai mult, Barițiu, care a întreținut o vastă corespondență, era informat de toate acțiunile care se inițiau, era consultat în privința căilor de luptă, mai ales de acei tineri care, în avîntul caracteristic vîrstei, ar fi dorit, pentru apărarea și onoarea neamului, acțiuni mai îndrăznețe, ba chiar dezlănțuirea unui nou 48 [56]. Dar, nu numai tinerii, ci și alți participanți la lupta împotriva dualismului, cum ar fi deputații din dieta de la Pesta, îl informau de activitatea lor [57], de acțiunile pe care le inițiau și îl țineau la curent cu atitudinea guvernului maghiar în ceea ce privește lupta națională a românilor [58].

Supravegheat îndeaproape de autorități, ceea ce îi stingherea mult activitatea, George Barițiu a căutat să folosească corespondența privată pentru a-și populariza ideile și, în special, pentru a întreține și întări credința în dreptatea cauzei naționale. Așa, spre exemplu, într-o scrisoare din 15 mai 1867, trimisă la 38 de colaboratori ai „Gazetei Transilvaniei", Barițiu combate acuzațiile nefondate ale presei dualiste, potrivit cărora apărătorii autonomiei Transilvaniei nu ar fi decît „o clică de reacționari a sistemului cădiute" [59].

Partizan al principiului naționalității, adept convins al autonomiei Transilvaniei, Barițiu își asigura colaboratorii că numai cel care luptă pentru această idee „este unu adeveratu apostolu a fericirei și prosperității poporului său, și este adeveratulu patriotu" [60].

---

[54] George Barițiu, *op. cit.*, p. 439.
[55] Arh. ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond G. Barițiu, doc. 249—359.
[56] Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 176, 178, 180—181.
[57] Ibidem, Mss. 997, f. 43—44.
[58] Ibidem, Mss. 1001, f. 36—37, 39—42.
[59] Arh. ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond G. Barițiu, doc. 238.
[60] Ibidem.

Lupta pentru autonomia Transilvaniei nu poate fi limitată însă numai la activitatea desfăşurată de George Bariţiu sau apropiaţii săi. Ea nu s-a mărginit, după cum aprecia N. Iorga, numai la activitatea desfăşurată de vîrfurile intelectualităţii româneşti [61], ci a frămîntat, în anii 1867—1868, toate comitatele din Transilvania.

Astfel, într-o serie de memorii trimise împăratului de la Viena sau prezentate în adunările comitatense şi în cele ale consiliilor municipale, reprezentanţii românilor din diferite comitate s-au pronunţat categoric pentru asigurarea drepturilor naţionale în cadrul unei Transilvanii autonome.

Aşa, spre exemplu, în petiţiile trimise la Viena din partea dolbîcenilor şi a românilor din Dej, în iulie 1868, se cerea, invocîndu-se argumente istorice şi juridice, autonomia Transilvaniei, garantarea existenţei naţionale a românilor şi casarea legilor votate „de noi fără noi" [62]. Cereri similare întîlnim şi în alte memorii trimise împăratului Franz Joseph, cum ar fi cel al comitatului districtual Făgăraş, din 7 august 1867 [63], sau cel al românilor din comitatul Turda din acelaşi an [64].

În afară de aceasta, politica promovată de partizanii dualismului, în ceea ce priveşte impunerea limbii maghiare în afacerile publice ale tuturor comitatelor, a dat naştere, în această perioadă, la numeroase acţiuni protestatare. Referitor la această problemă, menţionăm, între altele, acţiunea iniţiată de românii din Zarand care, într-o circulară trimisă tuturor comitatelor, în iulie—august 1867, propuneau să se ceară guvernului de la Pesta redactarea tuturor actelor publice în limba română [65].

Pe această linie se înscrie şi respingerea propunerii făcute, în acelaşi an, de către comitatul Zemplin. Astfel, conducătorii acestui comitat au iniţiat, pe calea unei note circulare, o acţiune menită să cîştige adeziunea tuturor comitatelor în favoarea folosirii exclusive a limbii maghiare în toate domeniile de activitate. Iniţiatorii propunerii se bazau — atunci cînd emiteau pretenţia utilizării unei singure limbi în toate comitatele — pe teoria neştiinţifică a statului maghiar pur şi a naţiunii politice maghiare unitare. Românii din diferite comitate, Zarand, Făgăraş, Cluj, etc., au respins propunerea Zemplinului, invocînd în sprijinul poziţiei lor autonomia Transilvaniei şi dreptul popoarelor la existenţă naţională proprie [66].

---

[61] N. Iorga, *op. cit.*, p. 221.

[62] Bibl. Acad., Fond G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 975, f. 394—395, 373—377.

[63] „Gazeta Transilvaniei", XXX, nr. 61 din 6/18 august 1867, p. 241.

[64] Ibidem, nr. 62, din 9/31 august 1867, p. 245—246.

[65] Ibidem, nr. 57, din 23 iulie/4 august 1867, p. 225.

[66] „Federaţiunea", I, nr. 49 din 27 martie/8 aprilie 1868, p. 191; ibidem, nr. 78 din 23 mai/4 iunie 1868, p. 306—307; ibidem nr. 15 din 28 ianuarie/9 februarie 1868, p. 55.

Astfel, românii din Comitatul Zarand, spre exemplu, au respins propunerea Zemplinului, subliniind, pe baza dreptului natural al popoarelor la existență și progres, că nici „o națiune, nu e în dreptu a domni asupra altoru popoare și cu atîta mai puțienu potu fi în dreptu de a le impune limba“ [67].

O acțiune de mare amploare în favoarea autonomiei Transilvaniei a fost ocazionată, în primăvara și vara anului 1867, de vizita comisarului imperial Emanuel Péchy. Contele Péchy a fost trimis în Transilvania, cu împuterniciri speciale, pentru a sonda, între altele, sentimentele românilor în problema uniunii Transilvaniei la Ungaria [68].

În cursul vizitei întreprinse în Transilvania, comisarul Péchy a fost întîmpinat, la Brașov, Turda, Sibiu, Blaj, Făgăraș, Detunata etc., de mii de români aparținînd tuturor categoriilor sociale. Cu acest prilej, în toate localitățile, românii au prezentat memorii bine documentate, în care se pronunțau categoric pentru autonomia Transilvaniei. Semnificativ ni se pare faptul că, pretutindeni, comisarul imperial a întîlnit aceleași revendicări, ceea ce dovedește, cu prisosință, unitatea de vederi în problemele fundamentale ale luptei naționale.

Așa, spre exemplu, brașovenii, într-un amplu memoriu din 31 mai 1867, exprimîndu-și dezacordul față de compromisul austro-ungar, subliniau tranșant că „națiunea românească nu poate fi scăpată din totala sa apunere prin nici o legislatură din lume, decîtu numai prin a sa“ [69]. În final, pe baza unei analize amănunțite a situației economice dezastruoase din Transilvania, brașovenii îi cereau lui Péchy să sprijine „din tóte puterile autonomia neștirbită a acestui mare Principatu, cum și redeschiderea dietei sale pe temeiul legii electorale din 1864“ [70].

Cereri similare au fost prezentate și în alte localități vizitate de contele Péchy [71]. La Turda, spre exemplu, românii conduși de I. Rațiu, l-au întîmpinat pe comisarul Péchy îmbrăcați în costume naționale, în frunte cu flamura națională pe care scria „autonomie și independență Transilvaniei“ [72]. Cu acest prilej, I. Rațiu, în discursul de întîmpinare, exprimînd dorința tuturor românilor, a declarat categoric că „națiunea românească cere... ca să se restaure autonomia Transilvaniei“ [73].

Manifestațiile organizate cu prilejul vizitei comisarului Péchy au surprins și nemulțumit cercurile dualiste dar au dovedit că lupta pentru autonomie depășise cu mult sfera vîrfurilor intelectualității, fiind îmbrățișată de păturile cele mai largi ale populației.

---

[67] Ibidem, nr. 19 din 4/16 februarie 1868, p. 70.

[68] George Barițiu, *op. cit.*, p. 405—407.

[69] Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 307.

[70] Ibidem, f. 308.

[71] Ibidem, Mss. 992, f. 49; „Gazeta Transilvaniei“, XXX, nr. 40, din 24 mai/5 iunie 1867, p. 157—158; ibidem, nr. 41 din 28 mai/9 iunie 1867, p. 161—162; v. și George Barițiu, *op. cit.*, p. 407—409.

[72] Ibidem, Mss. 1005, f. 295.

[73] *Ibidem*, Mss. 1002, f. 185.

Reprezentanţii dualismului, care erau animaţi numai de dorinţa instituirii hegemoniei clasei conducătoare maghiare asupra celorlalte naţionalităţi [74], nici nu au vrut să audă de revendicările românilor din Transilvania. În acelaşi timp, oamenii politici maghiari, conducîndu-se după teoria anistorică a naţiunii politice unitare, au considerat revendicările românilor drept atentate împotriva integrităţii statului ungar şi au recurs la ameninţări şi represiuni pentru a înăbuşi lupta naţională a transilvănenilor. Aşa, spre exemplu, comisarul Péchy a refuzat să primească revendicările românilor şi a declarat că orice rezistenţă împotriva dualismului „o va şti sugruma în embrione tocma şi cu međiulóce fizice" [75].

În afară de aceasta, comisarul imperial, denaturînd intenţionat realitatea, a informat guvernul de la Pesta că în Transilvania, chipurile, numai mitropolitul Şuluţiu, împreună cu doi-trei acoliţi, s-ar fi pronunţat pentru autonomie şi împotriva uniunii. Ca urmare, guvernul maghiar a încercat să-l înlăture pe mitropolit, sperînd să dea, pe această cale, o lovitură puternică luptei naţionale [76].

Încercarea nu a reuşit. Guvernul, interpelat energic de Al. Roman, în şedinţa dietei din 25 iunie 1867 [77] şi de teama izbucnirii unor mişcări revoluţionare în Transilvania [78], a renunţat la tentativa sa de a-l înlătura din scaun pe Al. Şterca—Şuluţiu.

Analizînd lupta pentru autonomia Transilvaniei, în anii 1866—1868, nu putem face abstracţie de activitatea desfăşurată de deputaţii români care au luat parte la lucrările dietei de la Pesta. Reduşi ca număr, supuşi unui tratament umilitor din partea majorităţii care nu admitea nici măcar titlul de deputat al Ardealului şi îi excludea pe cei care nu cunoşteau limba maghiară [79], deputaţii români din Transilvania sau din Comitatele din vest au depus eforturi lăudabile pentru apărarea autonomiei Transilvaniei considerată drept condiţie esenţială pentru menţinerea fiinţei naţionale [80].

În cadrul dietei de la Pesta, deputaţii români, cum ar fi Ilie Măcelariu, Iosif Hodoş, Alexandru Roman ş.a., s-au străduit să demonstreze, *în ciuda manevrelor majorităţii* [81], dreptul incontestabil al Transilvaniei la autonomie şi independenţă legislativă. Astfel, pentru a nu da decît acest exemplu, Ilie Măcelariu, în şedinţa dietei din 24 noiembrie 1868, pe baza argumentelor istorice şi de drept internaţional, a precizat că Transilvania „s-a bucurat pururea de guvernămînt şi legislaţiune

[74] Joszef Galántai, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 149.
[75] Bibl. Acad. Fond. G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 975, f. 313.
[76] Ibidem, Mss. 1001, f. 30.
[77] Teodor V. Păcăţianu, *op. cit.*, p. 188—189.
[78] Bibl. Acad., Fond G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 1001, f. 31.
[79] Teodor V. Păcăţianu, *op. cit.*, p. 144, 167—168.
[80] „Albina", III, nr. 122 din 28 noiembrie/10 decembrie 1868.
[81] Teodor V. Păcăţianu, *op. cit.*, p. 820, 823.

autonomă, separată"[82]. În virtutea acestei credințe, deputatul român considera drept nul și neavenit votul dietei din Cluj în ceea ce privește încorporarea principatului la Ungaria[83].

Atitudinea lui Ilie Măcelariu nu a fost singulară. Pe aceleași poziții s-au situat și ceilalți deputați români din Transilvania[84].

Inițial, participarea deputaților ardeleni în dieta de la Pesta a fost violent criticată. S-au răspîndit chiar foi volante în care se condamna, în termeni foarte aspri, prezența acestor deputați în dieta ungară[85].

În numele autonomiei Transilvaniei, participanții la lucrările dietei pestane nu au fost recunoscuți drept reprezentanți ai intereselor națiunii române. Aceasta sublinia mai puternic refuzul românilor de a accepta autoritatea legilor adoptate fără consultarea voinței lor, de a accepta compromisul de la 1867. Așa se explică de ce, în unele materiale de epocă, participanții la dietă au fost calificați chiar trădători ai intereselor naționale[86].

Această problemă necesită, credem, unele explicații. De o trădare a intereselor naționale nu poate fi vorba. La timpul său, George Barițiu, bun cunoscător al epocii, a precizat, în istoria sa, că „n-au fostu niciunu tradatoriu între români"[87]. Deputații, care au participat la Pesta, au crezut, la început, în declarațiile liberale ale unora dintre conducătorii maghiarilor[88] și, în virtutea acestei convingeri, s-au așteptat la o rezolvare democratică a problemei naționale[89].

Pentru a dovedi că lucrurile stau așa, socotim util să facem apel la explicațiile date de Ilie Măcelariu, unul din cei mai activi apărători ai cauzei naționale. Acesta, informîndu-l, în martie 1867, pe George Barițiu despre activitatea sa parlamentară își motiva prezența la Pesta prin aceea că a „speratu încă odată, că națiunea română are de așteptat vreun feliu de libertate de la Pesta"[90].

Această conduită s-a dovedit în curînd iluzorie. Încercarea lui Ilie Măcelariu de a vorbi în românește, încercare care a stîrnit o adevărată furtună în dietă[91] și era să-l coste chiar viața pe îndrăznețul orator[92], este elocventă pentru „democratismul" claselor conducătoare din Ungaria. Experiența parlamentară din anii 1866—1868 a demonstrat, pînă la evidență, că românii din Transilvania nu aveau nimic de

---

[82] *Ibidem*, 463.
[83] *Ibidem*.
[84] *Ibidem*, 49—52, 53, 149—150, 825, 834.
[85] Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 392, Vezi Bujor Surdu, *op. cit.*, anexa I, p. 206—207.
[86] Ibidem.
[87] George Barițiu, *op. cit.*, p. 436.
[88] Eugen Brote, *op. cit.*, p. 67.
[89] I. Pușcariu, *Notițe despre întîmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 117.
[90] Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 997, f. 43.
[91] Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 140—141.
[92] Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 997, f. 44.

așteptat de la dieta din Pesta, ceea ce îi va determina, în viitor, să se pronunțe pentru metoda pasivismului.

Cu toate acestea, lupta deputaților români a avut un larg răsunet în Transilvania și chiar peste Carpați. Activitatea desfășurată de Ilie Măcelariu, Iosif Hodoș ș.a. a fost urmărită cu multă atenție și a întîlnit adeziunea unanimă a transilvănenilor. Manifestațiile organizate în cinstea lui Ilie Măcelariu la Cluj [93] sau a lui Iosif Hodoș la Abrud [94], sînt elocvente în acest sens. De asemenea, numeroasele scrisori trimise lui Iosif Hodoș din Brașov, Sibiu, Zarand, Blaj, Dobra Hunedoarei, Făgăraș, Rășinari etc. [95] dovedesc cu prisosință că lupta pentru autonomie era sprijinită de toate categoriile sociale din Transilvania, care erau conștiente, după cum spunea A. Papiu Ilarian, „că Transilvania liberă și independentă e unica scăpare a naționalității române din Dacia superioară" [96].

În aceste condiții, și mai ales după încercarea lui Ilie Măcelariu de a vorbi în limba română, atitudinea față de participanții la lucrările dietei de la Pesta a suferit o mare schimbare. [97] Astfel, chiar Barițiu, promotorul pasivismului, a aprobat, în ultimă instanță, activitatea acestor deputați întrucît, după cum scria el în „Gazeta Transilvaniei", „cine scie la ce va mai fi bună încă și acéstă încercare cadiuta. Istoria nu stă, ci ea curge ca și Dunărea" [98].

Demn de remarcat ni se pare și faptul că fruntașii luptei naționale s-au străduit să facă cunoscută problema transilvană și peste hotare pentru a trezi, în felul acesta, interesul și simpatia unor puteri europene față de cauza românilor. În acest scop s-a redactat, în cursul anului 1867, un memoriu destinat străinătății, în care se sublinia între altele, locul important ce-i revenea Transilvaniei în dezlegarea complicatelor probleme ale sud-estului european. Interesați să cîștige sprijinul puterilor europene și, în special pe cel al Franței, autorii memoriului au căutat să demonstreze, pe baza datelor istorice, lingvistice și demografice, dreptul incontestabil al Transilvaniei la autonomie și independență legislativă [99].

Mai mult, de rezolvarea dezideratelor naționale era condiționată însăși securitatea dublei monarhii (argumentul exprima tactica de moment, iar nu aderența la imperiu); în caz contrar nu era exclusă „o surpriză neasemanatu mai neplăcută decîtu a fostu cea din anul 1848" [100]. În plus, fapt semnificativ, se atrăgea atenția puterilor europene că

---

[93] Ibidem, Mss. 993, f. 254.

[94] „Gazeta Transilvaniei", XXX, nr. 32, din 26 aprilie/8 mai 1867, p. 125.

[95] Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simeon Bărnuțiu*, Sibiu, 1944, p. 92—98.

[96] *Ibidem*, p. 92.

[97] George Barițiu, *op. cit.*, p. 441; „Federațiunea", I, nr. 100 din 6/18 iulie 1868, p. 391.

[98] „Gazeta Transilvaniei", XXX, nr. 16 din 26 februarie/10 martie 1867, p. 62.

[99] Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 975, f. 311—314.

[100] Ibidem, f. 314.

nerezolvarea problemei transilvane nu va lăsa indiferent nici statul român, România „nu-şi va afla liniştea sa, ci va fi sbuciumată şi svîrcolită la tóte mişcările de nemulţumire socială şi politică, care se voru ivi din tempu în tempu în Transilvania. La consecinţiele ulterióre, subliniau autorii, póte combina ori şi cine" [101].

Acest memoriu, „redigiatu de români emininţi din Transilvania" [102], a fost publicat în 1868 în „L'Etoile d'Orient" care apărea la Bucureşti cu scopul expus de a apăra cauza naţionalităţilor din sud-estul Europei. Ulterior, a fost reprodus şi în unele ziare româneşti, cum ar fi „Românul" şi „Federaţiunea", ambele publicîndu-l în numerele din 26 octombrie 1868.

Pe aceeaşi linie, se pot înscrie şi alte acţiuni, între care menţionăm bogata activitate ziaristică a lui Alexandru Mocioni. Acesta, în anii 1867—1868, a publicat, în ziare ca „Reforme", „Zukunft", „Politik", numeroase articole în care a pledat, cu competenţă, pentru drepturile naţionale ale românilor [103]. De asemenea, nu este lipsită de interes activitatea de popularizare a memoriului din decembrie 1866, care a fost reprodus şi comentat în presa străină a vremii [104].

Analizînd lupta pentru autonomie, nu putem face abstracţie de faptul că redobîndirea ei era considerată drept condiţie indispensabilă pentru dezvoltarea mai rapidă a Transilvaniei pe drumul capitalismului. Autonomia, ca act politic, era concepută ca un pas necesar pentru introducerea acelor reforme care să permită organizarea şi dezvoltarea Transilvaniei potrivit „spiritului timpului" [105].

Aşa se explică de ce, în numeroase documente ale vremii, revendicarea autonomiei era însoţită, pe lîngă o analiză amănunţită a situaţiei interne din Transilvania [106], de o serie de propuneri considerate absolut necesare pentru valorificarea potenţelor economice şi spirituale ale principatului. De aceea, în diferite memorii, s-a cerut, printre altele, reorganizarea modernă a justiţiei şi administraţiei pentru a se pune capăt amestecului „înfricoşiatu de legi vechi feudale,. . . * şi de altele absolutistice" [107]. De asemenea, transilvănenii s-au arătat preocupaţi, într-o largă măsură, de stabilirea unui regim care să permită restabilirea creditului, care în urma crizelor cunoscute de imperiul habsburgic în ultimii ani era cu totul zdruncinat [108].

---

101 Ibidem.

102 „Românul", XII, din 26—27 octombrie 1868, p. 619.

103 Teodor B o t i ş, *op. cit.*, p. 118.

104 Bibl. Acad. Fond G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 1002, p .174.

105 Bibl. Acad. Fond G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 975, f. 307.

106 Vezi, spre exemplu, petiţia din decembrie 1866, în George B a r i ţ i u, *op. cit.*, p. 425—429.

107 Bibl. Acad., Fond G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 975, f. 307.

*) Este vorba de legile adoptate în dieta de la Pojon fără a se ţine seama de interesele şi voinţa românilor.

108 Ibidem.

Or, realizarea acestor lucruri nu era posibilă decît într-o Transilvanie autonomă, deoarece, după cum subliniau brașovenii în memoriul prezentat contelui Pechy, în mai 1867, „națiunea romanesca nu póte fi scapata din totala sa apunere prin nici o legislativa din lume, decîtu numai prin a sa" [109].

Pornind de la aceste convingeri, bazate în mare parte pe succesele dobîndite în cadrul dietei de la Sibiu, românii vor cere, cu insistență, redeschiderea organului legislativ al Transilvaniei, pe baza legii electorale din 1864 [110].

Repetarea insistentă a acestei revendicări nu este întîmplătoare. În rîndurile românilor din Transilvania își făcuse loc convingerea, justificată de altfel, că numai într-o asemenea dietă ei ar fi putut impune adoptarea legilor necesare pentru dezvoltarea pe toate planurile a națiunii române [111]. De aceea, nu este întîmplător că *nihil de nobis sine nobis* a devenit un adevărat crez al luptei naționale.

Pînă la redobîndirea autonomiei și redeschiderea dietei transilvane, conducătorii luptei naționale s-au preocupat, într-o largă măsură, de convocarea unui congres național care să stabilească, în noile condiții, programul politic al românilor. Ideea congresului a apărut ceva mai înainte și o întîlnim în programul întocmit de George Barițiu la 6 septembrie 1865 [112].

După încheierea dualismului austro-ungar, necesitatea congresului național se face tot mai simțită. Opinia publică era preocupată, într-un grad foarte înalt, de stabilirea unui program unitar, care să precizeze țelurile și metodele de acțiune [113]. Hotărîrile adoptate la acest congres trebuiau să constituie un adevărat îndreptar pentru lupta națională a românilor în condițiile dualismului. Convocarea congresului era socotită mult mai eficientă — pentru clarificarea țelurilor luptei naționale și pentru înlăturarea disensiunilor dintre grupările politice — decît toate materialele publicate, în legătură cu aceste probleme, în presa românească contemporană [114]. Or, în condițiile dualismului, realizarea unității de luptă a românilor era o problemă esențială pentru înfăptuirea deziderateler naționale.

De aceea, nu întîmplător, problema congresului național a preocupat mult opinia publică. Ideea a fost continuu prezentă în memoriile contemporane sau în presa vremii [115]. Un apel emoționant în favoarea congresului național s-a făcut printr-o foaie volantă, care a circulat

---

109 Ibidem.

110 George B a r i ț i u, *op. cit.*, p. 407, 429 „Gazeta Transilvaniei", XXX, nr. 61. din 6/18 august 1867, p. 241; ibidem, nr. 35 din 7/19 mai 1867, p. 137; vezi și Pronunciamentul de la Blaj, în Teodor V. P ă c ă ț i a n u, *op. cit.*, p. 355.

111 S. R e t e g a n, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 112.

112 *Ibidem*, p. 114—116.

113 Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1005, f. 300—302, 304.

114 Ibidem, Mss. 992, f. 43—44.

115 Ibidem, Mss. 975, f. 395; „Albina", III, nr. 55, din 22 mai/6 iunie 1868: „Federațiunea", I, nr. 92 din 20 iunie/2 iulie 1868, p. 359.

la începutul anului 1868 pe întreg cuprinsul Transilvaniei. În document, se motiva necesitatea convocării acestui for național, subliniindu-se, între altele, că „numai în congresulu naționalu potemu pretinde drepturile rapite mișielesce: egalitate politică și civile în numele justiției, civilizațiunii și dreptului gințiloru, ca să nu devenimu paria indiana în patria nóstra" [116].

Militînd pentru congresul național, autorii foii volante nu se preocupau numai de starea grea a Transilvaniei din momentul respectiv ci, fapt semnificativ, se gîndeau poate mai mult la viitor. Astfel, subliniind necesitatea congresului, ei atrăgeau atenția că „a nu cere congresu naționalu, este a ne da, înșine, sentința de mórte, este a lăsa pe fiii noștri legați de mîni și de picióre în lanțiurile sclaviei" [117].

Problema unei acțiuni comune, de mare amploare, care să dovedească adeziunea tuturor românilor la lupta pentru autonomie, a preocupat, în această perioadă, și tineretul aflat la studii în capitala Austriei. Tinerii, prin intermediul lui Grigorie Silași, i-au propus lui Barițiu, în martie 1867, să se inițieze un protest solemn al năsăudenilor și făgărășenilor în care să se condamne încorporarea la Ungaria și casarea autonomiei Transilvaniei. La acest protest, pentru a-i da o valoare cît mai mare, trebuia ulterior, „se se alăture... comunele și corporațiunile române de prin țiera, care cumu voru poté, prin dechiarări simple de consentire" [118].

În vederea realizării în condiții cît mai bune a acestei acțiuni, de mare importanță pentru lupta națională, tinerii de la Viena, ca să dovedească seriozitatea preocupării lor, au întocmit un proiect de protest pe care l-au trimis principalilor conducători ai românilor din Transilvania [119]. Din păcate, pînă în prezent, nu cunoaștem poziția lui Barițiu față de această propunere, care reprezenta în esență, un îndemn la întreprinderea unor acțiuni mai energice pentru apărarea autonomiei Transilvaniei.

Propuneri similare i-au fost făcute lui Barițiu și de alte persoane. Astfel, Sandu Budan a încercat de mai multe ori să-l determine pe Barițiu — caracterizat drept „barbatul cel dintîi al românilor" — să accepte transformarea „Gazetei Transilvaniei" într-un mare ziar politic independent, care să devină, în felul acesta, o puternică armă de luptă împotriva dualismului. Barițiu s-a arătat rezervat și a invocat rigorile cenzurii, cu toate că Budan s-a străduit să-i demonstreze că românii ar „ceti mai multe între rînduri decîtu în rînduri" [120].

Manifestarea cea mai puternică pentru autonomia și independența legislativă a Transilvaniei, între anii 1866—1868, o constituie fără îndo-

---

116 *Congresulu nationale în Dacia superiórá este necesariu*, în „Federațiunea", I, nr. 48 din 25 martie/6 aprilie 1868, p. 182.

117 *Ibidem*.

118 Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 180.

119 Ibidem.

120 Ibidem, Mss. 1005, f. 268—269; 276—277.

ială, celebrul pronunciament de la Blaj, din 3/15 mai 1868 [121]. Pronunciamentul, elaborat cu prilejul aniversării a 20 de ani de la marea adunare națională de pe Cîmpia Libertății, cuprinde, în esență, protestul categoric al românilor împotriva casării autonomiei Transilvaniei și a încorporării forțate a acestui teritoriu la Ungaria [122].

De aceea, după cum observa un contemporan, „în acest pronunțiament nu se pretindea mai puțin decît casarea tuturor hotărîrilor dietei pestane în privința Ardealului, restituirea dietei sibiene și reactivarea tuturor legilor aduse acolo“ [123].

Pronunciamentul, redactat într-un ton energic, sintetiza principalele revendicări pentru care au luptat românii în perioada instituirii și organizării dualismului austro-ungar [124]. El reprezintă, putem spune, punctul culminant al unei lupte, care a început cu petiția din decembrie 1866 și a cunoscut, după cum am încercat să arătăm în paginile anterioare, un drum ascendent pînă la 3/15 mai 1868. Puternica manifestație națională de la Blaj, care a avut răsunet în țară și peste hotare [125], nu poate fi pe deplin înțeleasă fără o cunoaștere prealabilă a tuturor acțiunilor anterioare pentru autonomia și independența legislativă a Transilvaniei. Toate acțiunile precedente au pregătit terenul pentru succesul pronunciamentului care, pe drept cuvînt, reprezenta, după cum scria „Federațiunea“, „credĭulu poporului românu, care nu se póte și nu se va poté amuți neci prin sofisme — mistificațiuni — neci prin tunuri ghintuite“ [126].

Revendicarea autonomiei și independenței legislative a întîmpinat o dîrză rezistență din partea oficialităților maghiare. Clasele conducătoare maghiare, dornice să-și exercite dominația asupra altor popoare, și în special asupra Transilvaniei, au refuzat constant luarea în discuție a revendicărilor naționalităților, considerîndu-le periculoase pentru existența statului ungar.

Cererile românilor din Transilvania, care urmăreau dezvoltarea unei vieți naționale proprii, au fost respinse în numele așa numitului drept istoric [127]. Potrivit acestei teorii, de esență pur feudală, Transilvania, chipurile, nu ar fi avut istorie proprie fiind integrată total în miticul regat al sfîntului Ștefan, pe care partizanii dualismului se străduiau să-l reînvie [128]. În conformitate cu această teorie, bazată mai mult pe fabulații decît pe realități istorice, Transilvania ar fi fost cucerită cu sabia și încorporată la statul maghiar iar populația autohtonă s-ar fi încadrat în națiunea maghiară [129].

---

121 N. Iorga, *op. cit.*, p. 230; Al. G. Djuvara, *op. cit.*, p. 27.
122 Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 355.
123 I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 120.
124 Vezi S. Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj, loc. cit.*
125 Bibl. Acad., Mss. 1005, f. 360.
126 „Federațiunea“, nr. 122 din 20 august/1 septembrie 1868, p. 481.
127 Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 537.
128 *Ibidem*, p. 623.
129 *Ibidem*, p. 702—703.

Obiectivul politic al acestor teorii, care contraveneau flagrant adevărului istoric, nu este greu de aflat. Cercurile conducătoare maghiare, care au ridicat teoria națiunii politice unitare la rangul de dogmă inatacabilă, au încercat să-și justifice pretențiile de dominare asupra altor naționalități prin reînvierea unor tradiții și mituri feudale, menite să suplinească, în concepția lor, lipsa de omogenitate etnică și teritorială a Ungariei [130].

Reprezentanții românilor din Transilvania, care luptau pentru autonomie și arondarea teritoriului țării după criteriul național, nu au lăsat fără răspuns aceste încercări de justificare a politicii de oprimare națională. Astfel, George Barițiu, într-o suită de articole trimise ziarului „Românul", a demascat caracterul reacționar al „dreptului istoric" și a adus argumente convingătoare prin care demonstra esența feudală a acestei teorii [131]. Bun cunoscător al istoriei Transilvaniei, Barițiu s-a folosit de izvoarele medievale maghiare pentru a demonstra șubrezenia teoriei cuceririi și încorporării principatului la Ungaria [132]. De asemenea, el a subliniat că dominația nobilimii feudale, care era departe de a fi pur maghiară, s-a dovedit la fel de apăsătoare pentru iobagii români și unguri. Numai așa se pot explica, argumenta el în continuare, „desele revolte împreunate ale poporului apesatu ungurescu și românescu în contra neamicului comune, în contra aristocrației" [133].

Teoriei reacționare a dreptului istoric, care încerca să nege existența altor naționalități în Ungaria, conducătorii luptei naționale a românilor din Transilvania i-au opus, în afara argumentelor de ordin istoric, teza dreptului popoarelor la viață națională proprie [134]. Românii din Transilvania, partizani declarați ai principiului naționalităților [135], care avea primatul în Europa secolului al XIX-lea [136], nu puteau fi de acord cu o teorie prin care li se nega nu numai trecutul istoric, ci, ceea ce era mai grav, chiar dreptul de a exista ca individualitate etnică [137].

Atitudinea dușmănoasă a claselor conducătoare maghiare, față de revendicarea autonomiei Transilvaniei, nu s-a limitat însă numai la invocarea pretinsei legitimități istorice, bazată pe încercarea de reînviere a unor tradiții medievale, perimate. Oficialitățile maghiare s-au

---

130 I. Lupaș, *Mitul „sacrei coroane" și problema transilvană*, *loc. cit.*, p. 310.

131 „Românul", X, din 9—10 noiembrie 1866, p. 814.

132 Ibidem.

133 Ibidem, din 17 noiembrie 1866, p. 834.

134 Ibidem, din 12 noiembrie 1866, p. 822.

135 „Albina", III, nr. 81, din 31 iulie/12 august 1868; Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 479—480; 564, 675.

136 Victor L. Tapié, *Méthodes et problèmes de l'histoire de l'Europe centrale*, în „Etudes d'histoire de relations internationales", Paris, 1966, p. 35.

137 „Gazeta Transilvaniei", XXX, nr. 42 din 31 mai/12 iunie 1867, p. 165.

folosit de argumentele teoretice, după cum aprecia Vasile Maniu, mai mult pentru „a seduce opiniunea publică a Europei, mistificîndu adevĕrulu istoricu, şi, justificîndu incualificabilulu atentatu ce se aduce prin hidosulu dualismu, atît Transilvaniei cît şi Banatului Timişianu" [138].

Guvernul de la Pesta, convins că lupta naţională nu va putea fi stăvilită prin argumente teoretice, a utilizat, în ceea ce priveşte Transilvania, o serie de metode coercitive considerate mult mai eficace pentru realizarea, în noi condiţii istorice, a miticului regat al sfîntului Ştefan. Este îndeobşte cunoscut că în planurile de viitor ale guvernului maghiar Transilvania ocupa un loc deosebit de important. De aceea, după cum observa un contemporan, „Andrássy a şi dechiaratu, dovedind tendinţa de hegemonie, că va lupta pre mórte, pre viaţă pentru uniunea Transilvaniei căci fără dînsa Ungaria nu póte deveni statu independinte" [139].

Ca urmare, oficialităţile maghiare au menţinut în Transilvania o lege a presei restrictivă, care nu permitea dezvoltarea presei politice româneşti, limitîndu-se, în acest fel, posibilităţile de luptă ale românilor [140]. Folosindu-se de legea reacţionară a presei, din anul 1852, autorităţile maghiare au intentat, în primii ani ai dualismului, un şir de procese de presă prin care se urmărea lichidarea sau cel puţin slăbirea rezistenţei românilor faţă de compromisul de la 1867. Calculele guvernanţilor maghiari au dat greş, întrucît fruntaşii luptei naţionale a românilor s-au folosit cu iscusinţă de aceste procese pentru a apăra drepturile Transilvaniei la autonomie şi independenţă legislativă [141].

Procesele de presă sau suspendarea unor ziare româneşti, cum a fost cazul „Gazetei Transilvaniei" în 1868, nu au intimidat pe nimeni. Dimpotrivă. Oprimarea naţională în Transilvania a contribuit, într-un grad foarte înalt, la creşterea spiritului de luptă a românilor şi la întărirea convingerii că revendicările lor erau juste şi legitime [142].

În afara atacurilor la adresa presei româneşti, cercurile conducătoare maghiare au căutat, printr-o lege electorală reacţionară, să limiteze accesul românilor la viaţa politică, pentru a le reduce, în acest fel, cît mai mult posibil, mijloacele de rezistenţă faţă de politica de desnaţionalizare promovată de partizanii dualismului [143]. Dacă adăugăm la aceasta interzicerea adunărilor naţionale, supravegherea poliţie-

138 „Românul", XII, din 27 iunie 1868, p. 545.

139 Bibl. Acad., Fond G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 1005, f. 361.

140 George Bariţiu, *Scrieri social-politice*, Teodor Păcăţianu, *op. cit.*, p. 198.

141 „Federaţiunea", I, nr. 173 din 28 noiembrie/10 decembrie 1868, p. 683—684; ibidem, nr. 179 din 11/22 decembrie 1868, p. 707; Bibl. Acad. Fond. G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 1001, f. 36—37.

142 Bibl. Acad., Fond G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 999, f. 455. „Federaţiunea", I, nr. 55 din 10/22 aprilie 1868, p. 214.

143 „Federaţiunea", I, nr. 179 din 11/23 decembrie 1868, p. 707; Eugen Brote, *op. cit.*, p. 78.

nească a fruntaşilor luptei naţionale, menţinerea unui regim represiv, destituirile din funcţii, numeroasele arestări şi condamnări etc. [144], putem să ne facem o imagine aproximativ exactă asupra procedeelor la care a recurs guvernul de la Pesta în vederea înăbuşirii luptei pentru autonomia Transilvaniei. Pe drept cuvînt, se sublinia, într-o petiţie a românilor din Salagiu, că „asuprirea naţiunii române e generale începîndu de la vetrele străbune pînă la sala dietei" [145].

Poziţia duşmănoasă a guvernului maghiar, faţă de revendicarea autonomiei Transilvaniei, nu este de loc întîmplătoare. Cercurile conducătoare maghiare ştiau foarte bine că redobîndirea autonomiei nu era felul final al luptei românilor din Transilvania. Acestea sperau, după cum recunoştea un călător străin, englezul Charles Bonner, în desăvîrşirea unităţii de stat, în realizarea statului naţional unitar [146].

Aşa se explică de ce, în perioada instituirii dualismului, transilvănenii sînt continuu acuzaţi că luptă împotriva integrităţii statului maghiar, că intenţionează să se desprindă de Ungaria şi să se unească cu România [147]. De aceea, nu este de loc întîmplător că la Pesta românii erau trataţi cu duşmănie şi neîncredere, iar orice revendicare naţională era calificată drept agitaţie dacoromanistă [148].

În Transilvania, spre exemplu, în anii 1866—1868, asistăm la o adevărată goană după emisari dacoromanişti, care ar fi fost chipurile trimişi din România pentru a recruta militari demisionaţi din armata austro-ungară sau pentru a pregăti o eventuală răscoală a românilor [149]. De asemenea, se vorbea în presa maghiară despre o societate secretă, care sub lozinca *sine Dacia nulla salus*, ar milita pentru „reînfiinţarea imperiului daco-roman". Totodată, se atrăgea atenţia autorităţilor că, în Transilvania ar circula proclamaţii trimise de peste Carpaţi cu scopul de a ridica populaţia la luptă pentru realizarea idealului naţional comun [150].

Guvernul de la Pesta împărtăşea întrutotul ideea potrivit căreia românii de pe ambele versante ale Carpaţilor concepeau autonomia ca o etapă necesară, în condiţiile de atunci, pentru realizarea unităţii depline. Pentru a demonstra acest lucru, socotim deosebit de importantă declaraţia făcută agentului nostru diplomatic, Radu Ionescu, de către primul ministru ungar, contele Andrássi, unul din autorii compromisului de la 1867. Acesta, în cadrul întrevederii pe care a avut-o

---

144 Teodor V. Păcăţianu, *op. cit.*, p. 198—200; „Federaţiunea", I, nr. 158 din 29 octombrie/10 noiembrie 1868, p. 622—624.

145 *Ibidem*, p. 624.

146 I. Lupaş, *Problema transilvană în timpul lui Cuza şi Carol I*, Buc., 1946, p. 14.

147 Teodor V. Păcăţianu, *op. cit.*, p. 491, 536, 580, 626, 737.

148 „Albina", III, nr. 45 din 25 aprilie/7 mai 1868; „Gazeta Transilvaniei", XXX, nr. 8 din 29 ianuarie/10 februarie 1867, p. 30; Bibl. Acad., Mss. 1005, f. 338.

149 „Românul", XI din 25—26 noiembrie 1868, p. 1020; ibidem, din 14 decembrie 1868, p. 1075.

150 „Federaţiunea", I, nr. 21 din 7/19 februarie 1868, p. 77.

la 25 decembrie 1869 cu Radu Ionescu, i-a declarat categoric că guvernul maghiar nu poate da curs cererii României în ceea ce privește autonomia Transilvaniei, care ocupa un loc important în planurile Ungariei. În același timp, contele Andrássi a subliniat că cererea guvernului român era foarte abilă deoarece, aprecia același: „vous voulez avoir la Transylvanie offerte par nous mêmes, qui, en la constituant comme vous le demandez, nous ne ferons que vous la préparer pour qu'elle puisse, dans certaines eventualités, passer plus facilement de votre côté" [151].

Punctul de vedere exprimat de Andrássi nu era singular. Pe aceeași poziție se situau toți oamenii politici din Ungaria, ceea ce explică, în mare măsură, numeroasele atacuri la adresa României, al cărui guvern era acuzat, în presă sau în parlament, că intenționează să trimită armata peste Carpați pentru a realiza, pe această cale, desăvîrșirea unității de stat [152]. De aceea, revendicările românilor din Transilvania erau refuzate continuu, iar cei care le susțineau erau întîmpinați cu „mergeți în Valachia, acolo e ţiera vóstra" [153].

Lupta pentru autonomia Transilvaniei nu a fost purtată dintr-un interes provincial, îngust regional, așa cum încercau să demonstreze unii oameni politici maghiari [154]. Românii, adepți declarați ai principiului naționalităților, nu doreau o revenire la evul mediu, ci luptau pentru crearea condițiilor necesare realizării dezideratelor majore ale întregii națiuni. De aceea, luptînd pentru autonomie, ei vizau scopuri mai înalte și aveau în vedere, după cum îi scria Grigorie Silași lui George Bariţiu, „misiunea loru providenţială făcia cu întréga romanime" [155]. Pornind de la acest punct de vedere, reprezentanții românilor din Transilvania aveau convingerea că luptînd pentru autonomie ei lucrau „mai multu pentru viitorulu decîtu pentru presintele nostru" [156]. În același sens se pronunța, în aprilie 1868, și I. C. Dragăscu care îi scria lui Barițiu că „noi nu tientimu numai la libertate, ci și la o independinţia absolută, scii așia cum ni place noue a o visa" [157].

Ce înțelegeau transilvănenii prin viitor și independență absolută nu este greu de înțeles. Nimeni nu mai poate susține că, în deceniul al șaptelea al secolului trecut, românii din Transilvania ar fi așteptat rezolvarea dorințelor lor de la Viena. Același Dragescu, în scrisoarea sa din 5 aprilie 1868, preciza că românii nu se gîndeau să schimbe

[151] Vasile M. Kogălniceanu, *Acte și documente...*, Buc., 1895, p. 16—17.

[152] Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 561, 646; „Federațiunea", I, nr. 159 din 31 octombrie/12 noiembrie 1868, p. 628; ibidem, nr. 179 din 11/23 decembrie 1868, p. 708; ibidem, nr. 181 din 17/29 decembrie 1868, p. 715; „Românul", XII, din 28 august 1868, p. 735, ibidem, din 18 martie 1868, p. 23.

[153] Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 185.

[154] Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, p. 519, 535, 574.

[155] Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1002, f. 180.

[156] „Federațiunea", I, nr. 116 din 6/18 august 1868, p. 457.

[157] Bibl. Acad., Fond G. Barițiu, Corespondență, Mss. 1005, f. 343.

dominația Pestei cu cea a Vienei, întrucît aceasta „ar însemna a exila pre Satanu prin Belzebutu“ [158]. Conștienți de obiectivele pe care le aveau de realizat în viitor, transilvănenii, avînd atîtea experiențe amare, nu așteptau nimic de la alții, deoarece, după cum aprecia un contemporan, „din grația lui D-zeu și a străiniloru niciodată nu vomu fi liberi și independenți“ [159].

Condițiile interne în care transilvănenii își desfășurau lupta națională nu le-au permis acestora să-și afișeze întotdeauna idealul pentru care militau [160]. Așa, spre exemplu, consulul Franței la București, Avril, îl informa pe ministrul său de externe, la 8 septembrie 1866 că, după opiniile lui V. Babeș și Al. Mocioni, transilvănenii ar dori unirea cu România, „mais cette éventualité est très dangereuse, car en pareil cas l'Autriche et la Hongrie dépenseraient plutôt leur dernier homme que d'abandonner la Transylvanie, et la lutte serait par trop inégale“ [161].

Cu toate acestea, românii din Transilvania nu au renunțat la lupta pentru realizarea idealului lor național. Chiar dacă nu au spus-o întotdeauna direct, ei au lăsat să se înțeleagă că luptînd pentru autonomie și drepturi naționale, luptă pentru viitor. Ideea a fost exprimată deosebit de clar în ultimul număr al ziarului „Albina“, ziar care și-a cîștigat merite deosebite în lupta împotriva dualismului austro-ungar. Astfel, în cuvîntul de „adio“ adresat cititorilor la 12 ianuarie 1877, redacția se mîngîia cu speranța că tot ce s-a publicat în coloanele acestui ziar „nu se poate să nu fi pătruns, să nu fi încolțit și prins rădăcină în piepturile române“, indicînd „calea din robia Vavilonului spre pămîntul făgăduinței, spre România și împărăția lui Traian“ [162].

În studierea luptei pentru autonomia Transilvaniei, pentru o mai bună înțelegere a sensului acestei revendicări, trebuie să avem în vedere un factor deosebit de important; existența statului național român creat în 1859. Fără analiza interdependenței dintre lupta națională a românilor și existența statului național nu putem înțelege suficient caracterul progresist al revendicării autonomiei și independenței legislative. Existența statului național român a dat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, perspective cu totul noi luptei pentru autonomie și i-a imprimat un conținut deosebit în raport cu revendicarea similară a cehilor, care doreau să rămînă cel puțin în perioada respectivă, în cadrul Austriei.

Crearea și întărirea continuă a statului român explică în mare măsură și dîrzenia cu care transilvănenii au luptat pentru redobîndirea

---

158 Ibidem.

159 Ibidem, f. 342.

160 Ibidem, f. 339.

161 Paul Henry, *op. cit.*, p. 450, doc. 387.

162 I. Lupaș, *Contribuții la istoria ziaristicii române ardelene*, Sibiu, 1926, p. 21.

autonomiei. Astfel, într-o corespondență din Transilvania trimisă ziarului „Românul" se sublinia că românii „voiescu și pretindu pînă la sînge autonomia Transilvaniei", pentru a-și putea păstra naționalitatea „pentru timpuri mai firesci" [163].

Transilvănenii își legau cele mai frumoase aspirații de existența și consolidarea tînărului stat, în care vedeau „Piemontul" românismului. Statului român, în concepția de atunci, trebuia să-i revină rolul determinant în lupta națională a întregului popor.

România realizată prin Unirea din 1859 era considerată, în corespondențele trimise din Transilvania, precum și în broșurile contemporane, drept „mama comună, focariu alu patriei române, securu și puternicu" [164]. Unirea din 1859 „a fost primulu pas spre marele viitoru" [165], în realizarea căruia statului român, ajutat de transilvăneni, îi revenea rolul principal [166]. Realizarea acestei misiuni istorice era privită de cei de peste munți în strînsă legătură cu cucerirea independenței de stat a României. Astfel, în legătură cu acest lucru, ziarul „Federațiunea" preciza: „dorim mai vîrtosu independința României libere, ca întîiulu pasu necesariu spre împlinirea misiunii sale" [167].

Atenția acordată de transilvăneni rolului României în desăvîrșirea unității de stat explică interesul deosebit pe care l-au manifestat aceștia în ceea ce privește situația politică și dezvoltarea economico-culturală a statului de peste Carpați. În legătură cu aceasta, deosebit de interesantă ni se pare precizarea făcută într-o scrisoare trimisă la 22 iunie 1867 din Cluj, pentru „Românul", în care se arăta că „românii noștri încă și astăzi suntu mai îngrijați de sórtea și de viitorulu Principateloru Romănesci unite de cîtu de viitorulu loru" [168].

Demn de remarcat este și faptul că transilvănenii nu s-au ferit să critice luptele politice interne, frămîntările sterile, care puteau împiedica introducerea reformelor menite să consolideze și să dezvolte statul. Oamenilor politici din România li se atrăgea atenția asupra sarcinilor naționale pe care trebuiau să le rezolve. Așa, spre exemplu, într-o corespondență din Alba Iulia, li se spunea acestora textual: „Purtați răspunderea românimei întregi. De inteligența și buna vóstră politică atîrnă viitorulu a zece milióne de români" [169].

Dezvoltarea statului român era urmărită cu o deosebită atenție în Transilvania, unde succesele obținute pe plan politic sau economic găseau un deosebit ecou. Votarea unor legi, cum ar fi legea armatei

---

163 „Românul, X, din 22 septembrie 1868, p. 662.

164 Ibidem, X, din 5 noiembrie 1866, p. 802—803; V. Maniu, *Unitatea latină*, Buc., 1867, p. 71.

165 V. Maniu, *op. cit.*, p. 38.

166 „Românul", X, din 5 noiembrie 1866, p. 802—803; ibidem, din 11 decembrie 1866, p. 910.

167 „Federațiunea", I, nr. 18 din 2/14 februarie 1868, p. 65.

168 „Românul", X, din 17 iunie 1867, p. 501.

169 Ibidem, din 20/21 februarie 1862, p. 146.

din 1868 sau concesiunea căilor ferate din acelaşi an, s-au bucurat de o mare atenţie în Transilvania" [170]. După construirea căilor ferate, Carpaţii, care niciodată nu au fost zid despărţitor între români, vor exista, după cum se scria în „Albina" „numai ca fortificaţie naturali în timpu de lipsa, dar nu şi ca pedeca comunicaţiunii" [171].

Încrederea în rolul statului român, conştiinţa comunităţii intereselor au contribuit la intensificarea într-un grad foarte înalt a legăturilor dintre românii de pe ambele versante ale Carpaţilor şi la creşterea speranţelor în desăvîrşirea unităţii de stat. Această speranţă a fost deosebit de mare în anii 1867—1868 cînd împrejurările internaţionale păreau să favorizeze visurile de unitate şi independenţă ale poporului român. Mai mult, guvernul român a lucrat în acest sens, iar oamenii politici din România, în întrevederile lor cu transilvănenii, le-au dat asigurări acestora că ziua realizării Dacoromaniei nu este departe. Referitor la această problemă, menţionăm, între altele, o scrisoare din 5 aprilie 1868 a lui I. C. Drăgescu prin care G. Bariţiu era informat despre discuţiile purtate la Viena pe tema Dacoromaniei, cu Dimitrie şi I. C. Brătianu. Astfel, în legătură cu asigurările date de oamenii politici români, Drăgescu îi relata lui Bariţiu că „încîtu pentru daco-România eu nu sciu ce se mai credu. Sciţi că aici petrece de cîteva luni un personagiu mare din România; de cîteva ḑile e şi frate-seu aici. Unele cuvinte ale acestuia me entuziasmară într-o ḑi fórte tare" [172]. Or, motivul entuziasmului nu putea fi decît în legătură cu posibila desăvîrşire a unităţii de stat. De altfel, ideile de care erau animaţi românii de pe ambele părţi ale Carpaţilor au fost afirmate categoric cu prilejul deschiderii lucrărilor „Societăţii academice" din august 1867. La Bucureşti, transilvănenii şi-au exprimat deschis dorinţa de Unire cu Ţara, au dat frîu liber simţămintelor de care erau animaţi, au dovedit cu prisosinţă că apărînd autonomia se gîndeau la viitor, se gîndeau la desăvîrşirea unităţii de stat [173].

Că lucrurile stau aşa, o dovedeşte, între altele, şi puternicul ecou pe care l-a avut lupta pentru autonomia Transilvaniei în opinia publică din România. În presa din România sau într-o serie de broşuri, datorate bănăţeanului Vasile Maniu, problema autonomiei şi independenţei legislative a Transilvaniei, ocupă un loc deosebit de larg.

Atenţia acordată acestei probleme nu este întîmplătoare. În numeroase articole publicate în „Românul" şi „Perseverenţa" se apărau drepturile Transilvaniei la autonomie pe baza unor argumente de ordin istoric, lingvistic, juridic, demografic, pentru a se demonstra, în

---

170 Arh. ist. a Inst. de ist. Cluj, Fond I. Antonelli, doc. 151; „Federaţiunea", I, nr. 79 din 25 mai/6 iunie 1868, p. 309; ibidem, nr. 102 din 7/19 iulie 1868, p. 396—398.

171 „Albina", III, nr. 6 din 17/29 ianuarie 1868; ibidem, nr. 10 din 26 ianuarie/7 februarie 1868.

172 Bibl. Acad., Fond G. Bariţiu, Corespondenţă, Mss. 1005, f. 342.

173 Vezi, Dan Berindei, *op. cit.*

final, dreptul românilor de pe ambele părţi ale Carpaţilor la făurirea statului naţional unitar, liber şi independent.

Analiza luptei naţionale a românilor din Transilvania împotriva instituirii şi organizării dualismului austro-ungar ne permite, credem, să evidenţiem faptul că în anii 1866—1868 a existat o largă mişcare protestatară împotriva compromisului de la 1867, mişcare care avea drept scop apărarea fiinţei naţionale şi pregătirea condiţiilor necesare pentru înfăptuirea măreţului deziderat al poporului român, desăvîrşirea unităţii de stat.

De asemenea, socotim important faptul că lupta naţională din anii 1866—1868 a avut sprijinul netăgăduit al tuturor categoriilor sociale, întrucît dualismul a afectat interesele vitale ale întregului popor român. De aceea, am încercat să subliniem că nu este vorba de o luptă limitată la vîrfurile intelectualităţii, ci de o mişcare de masă, de rezistenţa unui întreg popor faţă de un regim care urmărea să nimicească naţionalităţile.

Studierea atentă a perioadei 1866—1868 permite evidenţierea unui fapt deosebit de important; legătura indisolubilă dintre lupta transilvănenilor şi existenţa statului naţional român, considerat, în epoca respectivă, drept „Piemontul românismului". Existenţa statului naţional român a avut o influenţă deosebită asupra luptei transilvănenilor care nu au pierdut nici un moment din vedere înfăptuirea dezideratului major al poporului nostru. În acest context, am încercat să relevăm faptul că lupta pentru autonomia Transilvaniei a avut un profund caracter progresist, întrucît ea a fost concepută ca o etapă pentru desăvîrşirea unităţii de stat.

LA LUTTE DES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE CONTRE L'ÉTABLISSEMENT DU DUALISME AUTRICHIEN-HONGROIS (1866—1868)

Résumé

La lutte du peuple roumain pour l'indépendance et l'achèvement de son unité politique c'est un des problèmes fondamentaux de l'histoire moderne de la Roumanie qui a beaucoup préoccupé et préoccupe encore nostre historiographie. Dans le grand mouvement pour l'accomplissement des désiderats nationaux la lutte des Roumains transylvains contre le dualisme autrichien-hongrois occupe une place très importante, ce qui explique d'ailleurs la continuelle préoccupation de nos historiens pour l'éclaircissement du problème.

En utilisant un riche matériel, tant publié que d'archives, l'auteur se propose d'étudier un aspect moins connu de la lutte des Roumains transylvains pour l'unité et l'indépendance. Il s'agit, pour l'essentiel, du commencement de la lutte nationale contre le régime dualiste. On insiste

sur l'importance et la signification de la révendication de l'autonomie de la Transylvanie dans les nouvelles conditions historiques, créées par l'institution du dualisme. L'analyse des documents permet de conclure que la lutte pour l'autonomie constitue une partie intégrante du mouvement général pour le parachèvement de l'unité d'état. Pour ce temps-là, la conquête de l'autonomie était conçue comme une étape vers l'achèvement de l'unité d'état. En luttant pour l'autonomie, les Roumains luttaient en fait pour cette unité. En conséquence, cette lutte ne s'est pas développée pour un intérêt provincial, mais répond à l'intérêt de la nation roumaine toute entière.

Dans le même temps l'auteur démontre que la lutte des Roumains transylvains contre l'institution du dualisme n'est pas seulement le fait d'une élite intellectuelle, mais représente un ample mouvement soutenu par toutes les catégories sociales. Tous les événements des années 1866—1868 le démontrent jusqu'à l'évidence.

ACTIVITATEA ISTORIOGRAFICĂ A LUI AARON FLORIAN

DE

V. CRISTIAN

Dacă cineva și-ar propune o caracterizare a cercetărilor privind istoria istoriografiei române, de la început, s-ar impune formularea unei concluzii paradoxale: există asupra acestui domeniu deosebit de numeroase lucrări, care rămîn insuficiente, totuși, raportate la cerințele globale. O mai veche predilecție a istoricilor noștri pentru fenomene de cultură, faptul că istoriografia se plasează la granița mai multor discipline ca istoria, literatura, filozofia etc. explică atenția care, din motive diverse, sub unghiuri diferite și cu rezultate variabile, i s-a acordat adesea. Dar această atenție s-a îndreptat de predilecție asupra perioadelor celor mai marcante ale evoluției istoriografiei, iar în interiorul acestora, cu anumite excepții, asupra celor mai proeminente opere și personalități. Faptul apare, pînă la un punct, perfect justificabil; nimic nu este mai firesc decît reliefarea, în primul rînd, a culmilor atinse într-un anumit domeniu. Consecințele unei asemenea orientări nu rămîn însă, prin aceasta, mai puțin evidente. Măreția culmilor ne impresionează și ne atrage mai mult decît platitudinea cîmpiilor sau mediocritatea colinelor; să nu uităm însă că fără existența acestora din urmă nici primele nu ar fi posibile. Iată de ce, pentru a avea o imagine cu adevărat globală, nici un element nu trebuie și nu poate fi neglijat. Evident, nu fiecare din ele prezintă aceleași posibilități de cercetare și — de ce să n-o spunem — aceleași satisfacții; exemplul pe care ni-l oferă aici istoriografia este cît se poate de elocvent. Studierea tuturor elementelor nu este însă prin aceasta mai puțin necesară, ea dînd posibilitatea unei mai corecte înțelegeri a evoluției ei de ansamblu ca și a unei mai exacte reconstituiri a trecutului nostru în general, cu atît mai mult cu cît aplecarea spre trecut a constituit o importantă permanentă a vieții noastre spirituale. De altfel, chiar

marile creaţii pot fi, astfel, mai exact situate în contextul vremii şi mai lesne înţelese cu îndrăznelile, meritele şi limitele lor.

Utilă pentru întreaga evoluţie a istoriografiei noastre, o asemenea orientare a cercetării este, credem, deosebit de necesară pentru studierea preocupărilor istorice ale generaţiei care a pregătit anul 1848, luptînd apoi să-i pună în practică principiile. Referindu-ne la istoriografia paşoptistă, ne gîndim aproape involuntar la Kogălniceanu şi Bălcescu; dar înaintea lor şi alături de ei numeroşi sînt aceia care au apelat la istorie ca la un argument pentru susţinerea justeţii drepturilor poporului lor şi ca la un element tonifiant în lupta pentru transpunerea lor în fapt. Istoria constituie, de altfel, principalul element al ideologiei paşoptiste. Prin mijloace variate, prin lucrări originale, reeditări sau traduceri, prin şcoală sau presă, prin scrieri literare sau pictură, se urmăreşte reînvierea trecutului, în primul rînd a celui naţional, şi, mai ales, cunoaşterea sa în cercuri pe cît de largi le îngăduia vremea. Aproape niciunul din spiritele luminate ale timpului nu rămîne străin preocupărilor pentru istorie. Le întîlnim la marii îndrumători culturali care au fost Asachi, Heliade, Bariţiu, la jurisconsultul Damaschin Bojincă sau filozoful Eftimie Murgu, la profesorul de matematici Simeon Marcovici sau teologul Eufrosin Poteca, ca şi la numeroşi alţii, deosebiţi prin profesie şi pregătire, dar uniţi prin aspiraţii şi prin convingerea că istoria constituie o redutabilă armă de luptă social-politică şi, îndeosebi, naţională. Atenta studiere a preocupărilor lor istoriografice ca şi a audienţei acestora este de o reală utilitate pentru cunoaşterea climatului general al istoriografiei paşoptiste. Cu atît mai mult se impune cercetarea activităţii acelor „profesionişti" ai istoriei din acea vreme. În fruntea lor se plasează, fără îndoială, prin activitatea sa desfăşurată timp de patru decenii, profesorul de istorie de la Goleşti, Craiova, Sf. Sava şi Facultatea de litere din Bucureşti, Aaron Florian [1]. Prin longevitatea sa profesională, prin preocupările constante şi variate pentru cunoaşterea trecutului, el oferă cercetătorului un important element pe drumul cunoaşterii de ansamblu a istoriografiei paşoptiste.

Evident, dascălul ardelean nu este, la fel ca unii din contemporanii săi, un necunoscut al cărui nume rămîne accesibil doar eruditilor. În mai multe rînduri, istorici sau literaţi s-au ocupat de activitatea sa. Dar, aprecierile lor — atunci cînd nu este vorba de simple menţiuni — sînt adesea divergente şi încă insuficiente. Mai mulţi factori au putut contribui la crearea acestei situaţii. Principalul dintre ei pare să fie

[1] Pentru diferitele forme ale numelui său vezi D. St. Petruţiu, *Aaron Florian şi orientarea literară a „Telegrafului Român"*, în „Gînd românesc", I, 1933, nr. 1, p. 17, nr. 1; Victor Popa, *Aaron Florian (1805—1807)*, în „Buletinul Universităţilor „V. Babeş" şi „Bolyai" Cluj", Seria ştiinţe sociale, vol. I, nr. 1—2, 1956, p. 225.

[2] Pompiliu Teodor, *Contribuţia lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naţionale*, în „Acta Musei Napocensis", V (1968), p. 577.

faptul, subliniat recent [2], că opera istorică a lui Aaron Florian a fost curînd pusă în umbră de aceea a urmașilor și contemporanilor săi, Kogălniceanu și Bălcescu. Ultimul a acționat, de altfel, și direct în această privință prin sublinierea limitelor istoriografiei anterioare lui, în cunoscutele sale aprecieri în care, alături de numele lui Engel și Gebhardi, apare și acela al lui Aaron Florian [3]. Indirect, au putut contribui și relațiile sale cu Ioan Maiorescu, mai ales după dezvăluirea lor amplă, unilaterală totuși, de către N. Bănescu și V. Mihăilescu, într-o cunoscută monografie [4]. În sfîrșit, nu putem omite, dintre explicațiile acestei situații, aprecierea defavorabilă a primei lucrări istorice a lui Aaron Florian pe care o face la un moment dat Iorga, afirmație pripită dar pe care prestigiul autorului său a putut-o transforma într-o aproape definitivă judecată de valoare [5].

Făcînd aceste observații, trebuie să subliniem, totuși, că, inițial, preocupările pentru profesorul de la Sf. Sava păreau că pășesc pe cel mai prielnic drum. Aprecierile din primele lucrări care se ocupă, încă în timpul vieții, de activitatea sa sînt o dovadă în acest sens. Incluzîndu-i una din scrieri în al său *Lepturariu*, Aron Pumnul o însoțește, în afară de cîteva date biografice, de elogii la adresa celui care, „prin zelul său cel neadormit, deșteptă el în junimea română nu numai interesul cel nemărginit, ce trebuie să-l aibă fiecine pentru istorie, și mai ales pentru istoria națională, dar și tot felul de simțăminte religioase, morale și naționale și mai ales simțul comun" [6]. Ocupîndu-se puțin mai tîrziu de dascălul transilvănean, a cărui activitate o prezintă mai amplu, V. Gr. Pop reia în aceiași termeni elogiile lui Aron Pumnul, pe care le amplifică pînă la o adevărată ditirambă la sfîrșitul paginilor pe care i le consacră. „Dea ceriul, citim aici, ca să vedem pe mulți fii ai Daciei lui Traian înzestrați cu calitățile lui Aaron Florian, dea ceriul să avem pe viitor tot bărbați așa de activi și fermi în deciziunile lor ca acest veteran al națiunei noastre, cu care ne putem mîndri în secoli" [7]. Foarte puțini din cei incluși în *Conspectul* lui V. Gr. Pop se bucură de aprecieri la fel de elogioase.

Și după moarte (1887), se pare, Aaron Florian și-a păstrat o vreme prestigiul, mai ales pe acela de istoric. O dovadă o constituie includerea sa într-o crestomație din 1909, care avea drept scop să ofere „pentru întîia oară", „o colecțiune *din cei mai de seamă istorici ai*

---

[3] N. B ă l c e s c u, *Opere*, t. I, partea I, *Scrieri istorice, politice și economice*, ed. G. Zane, București, 1940, p. 101.

[4] N. B ă n e s c u și V. M i h ă i l e s c u, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă cu prilejul nașterii lui. 1811—1911*, București, 1912 passim.

[5] Vezi și P. T e o d o r, *op. cit.*, p. 577.

[6] Arune P u m n u l, *Lepturariu rumâneasc cules din scriptori rumâni*, Vieanna, 1865, t. IV[2], p. 46.

[7] Vasile Gr. P o p ŭ, *Conspect asupra literaturii române și scriitorilor ei de la început și pînă astăzi*, partea II, București, 1876, p. 134. V. Gr. Pop utilizează de fapt aici un citat al cărui autor nu-l precizează.

noştri (subl. ns.)" [8]. Culegerea cuprinde, în ordine, fragmente din Gh. Şincai, Aaron Florian, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. Papiu-Ilarian, A. Tr. Laurian, D. Fotino, B. P. Hasdeu, N. Densuşianu, Melchisedec, Bariţ. Se observă, deci, că, cu unele excepţii în plus sau în minus, lucrarea cuprinde numele celor mai reprezentativi istorici ai noştri care nu se mai aflau la acea dată în viaţă. Este însă pentru ultima oară cînd opera lui Aaron Florian este astfel apreciată.

A urmat, în literatura chestiunii care ne interesează — la fel ca în numeroase altele — ceea ce am putea numi „momentul Iorga". Meritele acestuia, în clarificarea unor aspecte necunoscute ale activităţii lui Aaron Florian sau în caracterizarea şi încadrarea acesteia [9], sînt incontestabile; la fel de incontestabil este însă şi faptul că aprecierile sale nu erau de natură să stimuleze cercetările privind activitatea istoriografică a profesorului transilvănean. Mai întîi, Iorga, care a manifestat şi o anumită ironie pentru predecesorul său la catedra de istorie universală a universităţii bucureştene, a minimalizat valoarea principalei lucrări istorice *(Idee repede)* a lui Aaron Florian. Apoi, prin maniera în care a prezentat formarea lui Bălcescu [10] — chestiune asupra căreia vom reveni — a contribuit, la fel ca mai tîrziu şi P. P. Panaitescu [11], la ştirbirea gravă a prestigiului profesorului de la Sf. Sava. Dorinţa de a reliefa meritele lui Bălcescu este firească; acesta este însă suficient de mare pentru a nu fi nevoie să fie înălţat prin coborîrea altuia, mai ales cînd aceasta se face printr-o apreciere grăbită. Este adevărat că Iorga a revenit mai tîrziu asupra acestei aprecieri, prezentînd în mod elogios, pe baza unui manuscris, cursul pe care A. Florian îl ţinea „pe la 1859" [12]. Se pare însă că, deşi îşi propusese — după expresia sa — să repare nedreptatea care i se făcuse profesorului transilvănean, el nu a reuşit întrutotul. Mai întîi, aprecierile favorabile privesc un curs oral, în vreme ce aprecierile nefavorabile — menţinute şi aici — se referă la principala sa lucrare scrisă. Apoi, comparaţia cu Bălcescu a continuat să apese asupra lui Aaron Florian. Este, probabil, principalul motiv care a determinat ca, o perioadă relativ îndelungată, activitatea acestuia să fie aproape complet neglijată [13]. Merită să

---

[8] *Istoricii români*, Bucureşti 1909, p. 3 („Biblioteca Socec").

[9] Vezi, printre altele, N. Iorga, *Contribuţii la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea*. II. *Scriitorii mireni*, în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Lit.", seria a II-a, t. XXVIII (1905—1906), p. 267—268; Idem, *Istoria literaturii române. Secolul XIX*, t. I, Bucureşti, 1907, p. 138 şi urm.; Idem, *Istoria învăţămîntului românesc*, Bucureşti, 1928, p. 274—275.

[10] Idem, *Schiţe din literatura română*, I, Iaşi, Şaraga f.a. (1895) p. 81.

[11] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la o biografie a lui N. Bălcescu*, Bucureşti, 1923, p. 12.

[12] N. Iorga, *Cursul de istoria românilor al lui Florian Aaron*, în „Revista istorică", XIII, nr. 7—9, 1927, p. 256—272.

[13] Vezi totuşi D. St. Petruţiu, *op. cit.*, p. 17—22; Gh. Adamescu, *Istoria literaturii române*, ed. a III-a, Bucureşti, Alcalay, f.a., 291—292.

reţină totuşi atenţia contribuţia lui I. Lupaş la încadrarea lui A. Florian în evoluţia generală a istoriografiei transilvănene [14].

Abia în ultima vreme cercetările au fost reluate, de astădată de pe baze documentare mai largi şi pornindu-se de la criterii ştiinţifice de interpretare a operei. Seria lor a fost deschisă de un studiu de ansamblu, din care o parte este consacrată operei istorice a dascălului ardelean [15]. O contribuţie preţioasă a fost adusă de un articol privind activitatea acestuia la 1848—1849 [16]. Utilizînd preţioasele documente conservate la Arhivele Statului din Bucureşti, autorul a considerat necesar ca, pentru înţelegerea atitudinii lui Aaron Florian în vremea revoluţiei, să facă şi o prezentare a activităţii sale ca profesor de istorie, bazată în parte pe materiale inedite.

De un real folos pentru studierea operei istoriografice a lui A. Florian şi, mai ales, pentru încadrarea ei sînt o succintă lucrare de ansamblu privind contribuţia istoriografiei transilvănene la dezvoltarea culturii noastre [17], tematica alcătuită pentru istoriografia modernă a României [18], ca şi studiul consacrat predării istoriei universale la Universitatea din Bucureşti [19], unul din autorii acestuia din urmă elucidînd apoi un important aspect al activităţii dascălului transilvănean, acela de ziarist, element preţios şi pentru cel care îşi propune să studieze activitatea sa istoriografică [20]. Incontestabil însă că, în acest din urmă domeniu, contribuţia cea mai preţioasă a fost adusă de lucrarea, citată deja, a lui Pompiliu Teodor. Remarcat prin preocupările sale anterioare în domeniul istoriografiei, istoricul clujean are meritul că a încercat, pentru prima dată, o largă apreciere a operei istorice a lui Aaron Florian şi a locului ei în istoriografia noastră de la mijlocul secolului trecut.

Se poate deci face afirmaţia, chiar pe baza aprecierilor sumare de mai sus, că opera istoriografică a lui A. Florian este relativ bine cunoscută. Considerăm totuşi că, în această privinţă, nu toate posibilităţile au fost epuizate. Există încă sectoare asupra cărora investi-

---

[14] I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, ed. a II-a, Sibiu, f.a., p. XXVI—XXVIII.

[15] V. Popa, *op. cit.*, p. 225—239. Vezi de acelaşi autor şi *Cîteva date în legătură cu adoptarea numelui de România*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj, Series IV, Historia, fasc. 1, 1958, p. 81—90.

[16] M. Regleanu, *Aaron Florian ca participant la revoluţia din 1848 în Ţara Românească*, în „Revista arhivelor", nr. 2, 1958, p. 32—50.

[17] Mihail Dan, Ion Cicală şi Pompiliu Teodor, *Contribuţia istoriografiei ardelene la dezvoltarea culturii şi ştiinţei noastre*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", IX (1966), p. 34.

[18] St. Pascu şi E. Stănescu, *Istoriografia modernă a României*, în „Studii", nr. 1, 1964, p. 137.

[19] A. Oţetea şi V. Netea, *O sută de ani de predare a istoriei universale la Universitatea din Bucureşti (1864—1964)*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Seria ştiinţe sociale. Istorie, XIII (1964), p. 23—25.

[20] V. Netea, *„România" — primul cotidian al poporului român*, în „Studii", XIX, nr. 1, 1966, p. 47—58.

gaţiile sînt insuficiente sau lipsesc, după cum anumite interpretări pot, credem, suferi modificări. Este motivul care a determinat apariţia acestor rînduri. Ele nu au pretenţia unei tratări exhaustive a problemei; prin forţa lucrurilor, vom insista asupra acelor chestiuni pe care le considerăm mai importante sau care au fost neglijate pînă acum. În acest scop, ne vom opri mai întîi asupra activităţii lui A. Florian ca profesor de istorie şi autor; ulterior, vom reveni cu o analiză a concepţiilor sale încercînd să le încadrăm în epocă pentru a le putea defini astfel mai lesne valoarea, prilej cu care vom încerca să cercetăm, în limitele posibilului, şi răspîndirea şi influenţa ideilor şi operei sale.

Aaron Florian îşi începe activitatea ca profesor, printre altele, de istorie la şcoala sătească din Goleşti. Care va fi fost pregătirea, pentru disciplina căreia avea să i se consacre în mod deosebit, a tînărului de 21 de ani adus de Dinicu Golescu ca „şcolarh" (director) al aşezămîntului său este greu de precizat. Informaţiile referitoare la studiile sale sînt extrem de sărăcăcioase. După V. Gr. Pop, care, se pare, l-a cunoscut mai îndeaproape, primele cunoştinţe de carte în limba română le-a primit chiar de la tatăl său, preot ortodox, urmînd apoi clasele elementare la Sibiu, gimnaziul la Blaj [21]. Avînd în vedere programele şcolare în vigoare atunci [22], se poate afirma cu certitudine că elevul Aaron Florian a studiat, fireşte la un nivel nu prea înalt, istoria universală şi istoria Ungariei. Avem, de asemenea, motive să credem că tot acum a venit în contact cu *Istoria* lui P. Maior care s-a bucurat de o deosebită răspîndire. Ea îi putea sluji chiar drept un prim manual; în 1812, anul apariţiei cărţii, A. Florian avea şapte ani.

Este însă mult mai greu să precizăm care a fost contribuţia studiilor academice la pregătirea sa ca istoric, deşi faptul ar prezenta un deosebit interes. În *Înştiinţarea* [23] privind deschiderea şcolii din Goleşti, el nu spune decît că a isprăvit „cursul învăţăturilor în limba latinească în crăiasa universitate din Pesta, întărit fiind şi cu testimoniurile profesorilor". În ce au constat însă aceste „învăţături" nu avem nici un alt indiciu; coroborînd datele familiale cu cele ale activităţii sale anterioare, înclinăm să credem că facultatea urmată a putut fi sau teologia sau filozofia, fără a exclude, fireşte, posibilitatea audierii paralele a unor cursuri diferite de la ambele facultăţi, dintre care, presupunem, nu au lipsit cele de istorie. Ceea ce este cert este faptul că studiile efectuate i-au asigurat buna cunoaştere a unor limbi străine, deosebit de utile istoricului de mai tîrziu; pe lîngă latină, el cunoştea maghiara şi germana, la care trebuie să adăugăm franceza — pe care, probabil, a

---

[21] V. Gr. Pop, *op. cit.*, II, p. 130.
[22] G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, Bucureşti, 1937, p. 17 şi urm.
[23] Publicată de G. Fotino, *Şcoala din Goleşti*, în *Din istoria pedagogiei româneşti*, II, Ed. did. şi ped., 1966, p. 225—227.

învăţat-o după 1826 dar a ajuns s-o stăpînească foarte bine[24] — şi eventual italiana, aşa cum rezultă din unele expresii din opera sa.

În legătură cu şederea sa la Pesta nu putem, de asemenea, neglija influenţa pe care mediul de aici a putut s-o exercite asupra tînărului student. Pe urmele lui S. Micu, Gh. Şincai, P. Maior, la Buda şi la Pesta se constituise un puternic centru cultural românesc[25], întreţinut de studenţii români de la Pesta — să ne gîndim, de exemplu, la contemporanii săi E. Murgu şi D. Bojincă, — şi de existenţa unei tipografii româneşti la Buda. Este greu de presupus că tînărul Florian putea fi străin de preocupările acestuia. De altfel, în întregul Imperiu habsburgic începea să se creeze, reflectînd lupta diferitelor lui popoare, în condiţiile de după 1815, o atmosferă de efervescenţă spirituală, concretizată în primul rînd în cultivarea limbii şi istoriei naţionale.

Însufleţirea pe care o manifestă Aaron Florian chiar de la început, de a contribui la ridicarea poporului său, apare astfel firească. Amintita *Înştiinţare* îl arată animat de cele mai înalte idealuri ale Şcolii Ardelene, mîndru de faptul că românii „sînt strănepoţi romanilor şi limba lor este în aproape rudenie cu cea latinească" al cărei folos „l-au cunoscut toate naţiile cele fericite ale Evropii" şi convins de rolul deosebit al educaţiei în dezvoltarea unui popor. În legătură cu aceasta, atrage atenţia ponderea pe care tînărul director o acordă istoriei. Din cele cinci clase „din cursul ghimnasticesc" doar în prima, rezervată învăţării cunoştinţelor elementare, nu se prevedea istoria; în schimb, în clasa a doua se preda „Istoria despre începutul rumânilor", în a treia „Istoria romanilor", în a patra „Istoria noroadelor celor mai vestite din Europa", în a cincea „Istoria noroadelor celor vechi", iar în a şasea („Din cursul filosoficesc") istoria universală. Simpla enumerare a acestor discipline este sugestivă în privinţa intenţiilor „şcolarhului". Nu întîmplător prima parte a istoriei care se studiază este acea „despre începutu rumânilor"; temeinic dezbătută de către corifeii Şcolii Ardelene, problema rămîne de o puternică actualitate, atît datorită necesităţii respingerii unor aserţiuni răuvoitoare — vezi aprinsa polemică a lui D. Bojincă şi E. Murgu cu Sava Tököli (Tucalia) — cît, mai ales, în cazul de faţă, pentru stimularea sentimentului naţional. Intenţiile lui Aaron Florian ies şi mai limpede în evidenţă dacă facem o apropiere cu afirmaţia din amintita *Înştiinţare* că prin cunoaşterea limbii latine, elevii „vor cunoaşte mai curat din ce strălucită viţă sînt născuţi şi mai ageri vor fi spre a urma strămoşilor lor în deprinderea virtuţii". În aceeaşi direcţie se plasează şi predarea în continuare a

[24] *Patriarşi sau Pămîntul Canaan. Istorie în tabloane trasă din Sfînta Scriptură.* Tradusă de F.A., Bucureşti, 1846, Precuvîntare.

[25] G. Bogdan-Duică, *op cit.*, p. 24—25.

istoriei romanilor, ca obiect separat, deşi istoria antică era prevăzută în clasa a cincea [26].

În ceea ce priveşte lucrările utilizate pentru predare este evident că pentru *Istoria despre începuturile rumânilor* se utiliza lucrarea lui Maior [27]; la fel, pentru istoria veche putea servi traducerea făcută de Molnar lucrării lui Millot [28], nu însă şi pentru celelalte perioade, aşa cum consideră G. Fotino [29], întrucît ea se oprea la căderea Romei. Probabil, Aaron Florian a întreprins singur o traducere, fapt curent în practica didactică a vremii, sau, eventual, a putut apela la notiţele sale din vremea studiilor.

Oricum, activitatea la Goleşti a fost dintre cele mai dificile. Chiar dacă nu a predat toate materiile [30], el a trebuit să îndeplinească sarcini multiple pe care numai entuziasmul tinereţii şi tăria unui crez îl puteau ajuta să le facă faţă. În asemenea condiţii, preocupărilor stricte pentru istorie nu li se putea rezerva un timp prea important. Se pare, totuşi, că ele au făcut parte dintre ocupaţiile principale ale „şcolarhului" de la Goleşti. Pledează în acest sens activitatea sa ulterioară, dar şi faptul că, după moartea lui Dinicu Golescu, a fost chemat la Craiova, tocmai ca profesor de istorie universală la „şcoala centrală" de aici, fiind numit în acelaşi timp inspector (director) al acesteia şi suplinind retorica [31].

La Craiova, Aaron Florian a stat puţin, avînd totuşi timp să-şi confirme calităţile. La 7 decembrie 1831 raporta Eforiei că a început cursurile; la 20 august 1832, o dată cu serbarea de sfîrşit de an, îşi încheia activitatea aici [32]. În acelaşi an, prin retragerea lui Eufrosin Poteca, la colegiul Sf. Sava a rămas vacant, printre altele, cursul de curînd introdus de istoria universală. Succesorul cel mai indicat pentru „clasul de istorie" a fost considerat Aaron Florian care, arătau membrii Eforiei Şcoalelor într-o hotărîre din 24 septembrie 1832, „a fost profesor la celaş clas la şcoala din Craiova şi care a dat dovadă netăgăduită de a sa capacitate pentru a preda această învăţătură şi de a sa moralitate potrivită cu dignitatea profesorală" [33]. Noul post este luat imediat în primire; în luna următoare, Kisseleff asistă şi la lecţiile lui A. Florian, acordîndu-i, la fel ca altor profesori, o gratificaţie [34].

---

26 Să notăm, de asemenea, faptul semnificativ că în 1830, după terminarea examenelor, elevii au jucat piesa „Regulus" de H. J. von Collin, în traducerea lui Iancu Văcărescu; G. F o t i n o, *op. cit.*, p. 239.

27 G. F o t i n o, *op. cit.*, p. 236.

28 *Istorie universală [...]*, Buda, 1800.

29 G. F o t i n o, *op. cit.*, p. 237.

30 *Ibidem*, p. 233 şi urm.

31 *Ibidem*, p. 241; M. R e g l e a n u, *op. cit.*, p. 32.

32 M. R e g l e a n u, *op. cit.*, p. 32—33.

33 G. P o t r a, *Petrache Poenaru, ctitor al învăţămîntului în ţara noastră 1799—1875*, Bucureşti, 1963, p. 86—87.

34 V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, Bucureşti, 1892, I, p. 195.

Prin numirea la catedra de istorie universală a colegiului Sf. Sava, începea cea mai stabilă perioadă a activității sale. Vreme de un deceniu și jumătate el va fi unul din principalii dascăli ai celei mai înalte școli din Țara Românească. Profesorul de istorie universală nu se va limita însă la îndeplinirea doar a obligațiilor didactice; în afara lor, stimulat și de preocupările mediului în care trăia, el va desfășura o bogată activitate, uimitor de bogată, chiar, în anumite perioade. Va redacta diferite manuale, va manifesta preocupări publicistice, va face parte din diferite comisii, menite să contribuie la îmbunătățirea învățămîntului românesc. Istoria rămîne însă preocuparea sa de căpetenie.

La trei ani după numirea sa la Sf. Sava, Aaron Florian își începe deja activitatea ca autor de istorie; în 1835 apare primul tom din *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Românești.* Ar putea părea surprinzător, la prima vedere, că profesorul de istorie universală își începe activitatea cu o lucrare de istorie românească; faptul își are însă semnificația și explicația sa. Cel care, la Golești, deschidea lecțiile de istorie cu originea românilor nu putea să nu înțeleagă că, în împrejurările de atunci, istoria națională avea o mult mai mare importanță decît cea generală [35]. Necesitatea cunoașterii ei trebuie să-i fi apărut cu atît mai clar cu cît lucrările tipărite pînă atunci — ca cele ale lui Maior sau Bojincă — nu priveau decît unele perioade din istoria românilor; foarte succinta prezentare pe care o făcuse Gr. Pleșoianul [36] nu putea fi decît cu totul insuficientă. Într-un moment cînd tipăriturile se înmulțesc vertiginos, cartea de istorie națională nu putea fi neglijată. Este rolul pe care și-l asumă A. Florian cu *Idee repede.*

Cînd anume a conceput el această lucrare este greu de precizat. Dacă redactarea a fost, după toate probabilitățile, realizată după venirea sa la Sf. Sava, ideea lucrării pare să fie mai veche. Întregul climat cultural din Țara Românească, sintetizat în cunoscutul îndemn al lui Heliade „Scrieți băieți", era favorabil; în plus, transilvăneanul, care aducea cu sine idealurile și principiile Școlii Ardelene, a trăit în permanență într-un mediu propice scrisului. La Golești, a putut fi încurajat de Dinicu Golescu, el însuși autor al unei culegeri de tratate

---

[35] Edificatoare în această privință este comparația care se poate face aici cu Săulescu. Profesor de istorie universală, el are numeroase preocupări pentru istoria românilor, pornind de la aceeași înțelegere a rolului reînvierii trecutului național, chiar dacă lucrările sale au o valoare mai modestă și dezvăluie concepții mai puțin avansate.

[36] *Idee repede despre istoria rumânilor* în *Cele dintîiu cunoștințe pentru trebuința copiilor care încep a citi*, traduse din franțuzește și adăugate de Grigorie P. Pleșoianul, 1828, p. 102—109. Capitolul a fost reluat în „Curierul românesc", I (1829), p. 251—254 și 255—258 și „Albina românească", I (1829), p. 220—222, 225—226.

[37] *Adunare de tractaturile ce s-au urmat între prea puternica înpărăție a Rusii și Nalta Poartă; însă acelea numai, care sînt pe seama Prințipaturilor Valahii și Moldavii*, Buda, 1826, 88 p.

istorice [37]; tot aici l-a cunoscut pe Heliade [38], mare preţuitor al trecutului naţional. La Craiova a avut colegi pe Gr. Pleşoianul şi Stanciu Capaţineanu, ultimul, autor al unei traduceri după *Istoria romanilor* a lui Montesquieu (1830). În sfîrşit, la Sf. Sava aproape toţi profesorii erau autori sau traducători.

Aceleaşi condiţii care au favorizat apariţia lucrării nu puteau permite realizarea ei la un nivel prea înalt. Autorul ei este, de altfel, conştient de limitele la care a trebuit să se oprească. Subliniind necesitatea cunoaşterii istoriei, el arăta, în acelaşi timp, că prin redactarea *Ideii repezi* şi-a propus mai mult să fie un deschizător de drumuri. „Scoposul meu, citim în *Introducere*, este mai mult ca să rup o piedică fatală, învăţaţilor să dau pricină de cercetare şi critică şi pe tinerimea română — de voi fi norocit — să o îndrăgesc oarecum cu istoria dulcei lor patrii" [39]. Lucrarea nu poate fi astfel întocmită după toate exigenţele cercetării istorice. Cu modestia care-l caracterizează, A. Florian o spune clar în aceeaşi *Introducere*. „Dînd eu afară la lumină această *Idee repede* [...] nu pociu îndrăzni să zic că am împlinit condiţiile după care ar trebui să se lucreze o istorie a patriei; aceasta este un lucru ce cere mijloace mai serioase, răbdare de fier şi vreme mai îndelungată" [40]. Or, toate acestea erau elemente pe care timpul nu i le putea pune la dispoziţie profesorului de la Sf. Sava. Chiar astfel, însă, el este satisfăcut că a izbutit să aducă o contribuţie la dezvoltarea culturii naţionale. „Pînă cînd va fi Ţara rumânească norocită ca să se poată făli cu altă istorie a patriei, lucrată astfel ca fără sfială să se poată înfăţişa înaintea tribunalului celui neîmblînzit al criticii istorice şi filosofice, locale şi streine, eu mă bucur că această idee repede poate fi o prevestire pentru acea istorie la care este aţintită aşteptarea tuturor" [41].

În asemenea condiţii, este lesne de înţeles că informaţia sa nu putea fi prea vastă. S-a arătat că, în general, el urmează pe Engel [42], căruia trebuie să-i adăugăm scrierile, cel puţin cele tipărite, ale corifeilor Şcolii Ardelene ca şi cronicile interne [43], manuscrise, „ce se află pe la unii alţii" [44]; dintre acestea din urmă pare sigură utilizarea *Letopiseţului cantacuzinesc*. Putea adăuga, de asemenea, diferite articole apărute în publicaţiile vremii şi mai ales acelea din „Biblioteca Românească". Este adevărat că A. Florian nu apare — probabil din raţiuni financiare rezultînd din necesitatea de a-şi ajuta tatăl care „din nea-

[38] G. Fotino, *op. cit.*, p. 238.

[39] F. Aaron, *Idee repede de Istoria Prinţipatului Ţării Româneşti*, tomul I, Bucureşti, în tipografia lui Eliad 1835, p. XXII (în continuare *Idee repede*).

[40] *Ibidem*, p. XXI.

[41] *Ibidem*, p. XXIV.

[42] P. Teodor, *op. cit.*, p. 580.

[43] *Ibidem*.

[44] *Idee repede*, p. XX.

verea sa a cheltuit cu mine pe la școli ca să-nvăț" [45] — în lista „prenumeranților" publicației lui Carcalechi; întîlnim însă, aici, prenumerîndu-se uneori la mai multe exemplare, atît pe Dinicu Golescu cît și pe colegii lui Aaron Florian din Craiova și București [46]. Probabil, în mod deosebit, l-a interesat de aici articolul lui Bojincă *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul* [47]. De altfel, pentru partea consacrată domniei acestuia, care are în *Idee repede* aspectul unei adevărate monografii [48], documentația este mai amplă decît pentru restul lucrării [49]. Este, probabil, unul din motivele pentru care vol. II, incluzînd perioada 1532—1601, a apărut abia la doi ani (1837) după primul.

În *Precuvîntarea acestuia,* A. Florian se arată optimist în privința posibilității continuării *Ideii repezi.* Volumul al III-lea (1838) avea să fie însă și ultimul. Mai mulți factori par să explice întreruperea lucrării. Mai întîi, ar putea fi vorba de o anumită dezamăgire a publicului. În raport cu volumele anterioare — primul cuprinzînd o remarcabilă *Precuvîntare* și zbuciumata istorie pînă la începutul secolului al XVI-lea, al doilea mai ales domnia lui Mihai Viteazul — cel de al treilea volum prezenta mai puțină valoare și, îndeosebi, mai puțin interes; el cuprindea doar domniile lui Radu Șerban și Radu Mihnea (1601—1615) și, în plus, avea un număr înjumătățit de pagini. Faptul nu era de natură să aducă reînnoirea „prenumeranților" mai ales cînd publicul era avertizat că pentru desăvîrșirea *Ideii repezi* mai sînt necesare „cinci tomuri mari" [50], a căror apariție avea, firește, să dureze. Nu putem omite, de altfel, faptul că cititorii cunoscători ai limbii franceze — cum erau mulți dintre prenumeranții primelor tomuri — aveau acum pentru istoria Țării Românești lucrarea mai bine scrisă și mai succintă a lui Kogălniceanu. În sfîrșit, nu putem exclude nici un episod legat de încetarea apariției primului nostru cotidian „România". Anunțînd-o, redactorii ziarului, în frunte cu Aaron Florian, o motivează tăios prin faptul că nu toți abonații și-au îndeplinit obligațiile asumate [51]. O parte dintre aceștia protestează [52]. Incidentul nu era de natură să contribuie la reușita subscripției deschise pentru celelalte cinci volume [53], de care autorul lega, îndreptățit, posibilitatea continuării apariției *Ideii repezi* [54]. Lucrarea s-a oprit, astfel, la anul 1615.

---

[45] Și căruia îi fixează în 1832 un ajutor din leafa sa lunară de 450 lei „mare la număr și puțină la valoar"; I o r g a, *Contribuții la istoria literaturii române. II.Scriitori mireni,* p. 267—268.

[46] „Biblioteca românească", I, Buda 1829, p. 55—56.

[47] Ibidem, t. III, 1930, p. 36—56; t. IV, 1930, p. 25—32.

[48] V. N e t e a, *op. cit.,* p. 48.

[49] P. T e o d o r, *op. cit.,* p. 580.

[50] *Idee repede,* III, p. III.

[51] „Romania", I (1838), nr. 302, p. 1005—1007.

[52] „Curierul romănesc", V (1839), p. 21—24.

[53] „Cantor de Avis shi Comers", I (1837—1838), nr. 61, p. 140.

[54] *Idee repede,* t. III, p. IV.

Se pune aici problema dacă în acel moment Aaron Florian o avea redactată în întregime. Credem că nu. Mai întîi, se folosea pe atunci sistemul — și nu numai atunci — ca tipărirea unei lucrări să se realizeze treptat, o dată cu elaborarea ei. Apoi, în asemenea împrejurări ar fi cel puțin ciudat ca dispunînd de suficient material Aaron Florian să încredințeze tiparului un volum — al treilea — avînd un număr atît de restrîns de pagini (147) și limitat la o perioadă de 14 ani. Explicația modului în care a apărut acest volum trebuie căutată, credem, în multiplele sale ocupații din anii 1837, în primul rînd în acelea de redactor la „Muzeul Român" și mai ales la „Romania", a cărei apariție cotidiană solicita un considerabil efort [55]. În sfîrșit, credem că, în eventualitatea în care ar fi avut toată istoria, ar fi făcut ulterior încercări de publicare, încercări care, chiar dacă nu ar fi dat rezultate, ar fi lăsat cel puțin urme.

În schimb, pare plauzibilă ipostaza că Aaron Florian avea redactată istoria Țării Românești în funcție de necesitatea învățămîntului. În regulamentul școlar alcătuit de Petrache Poenaru se făcea specificarea expresă că în cadrul istoriei universale „cea după urmă epocă va coprinde și istoria rumânească, care se va dezvolta cu mai multă întindere decît istoria particulară a celorlalte neamuri, făcîndu-se iscodiri a se găsi în fieșicare veac din istoria neamurilor de prin prejur obiceiurile și pravilele cele mai însemnate ale acestei țări, iar istoria se va scrie pentru Țara Rumânească deosebit; se va da mai întîi în cercetarea Eforiei" [56]. Profesorul de la Sf. Sava era astfel obligat de regulament să aibă redactată partea privind istoria Țării Românești. Aceasta explică, de altfel, și faptul că, la scurtă vreme după abandonarea *Ideii repezi*, el putea să publice un manual complet [57]. Apărea astfel primul manual de istorie românească — chiar dacă acesta nu constituia încă un obiect distinct de studiu — limitat, ce-i drept, la o singură provincie istorică. Să notăm însă că, deși destinat în primul rînd „tinerimii care se îndeletnicește cu învățătura patriei sale", manualul avea drept scop să satisfacă și „dorința tuturor acelora care voesc a dobîndi o idee deplină de întîmplările aceștii țări" [58]. Într-un anume fel, el era destinat să suplinească deci și nerealizarea completă a *Ideii repezi*.

Publicat la scurtă vreme după aceasta din urmă, *Manualul* apare în general, pentru partea pînă la 1615, ca o prescurtare a ei. Există însă, între cele două lucrări, și unele deosebiri. Prin definiție, manualul

---

[55] V. Netea, *op. cit.*, p. 47 și urm.

[56] V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 280. În programa analitică publicată de Eforie cu prilejul examenelor din iunie 1838, ultimele două capitole privesc istoria Țării Românești; *Ibidem*, II, p. 15.

[57] F. Aaron, *Manual de istoria Principatului României de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele de acum*, București, În tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839. II + 212 p.

[58] *Ibidem, Precuvîntare.*

este mai sobru, mai didactic, iar incursiunile în istoria universală sînt mai puţine; ceea ce prezintă însă un interes sporit este faptul că apar deosebiri de conţinut faţă de *Idee repede*. Partea referitoare la daci este aproape complet nouă, se fac precizări şi modificări privind date şi evenimente din perioada romană şi a migraţiilor, ca şi pentru cea ulterioară. Unele din ele pot fi puse în legătură — compararea textelor o dovedeşte — cu utilizarea *Istoriei* recent apărute a lui Kogălniceanu. Faptul este semnificativ pentru grija lui A. Florian de a se menţine la curent, în limitele posibilităţilor, cu cele mai recente lucrări privind domeniul său preferat.

Vorbind despre preocupările sale de istoria românilor, ca profesor la Sf. Sava, nu putem, fireşte, neglija cuvîntarea pe care a ţinut-o la serbarea de sfîrşit de an în 1838 [59]. Trecerea în revistă a evoluţiei Ţării Româneşti, pe care o face aici, prilej de a scoate deosebit de pregnant în evidenţă importanţa pe care studierea istoriei o avea atunci, este un remarcabil monument oratoric, însufleţit de cele mai mai înalte idealuri patriotice şi comparabil cu celebra lecţie de deschidere a lui Kogălniceanu [60].

Preocupările pentru istoria Ţării Româneşti şi cunoştinţele sale în această privinţă au determinat ca, peste cîtva timp, să fie numit într-o funcţie în afara învăţămîntului. În 1841 a fost constituită o comisie însărcinată să înscrie în condici întreite documentele de proprietate ale mănăstirilor închinate şi neînchinate. Prin însăşi această acţiune, comisia a jucat un rol deosebit în îndrumarea realist-documentară a cercetărilor istorice în Ţara Românească, data înfiinţării ei constituind, după cum s-a remarcat, o piatră de hotar pentru arheografia românească [61]. Stimularea cercetărilor istorice intra, de altfel, şi în intenţia legiuitorului. În chiar primul articol al legii, se stabilea că din cei patru membri ai comisiei „unul, carele va avea sciinţa destoiniciei pentru partea istorică, va fi însărcinat a culege din coprinderea documenturilor materialul atingător de istoria ţării cu îndatorire să alcătuiască şi o prescurtare cronologică şi istorică pentru fiecare monastire în parte spre a se tipări în folosul acei mănăstiri cu cheltuiala sa" [62]. Greutatea lucrărilor a căzut însă asupra secretarului acestei comisii, post pe care Aaron Florian l-a deţinut de la 12 ianuarie 1842 pînă în octombrie 1847 [63]. Autorul *Ideii repezi* trebuie să fi găsit acum preţioase materiale pentru istoria Ţării Româneşti, care, probabil, i-au stimulat dorinţa de a continua cercetările în acest domeniu. Dovada o

---

59 *Cuvîntul ce s-au zis de D. Medelnicerul F. Aaron, vice-directorul Colegiului Naţional şi profesorul de Istoria generală*, în V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 13—25.

60 Vezi şi P. Teodor, *op. cit.*, 582.

61 E. Vîrtosu, *Un diplomatar manuscris al Ţării Româneşti (1841)*. II, în „Revista arhivelor", nr. 2—1958, p. 88.

62 V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 203—204.

63 E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 81.

poate constitui o scrisoare, din chiar anul numirii ca secretar, către Bariţ, în care face o amplă şi critică discuţie privind data venirii legendarului Radu Negru în principat, scrisoare în care îi comunică şi că „eu vreau să fac o disertare asupra acestei materii, însă o am lăsat mai tîrziu" [64]. Nu cunoaştem dacă această intenţie s-a realizat. Este posibil însă că profesorul de la Sf. Sava a întocmit totuşi cîteva lucrări şi, eventual, unele culegeri de documente; o informaţie mai tîrzie ne spune că, în afara operelor tipărite pînă atunci, „alte manuscripte şi colecţiuni ale sale, ce erau să se mai publice, s-au pierdut în cursul evenimentelor din 1848" [65]. Pînă la revoluţie, A. Florian a mai publicat însă cîteva lucrări din care două ne interesează în mod deosebit.

Prima dintre acestea este broşura *Patria, patriotul şi patriotismul*, apărută în 1843, rezultată din convingerea sa în importanţa pe care patriotismul o are pentru un popor. Ea nu este prima lucrare în limba română consacrată acestei chestiuni. Încă în 1829 Nicola Iancu publicase la Iaşi un *Manual de patriotism* care nu era însă decît o simplă traducere [66]. Scrierea lui Aaron Florian este evident superioară, chiar dacă autorul mărturiseşte că „ideile ce înşir asupra acestei materii nu sînt toate ale mele; meritul meu este că le am strîns şi că, sub forma ce se vede, le dau spre întrebuinţare publicului" [67]. Sînt citaţi Tucidide, Cicero, Titus Livius, Oxenstierna, Rousseau, Haller ş.a. Lucrarea are totuşi un caracter unitar. În afara semnificaţiei momentului apariţiei — sîntem cu cinci ani înaintea revoluţiei — prezintă o deosebită importanţă pentru chestiunea care ne interesează faptul că ea este în mare parte construită cu ajutorul unor elemente istorice şi că este deosebit de utilă pentru precizarea concepţiei autorului ei privind evoluţia societăţii.

A doua lucrare din această perioadă care ne reţine atenţia este un manual de istorie universală, apărut în 1845 [68]. Preocupările pentru istoria generală sînt numeroase înainte de această dată; vom încerca să revenim pe larg, cu un alt prilej, asupra acestei chestiuni. Să menţionăm doar că publicarea în traducere a operei lui Millot de către Ioan Piuaru-Molnar, în 1800, a fost urmată de mai multe altele, la care trebuie să adăugăm numeroasele manuscrise păstrate în colecţiile Bibliotecii Academiei sau Bibliotecii Universitare din Iaşi. Este vorba însă, în aceste cazuri, doar de prelucrări şi, mai ales, de simple traduceri. De altfel, traducerile au fost utilizate şi ca manuale pentru preda-

[64] N. Bănescu, *Din corespondenţa lui Gheorghe Bariţ*, în „Neamul românesc", III, nr. 92, 3 august 1908, p. 1452.

[65] V. Gr. Pop, *op. cit.*, II, p. 123.

[66] Iancu Nicola, *Manual de patriotism*, Iaşi, 1829, 6+34 p.

[67] Fl. Aaron, *Patria, patriotul şi patriotismul*, Bucureşti, Valbaum (1843), Precuvîntare.

[68] F. Aaron, *Elemente de istoria lumii pentru trebuinţa tinerimei începătoare din aşăzămintele de învăţătură şi creştere publice şi private*, Bucureşti, In tipografia Colegiului Sf. Sava, 1845, 176 p.

rea istoriei universale în școli. Predecesorul lui Aaron Florian la Sf. Sava, Eufrosin Poteca — care va traduce în 1853 cunoscuta istorie universală a lui Bossuet — își propusese să utilizeze ca manual lucrarea lui Domairon [69]. *Elementele* lui Aaron Florian depășesc tot ceea ce se realizase pînă atunci în acest domeniu [70]. Dacă am face o comparație cu manualul similar utilizat la Academia Mihăileană — *Hronologhia și istoria universală pe scurt* a lui Săulescu (1837—1838) — comparația este net avantajoasă profesorului de la Sf. Sava, deși lucrarea sa este de proporții mult mai reduse. Manualul lui Aaron Florian se distinge printr-o mare claritate și sistematizare. El reprezenta rodul unor ani îndelungați de experiență în predarea istoriei universale. Pentru redactarea sa, autorul a întrebuințat, neîndoielnic, traducerile și prelucrările anterioare, fără a se limita la aceasta. Cu un an înainte de apariția manualului, el îi solicita lui Barit să-i trimită o lucrare a lui Gförer — probabil *Istoria Bizanțului* — și se interesa insistent dacă l-a prenumerat la istoria lui Schlösser" [71]. Evident, acestora trebuie să le adăugăm alte lucrări, fie posedate de Aaron Florian, fie existente în Biblioteca Colegiului de la Sf. Sava sau în biblioteci particulare, lucrări pe care a știut să le utilizeze în mod judicios. Oricum, *Elementele* s-au bucurat de o bună primire, dovada constituind-o noile ediții din 1846 și 1847.

Anul 1848 a determinat o întrerupere a activității sale profesorale și editoriale. Participant activ la evenimentele revoluționare, atît în Țara Românească cît și în Transilvania — participare care, la fel ca în cazul lui Bălcescu, Kogălniceanu, era o continuare logică a luptei sale anterioare, prin cuvînt și scris — Aaron Florian a fost destituit împreună cu alți profesori transilvăneni sub învinuirea că, „în loc să se mărginească a preda școlarilor moralul și învățăturile trebuincioase, s-au abătut din datorii cu luare de parte la cauza revoluției, întrebuințînd propaganda" [72].

Expulzat peste graniță, numit în 1850 — împreună cu Laurian și Maiorescu — într-o comisie alcătuită la Viena în scopul formării unei terminologii juridice românești [73], Aaron Florian s-a îndepărtat un timp, cel puțin oficial, de preocupările istorice. Uneori, el revine, totuși, asupra lor ca atunci cînd redactează la Sibiu primele numere din „Telegraful român" [74].

În 1854 se reîntoarce în Țara Românească, deținînd pînă în 1860, postul de director al Așezămintelor Brîncovenești, așezăminte care înfi-

---

[69] V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 139, n.
[70] A. Oțetea și V. Netea, *op. cit.*, p.23.
[71] N. Bănescu, *op. cit.*, p. 1452.
[72] M. Regleanu, *op. cit.*, p. 34—35.
[73] N. Bălcescu, *Opere. IV. Corespondența*, ed. G. Zane, București, 1964, p. 296.
[74] Vezi în nr. 7 și 8 articolul său *Ce s-au scris și ce s-au tipărit pentru poporul român? și cum s-au scris și s-au tipărit?* (p. 25; 29—30).

inţase şi întreţinea cîteva şcoli [75]. Din 1857 este rechemat la Sf. Sava [76], mai întîi ca profesor de retorică, apoi de istorie, deşi nu izbuteşte, în 1858, la concursul instituit pentru redactarea unei lucrări elementare de istoria românilor, lucrare încredinţată apoi lui Laurian care, de altfel, făcea parte din comisia pentru concurs [77]. De astă dată, predă nu numai istoria universală ci şi statistica şi istoria românilor [78]. Acest din urmă curs ne este relativ bine cunoscut datorită lui Iorga care a descoperit notiţele pe care le luase un elev, probabil în 1859—1861, aproape sub dictare, de la profesorul de la Sf. Sava [79]. El dovedeşte progresul pe care l-a făcut între timp Aaron Florian, legat fireşte de progresul istoriografiei în general, reflectare a întregii evoluţii a societăţii româneşti. Expunerea este mai largă, îmbrăţişînd istoria ambelor principate, informaţia mai bogată, elementele critice mai numeroase. Ni se pare însă o exagerare afirmaţia lui Iorga că aceste lecţii dezvăluie „un altfel de om" decît profesorul din jurul anului 1840 [80]. Confruntarea lor cu *Idee repede*, cu *Manualul* sau cuvîntarea din 1838 dovedeşte o indiscutabilă continuitate. Faptul se poate urmări atît în maniera de prezentare a unor evenimente particulare, cît şi în concepţia generală care stă la baza expunerii lor. Să nu uităm că, în chiar anul premergător Unirii, fusese publicată într-o lucrare separată, fapt semnificativ, partea din *Idee repede* referitoare la Mihai Viteazul [81]. Fireşte, definiţia dată în amintitele lecţii istoriei românilor poate fi „cuminte", dar prin aceasta ea nu este mai puţin concepută ca o armă de luptă, deosebit de eficientă. Fapt explicabil; ţelurile pentru care se luptase în preajma şi în timpul anului 1848 nu fuseseră întrutotul atinse. Continuitatea concepţiei despre caracterul militant al istoriei este astfel firească, mai ales la un vechi istoric, a cărui origine transilvăneană — să facem o apropiere de cariera istoriografică a lui Bariţiu — nu putea decît să o întărească şi după 1859.

De altfel, înţelegerea importanţei istoriei naţionale face ca interesul în această direcţie să devină, curînd după Unire, o preocupare

---

75 M. Regleanu, *op. cit.*, p. 35—36.

76 St. Pop, *Colegiul naţional Sf. Sava*, Bucureşti, 1933, p. 24 (Extras din „Boabe de grîu", IV, nr. 7, iulie 1933).

77 V. A. Urechia, *op. cit.*, III, p. 221.

78 În 1861—1863 el va împărţi acest curs cu Ioan Maiorescu, care preda la clasa a VII-a iar Aaron Florian la clasa a VIII-a. Din 1863 Ioan Maiorescu va preda numai la Facultatea de litere în vreme ce A. Florian rămîne şi la Sf. Sava (St. Pop, *op. cit.*, p. 26).

79 N. Iorga, *Cursul de istoria românilor al lui Florian Aaron*, în „Cercetări istorice", XIII (1927), p. 256—272, Iorga consideră că o parte — a doua — a fost scrisă înainte de 1859. Afirmaţia pe care se bazează („aceea ce noi voim a face astăzi", p. 271) se poate însă mai bine referi la lupta pentru desăvîrşirea Unirii. După cum rezultă de la început, cursul a fost ţinut sigur după Unire.

80 *Ibidem*, p. 256.

81 *Mihai II Bravul. Biografia şi caracteristica lui trase din Istoria Ţării Româneşti* a D. Aaron Florian. Revăzute şi îndreptate, Bucureşti, În tipografia Colegiului naţional, 1858, 160 p.

oficială. Din inițiativa Adunării legislative a Țării Românești se hotărăște alcătuirea unei comisii care, patronată de Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice, să redacteze o istorie a țării. Considerîndu-se că „la o asemenea lucrare națională și de mare importanță are deopotrivă interes și țara suroră" se ia legătura cu ministerul corespunzător din Moldova, pentru constituirea și aici a unei comisii similare, care să-și coordoneze lucrările cu cea din București [82]. Pentru înțelegerea spiritului care a stat la baza acestei hotărîri, deosebit de interesantă este motivarea convocării comisiei pentru o „ședință preparativă" [83]. De la început, se subliniază „ce este pentru o națiune istoria sa": „ea este imaginea trecutului, din care rezultă învățăminte și exemple pentru viitor, ea conservă drepturile și ne aduce aminte datoria, ea laudă virtutea, trîmbiță gloria, dă omagiu eroilor și ne face a ne înfiora de vițiu, a deprecia lașitatea, a admite bravura". Acestui aspect educativ al istoriei i se adaugă și faptul că „prin partea sa sintetică, istoria ne arată rațiunea de a fi a lucrurilor și ne explică fenomenele vieții sociale, precum sciințele naturale ne explică pe acele ale vieții fizice". Lucrările realizate pînă atunci în acest domeniu de „mai mulți români de merit" nu pot fi totuși considerate decît „ca nisce părți izolate ale unui tot incomplet; despre acest tot este vorba acum". Fondurile destinate pentru „premii și încuragiări sciințifice" nu pot primi o destinație mai potrivită decît „lucrarea pentru o istorie națională" întrucît „în mijlocul preocupărilor noastre politice și de reforme sociale nu trebuie să se uite sciința și mai ales istoria". În acest scop, ministerul s-a adresat tuturor persoanelor „ce am crezut mai apreciate în istorie".

Dintre acestea nu a putut fi omis Aaron Florian, alături de A. Tr. Laurian (numit președintele comisiei), I. Maiorescu, Heliade, I. Brătianu, P. Cernătescu, G. Sion (secretar) și Odobescu. Numită de ministrul V. Boeresscu, comisia și-a început lucrările pregătitoare sub succesorul acestuia Dim. Ghica. Dar „marele op" care trebuia să încununeze o mai îndelungată activitate a rămas o simplă dorință, spulberîndu-se o dată cu nobila intenție de la care se pornise. Membrii comisiei au preferat să lucreze individual sau să-și îndrepte atenția spre alte activități de care era atît de bogată perioada.

De una din acestea este legată și ultima parte a preocupărilor istorice ale lui Aaron Florian. Cînd, în 1863, se hotărăște „punerea în lucrare a facultății literare" el figurează în fruntea comisiei care a stabilit programa acesteia, ca și a celei de științe. Noua facultate care „va fi totodată și școală normală" avea drept scop „formarea profesorilor gimnasiali în ramurile limbilor clasice și moderne, istoriei și geografiei, literaturei și filosofiei" [84]. Printre cele patru catedre pre-

---

[82] V. A. Urechia, *op. cit.*, *III*, p. 213—214.
[83] *Ibidem*, p. 214—215.
[84] *Ibidem*, p. 257.

văzute pentru primul an, figurează şi aceea de „istorie critică şi universală", ocupată de Aaron Florian. El o va deţine şi în cadrul Facultăţii de litere şi filozofie a noii universităţi bucureştene, pentru cîteva luni numai, întrucît, la 1 aprilie 1865, datorită unei boli neaşteptate, a fost nevoit să se retragă. Cel „de care se legaseră atîtea speranţe" n-a putut astfel „da ceea ce se aşteptase de la el", şi „ceea ce ar fi putut fără îndoială să dea", Universitatea pierzînd prin el „o mare conştiinţă didactică şi o neobosită putere de muncă" [85]. Activitatea sa ca istoric înceta o dată cu această retragere, deşi este de presupus că pasiunea pentru disciplina căreia i se consacrase timp de aproape patru decenii s-a menţinut pînă în 1887, an care curma definitiv o viaţă de strădanii, pusă în slujba culturii româneşti.

Între aceste strădanii, preocupările pentru istorie au ocupat, după cum am văzut, locul de frunte. Faptul este un rezultat şi al carierei sale didactice, dar mai ales al timpului în care a trăit. De altfel, se poate observa că aceste preocupări istorice ale lui Aaron Florian se intensifică tocmai în acele perioade cînd necesităţile evoluţiei societăţii româneşti solicitau mai mult reînvierea trecutului; în acest sens, merită să ne reţină atenţia, mai ales, activitatea sa desfăşurată înainte de 1848. Faptul este semnificativ pentru maniera militantă în care cărturarii paşoptişti şi-au orientat activitatea. Alături de numeroase altele, exemplul lui Aaron Florian este aici concludent. El devine şi mai concludent dacă avem în vedere concepţiile sale istorice. De altfel, considerarea activităţii sale, a sensului general al acesteia, ca şi a anumitor particularităţi ale ei, are menirea să contribuie la o mai clară înţelegere şi explicare a ideilor sale privind evoluţia societăţii, a celei româneşti în special [86].

L'ACTIVITÉ HISTORIOGRAPHIQUE D'AARON FLORIAN

Résumé

Une caractéristique de l'idéologie roumaine du milieu du XIX-e siècle est le rôle particulièrement important accordé à l'histoire. Fait bien significatif : dans les conditions de la formation de la nation roumaine, la ressurection du passé, avec ses pages de gloire, constituait un puissant moyen dans la lutte menée pour la création d'un état unitaire et indépendent, et organisé dans l'intérieur sur des bases nouvelles, bourgeoises. Presque tous les intellectuels d'alors se sont vivement préoccupés de l'histoire, qui a atteint un degré bien élevé avec

[85] A. Oţetea şi V. Netea, *op. cit.*, p. 24.

[86] Concepţiile istorice ale lui Aron Florain şi răspîndirea operei sale vor constitui obiectul unui viitor articol.

Kogălniceanu et Bălcescu. Mais les oeuvres de ceux-ci ont été préparées par de nombreux autres auteurs. Parmi eux, on doit accorder un rôle important au professeur de Sf. Sava, Aaron Florian. L'activité historiographique de celui-ci, comprenant une période de presque quatre décennies, est bien significative pour la manière dont l'histoire était abordée alors. Ses préoccupations historiques répondent à des nécessités précises. Elles se sont intensifiées dans les périodes même où s'est intensifiée la lutte pour l'émancipation nationale et sociale. Révelatrice est aussi la thématique de ses préoccupations. Mais l'analyse de celle-ci, de ses idées et de la diffusion de ses oeuvres va constituer l'objet d'un prochain article.

SUR LA RÉSIDENCE DU ROI DACE BUREBISTA

PAR

N. GOSTAR

L'une des plus remarquables figures de chef des peuples de l'Europe du I-er siècle av.n.è., qui puisse être comparé à un César ou Pompée, est le roi des Daces Burebista, dont les qualités et les mérites de grand monarque[1] dépassaient beaucoup plus ses contemporaines : le Gaulois Vercingetorix et le Germain suève Arioviste. La source principale pour l'histoire des Daces pendant le règne de Burebista reste la Geographie de Strabon et également l'inscription mise en l'honneur d'Acornion, fils de Dionysios, remarquable citoyen de Dionysopolis, aujourd'hui Baltchik.

Dans cet article nous allons essayer de discuter un seul problème de l'histoire des Daces pendant le règne de Burebista, c'est-à-dire, le siège du grand roi dace. Le document à propos duquel on prétendait d'identifier et de localiser même la cité d'où Burebista conduisait son vaste royaume, c'est l'inscription d'Acornion, trouvée vers la fin du siècle passé à Baltchik et conservée maintenant dans le lapidarium du Musée Archéologique de Sofia[2]. Puisque dans cette inscription il s'agissait d'une localité *Argedavon*, on a déduit que c'était le nom de la résidence de Burebista et même V. Pârvan précisait que le toponyme est lié au nom actuel de la rivière d'Argesh, car *Ordessos*, mentionné par Hérodote, IV, 48, comme afluent du Danube, n'est pas autre chose qu'une écriture erronée, au lieu de *Argesis* et donc *Argedava* est „*dava* (— localité, cité) sur (la rivière) Argesh"[3]. On n'a pas ignoré le fait

---

[1] R. Vulpe, *Burebista — geniu militar sau politic?* dans „Magazin istoric", III, 4, 1969, p. 2 et suiv.

[2] V. Latyschew, *Journal du Minist. de l'Instr. publique*, janvier, 1896 (en russe; inaccessible pour nous); W. Dittenberger, *Sylloge*[2], I, 342 (d'après le dessin de H. Egger); E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Vienne, 1906, p. 86—94; IGR. I, 662; W. Dittenberger et F. Hiller v. Gaertringen, *Sylloge*[3], II, 763 (d'après la lecture de B. Filow); M. Holleaux, *Études d'épigraphie et d'histoire grecques*, I, Paris, 1938, p. 285—287; G. Mihailov, IGB, I, 13, p. 31—32.

[3] V. Pârvan, *Consideraţii asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, dans Acad. Română „Memoriile sect. istorice", ser. III, tom. I, 1923, p. 29—30, „nous avons même une ville dace Ἀργι-δαυα, qui dans l'inscription de Dionysopolis mentionnant le roi Byrebistas... se retrouve sous le nom d'Ἀργέ-δαβον, ce qui nous assure un Ἄργε-σις dace comme vrai nom primitif de l'actuel Argesh" et plus bas: „l'Argesh roumain est donc vieux thrace et sa prononciation est restée la même depuis deux mille ans", et Ὀρδησσός, transmis par Hérodote, est une forme d'aspect carien, car l'historien était originaire de Carie; idem, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucarest, 1926, p. 81, *Argedava* de l'inscription est soit *Arcidava* de Banat soit „quelque part sur la rivière avec le nom duquel elle est semblable, l'Argesh, *Argesis*" et *Argedava* a été „la ville principale du grand roi".

qu'une localité du nom *Argidava* était connue en Dacie romaine, au sud du Banat, identifiée aux ruines du camp romain de Vărădia (du département Caraș-Severin)[4], mais, puisqu'ici on n'a pas découvert des traces daces d'une certaine importance, on ne pouvait pas prouver qu'il y avait là *Argedava* de Burebista[5].

Dernièrement, comme un résultat des fouilles de Popești sur l'Argesh, dans la Munténie (du département Ilfov), où on a trouvé un important établissement dace, avec un riche materiel archéologique autochtone et d'import, avec d'importantes ruines d'habitations et de «palais», tout cela, datant de l'époque de Burebista, a déterminé le Prof. R. Vulpe d'identifier *Argedavon* de l'inscription d'Acornion à ce grand établissement dace, surtout qu'elle se trouvait justement sur cette rivière qui lui aurait donné le nom[6]. Mais bientôt, notre collegue de Cluj, H. Daicoviciu, se déclare en désaccord avec cette identification et prouve, avec des arguments et avec une égale conviction, que la résidence de Burebista ne peut être cherchée qu'en Transylvanie et précisément dans les Montagnes d'Orăștie, là oû on retrouve groupées plusieurs citadelles daces, dont les ruines, par leur importance et leur grandeur, dépassent de beaucoup plus les établissements de la Munténie et, bien entendu, celle de Popești sur l'Argesh[7]. En même temps, d'après

---

[4] Ptol., III. 4; Tab. Peut., VII, 3; Geogr. Rav., 204, 4; Dittenberger, *Sylloge*[3], II, p. 446; G. G. Mateescu, *Două lecții de epigrafie*, dans „Anuarul Inst. de istorie națională", IV, 1926—1928, p. 330; C. Patsch, *Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V, 1)*, Vienne, 1932, p. 46 note 2, Ἀργέδαυον „ohne Zweifel identisch mit der römischen leicht verschriebenen Strassenstation Arcidava, dem heutigen Waradia östlich von Werschetz im Banat"; p. 59, „im Banat befand sich das Erbland des Burebista mit dem Hauptort Argidava"; p. 204 note 4, „Argidava wird durch Burebista für seine Zeit der Hauptort Daziens geworden sein, wie später durch Decebalus Sarmizegetusa"; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I. Jahrhundert v. Chr.*, dans „Archivum Europae Centro-Orientalis", VIII, 1—2, 1942, p. 5, „das Banat aber war gerade zu jener Zeit der Sitz des mächstigen dakischen Fürstentums: in *Argedava*, in der Gegend von Versec"; C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, dans „Studii și cercetări de istorie veche", VI, 1—2, 1955, p. 53 note 1, „le nom peut être accepté sûrement comme Argedavon, représentant la terminaison typique en *-dava* des toponymes daces. C'est n'est pas sûr si la localité est celle de Banat, à Vărădia (Arcidava) ou une localité inconnue sur la rivière Argesh (Argesis)".

[5] R. Vulpe, *Argedava,* dans *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Bucarest, 1960, p. 558 et suiv.

[6] R. Vulpe, *Argedava*, p. 557 et suiv.; idem, *Getul Burebista, conducătorul întregului neam geto-dac*, dans, „Studii și comunicări ale Muzeului din Pitești", I, 1968, p. 34 et suiv. Les arguments du Prof. R. Vulpe sont approximativement ceux-ci: des conditions favorables, pour l'unification de tout le peuple dace, n'existaient qu'en orient gétique; l'origine gète et non dace de Burebista; la voie directe qui liait la vallée de l'Argesh, tout le long du Danube, avec Dionysopolis; la coïncidence du hydronyme *Argesis* avec le toponyme *Argedava*; c'est seulement „l'établissement de Popești qui gagne des conditions demandées pour une identification avec la localité antique". Le Prof. R. Vulpe nous attire l'attention, „qu'on n'oublie pas qu'on a à faire avec une hypothèse, qui, si fort qu'elle soit soutenue par le complexe de circonstances, n'est pas moins exempte d'une preuve péremptoire"; C. Daicoviciu, *Țara lui Dromichaites,* dans *Emlékkönyv Kelemen Lajos*, Cluj, 1957, p. 181—182, situe „Argedava du père de Burebista et de Burebista lui même (au moins dans les premières années du règne de celui-ci)" dans la vallée de l'Argesh, mais sans indiquer l'établissement de Popești.

[7] H. Daicoviciu, *Dacii*[2], București, 1968, p. 97 et suiv.; idem, *Însemnări despre Dacia (IX) (Unde și cînd a luat naștere statul dac?)*, dans „Steaua", XIX, 2, 1968, p. 83—84. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 50 et suiv., admet que la résidence du roi dace a été dans les Montagnes d'Orăștie, mais seulement dans la deuxième étape de son règne.

H. Daicoviciu, le nom de la cité de Burebista n'était pas *Argedava* et alors elle ne pouvait pas être cherchée sur la rivière d'Argesh[8]. En arrivant donc avec les disputes à ces deux possibilités, nous tâcherons de mettre en discussion, non autant les résultats auquels sont arrivés les deux auteurs, que surtout la valeur informative du document dont on a déduit qu'*Argedava* serait en réalité la cité de résidence de Burebista et qu'elle se trouverait à Popești sur l'Argesh, avis qui jouit d'une certaine popularité.

Sur le siège de Burebista les écrivains antiques ne disent rien et aucune allusion même ne pourrait être entrevue de leurs textes. C'est seulement de l'inscription d'Acornion, d'après quelques érudits, qu'il serait indiqué le nom de cette capitale. L'inscription en grec, sur 49 lignes, est un décret émis par le conseil et le peuple des Dionysopolitains en l'honneur d'Acornion. L'état du texte est déplorable, puisque de cette inscription le commencement manque (combien? on ne peut savoir), beaucoup de lettres de gauche sont disparues et le texte devient clair à peine de la ligne 30. On a vu, du texte conservé et de ce qu'on a completé, que le décret comprend (ou, mieux dit, comprenait) toute l'activité politique et religieuse d'Acornion. Mais le document étant fragmentaire, il ne peut ressortir que les suivantes neuf données concernant l'activité, digne de toute considération, d'Acornion, citoyen de Dionysopolis :

dans les lignes disparues une ambassade chez le fils d'un roi barbare,

1.1 (?) — 9, une ambassade chez un roi barbare (le père de celui qui figurait dans les lignes disparues) qu'il a rencontré à *Argedava*, ou plutôt à *Sargedava*[9] (voir plus bas),

1.9—12, prêtre du Grand Dieu,

1.12—13, prêtre du dieu Sarapis,

1.13—15, prêtre du dieu Dionysos,

1.15—19, de nouveau prêtre du dieu Dionysos[10], pendant l'hibernation de C. Antonius Hybrida, gouverneur de la Macédoine, c'est-à-dire en 62—61 av.n.è.[11],

1.19—22, prêtre des Dieux de Samothrace,

1.22—32, ambassade (ou plusieurs ambassades) chez le roi Burebista,

1.32—38, ambassade en Macédoine chez Cn. Pompée, en 48 av.n.è.[12].

---

[8] H. Daicoviciu, *Dacii*[2], p. 116, la résidence de Burebista correspond à la citadelle dace de Costești des Montagnes d'Orăștie.

[9] Cf. H. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia* (IX), p. 83.

[10] De la manière dont commence la ligne 15, il semblerait qu'Acornion ait pris pour la seconde fois la couronne du dieu Dionysos; cf. Mateescu, *op. cit.*, p. 326, 330.

[11] Geyer, *Makedonia (Geschichte)*, dans *RE*, XIV (1928), 765, C. Antonius Hybrida proconsul de la Macédoine en 62—60 av. n.è.; Pârvan, *Getica*, p. 77, en 61 Antonius vient au Danube; p. 79, il passe l'hiver à Dionysopolis en 62—61 av.n.è.; Patsch, *op. cit.*, p. 39, en 62—61 av. n. è.; E. Condurachi, *Burebista și orașele pontice*, dans „Studii și cercetări de istorie veche", IV, 3—4, 1953, p. 521, la défaite du gouverneur romain en 61 av. n.è.; C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, Bucarest, 1960, p. 286, en 61 av. n. è.; D. M. Pippidi, *Contribuții la Istoria veche a României*[2], Bucarest, 1967, p. 224 et suiv., en 62 av. n. è.; Vulpe, *Getul Burebista*, p. 41, en hiver de 62, C. Antonius Hybrida se trouve au Danube, pour commencer la guerre au printemps de 61 av. n. è.; H. Daicoviciu, *Dacii*[2], p. 105, pendant l'hiver de 62 le gouverneur se trouve en Dobroudja et il subit la défaite en 61 av. n. è.

[12] Kalinka, *op. cit.*, p. 93, en 48 av. n. è.; Dittenberger, Syll.[3], II, p. 448, l'ambassade en 49, mais l'inscription de 48 av. n. è.; G. Seure, *Archéologie thrace. Documents inédits ou peu connus*, dans „Revue Archéologique", XVIII, 1911, p. 431, l'année 48 quand on publie le document; Mateescu, *op. cit.*, p. 335, l'ambassade chez Pompée en 48 av. n. è.; Patsch, *op. cit.*, p. 49, 185, en 49 av. n. è.; Condurachi, *op. cit.*, p. 519, en 48 av. n. è.; Pippidi, *op. cit.*, p. 540, l'alliance avec Pompée en 48 av. n. è.; Vulpe, *op. cit.*, p. 41, Acornion se trouvait en Macédoine au mois de juin de l'année 48 av. n. è.

Comme il résulte de cette énumération, la chronologie des missions diplomatiques et des fonctions sacerdotales ne peut être faite que pour le second sacerdoce du dieu Dionysos, qui a eu lieu en 62—61 av.n.è. et pour l'ambassade chez Cn. Pompée de 48 av.n.è., quand le commandant romain a été proclamé *imperator* (αὐτοκράτορ), l'année où on a rédigé l'inscription [13]. De ces deux dates nous concluons, que les fonctions et les missions d'Acornion ont été enregistrées dans un ordre chronologique et donc l'ambassade chez le roi barbare, qui se trouvait dans la cité supposée être *Argedava*, a eu lieu plus avant l'année 62 av.n.è., peut être de dix ans avant, peut être plus [14].

Dès qu'on a commencé la publication de ce document épigraphique par W. Dittenberger, quelques hommes erudits ont compris que les premières lignes de l'inscription montrent l'ambassade d'Acornion chez le père de Burebista, justifiant cela par le fait que dans les lignes 22—32, qui se trouvent plus bas, on parle de ce roi dace [15]. Ainsi Dittenberger, en partant de cette idée, lisait et complétait les lignes 5—7, sans hésitation, de cette manière :

|Μετ]ὰ τῶν συναποδ[η]μῶν αἰτήσ[ας ἀσφάλειαν]
[ἐπορεν ύδε εἰς] Ἀργέδα[υ]ον πρὸς τὸν πατέρα [τοῦ βασιλέως]
[Βυρεβίστα κτλ [16].

Quelques années plus tard, E. Kalinka, d'après une nouvelle révision du texte, montrait que dans la ligne 6, après τὸν πατέρα suivait la lettre A, dont on voyait bien la moitié de gauche [17]. Cette lettre a déterminé E. Kalinka et Hiller v. Gaertringen de revoir la lecture de Dittenberger et de lire la ligne 6... Ἀργέδαυον πρὸς τὸν πατέρα α[ὐτοῦ?], c'est-à-dire, „à *Argedava* chez le père de celui-ci" [18]. Ne voulant pas renoncer si facilement à l'idée concernant «le père de Burebista», on a admis que par α[ὐτοῦ] on pourrait comprendre, qu'il s'agissait aussi de Burebista [19]. Et voilà comment apparut la théorie que le père de Burebista avait sa résidence à *Argedava!* Dorénavant, le raisonnement était tout à fait simple et il s'appuyait sur le syllogisme éronné :

la résidence du père de Burebista était à *Argedava*,
Burebista était le fils de son père,
la conclusion : Burebista avait sa résidence à *Argedava*.

Mais faisons abstraction de cette déduction logique et passons à l'analyse du document.

Dans les lignes 5—6 on trouve :

---

[13] Mateescu, *ibidem*, de l'année 48 av. n. è., mais avant le 7 juin, donc avant que Dionysopolitains auraient appris le résultat de la bataille de Pharsale; H. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia (IX)*, p. 82, le décret d'Acornion a été voté dans la première moitiée de l'année 48 av. n. è.

[14] Cf. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 82 et suiv.

[15] Dittenberger et Hiller v. Gaertringen, *Syll.*³, II, p. 448 note 11; Mateescu, *op. cit.*, p. 329; Patsch, *op. cit.*, p. 45 et suiv.; Pârvan, *op. cit.*, p. 78; Alföldi, *ibidem*, Argedava „die Residenz des Vaters des Königs Burebista"; **C. Daicoviciu, *Noi contribuții*, p. 51—53, apporte certaines objections** pour „le père de Burebista"; Vulpe, *op. cit.*, p. 40, „qu'il s'agirait du père de Burebista, c'est une conjecture moderne, largement partagée, mais non moins soumise aux discutions,... mais le cas est bien possible".

[16] Dittenberger, *Syll.*², I, 342; Kalinka, *op. cit.*, p. 92.

[17] Kalinka, *op. cit.*, p. 90.

[18] Kalinka, *op. cit.*, p. 87; Hiller v. Gaertringen, *Syll.*³, II, 762.

[19] Dittenberger et Hiller v. Gaertringen, *Syll.*³, II, p. 448 note 11; Pârvan, *ibidem*; Mateescu, *op. cit.*, p. 325, 329, „il reste donc probable l'ambassade chez le père de Burebista entre 80—70 av. n. è."; Patsch, *ibidem*

...μ]άτων συναποδ[η]μῶν ἀπή[ρ]ατ[ο....

...ΑΡΓΕΔΑΥΟΝ πρὸς τὸν πατέρα Α... [20]

En excluant... μάτον, la traduction est: „... en voyageant loin.../.. à Argedava chez le père...". Mais E. Kalinka a observé, qu'avant le mot ΑΡΓΕΔΑΥΟΝ on voyait deux hastes horizontales, qui, selon lui, étaient deux restes de la lettre Σ[21]. Cette lettre n'a pas suscité des problèmes, mais seulement elle a fait compléter la ligne 6 par [...εἰ]ς 'Αργέδαυον [22] et donc la localité de l'inscription est restée de même *Argedava*. Mais, puisque les mots du texte épigraphique ne sont pas séparés et le lapicide ne s'est servi ni de la ponctuation, Σ peut, très bien, faire partie du mot ΑΡΓΕΔΑΥΟΝ et alors le toponyme pourrait être ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ [23]. On peut ajouter que la préposition εἰς n'est pas nécessaire devant un toponyme, car l'accusatif suffisait pour indiquer un complément circonstanciel de lieu et de direction [24]. Toutefois ni la lettre A, de la fin de la ligne, ne peut être si facilement complétée par α[ὐτοῦ ?], mais plus probablement et plus correctement par un nom propre, donc: πρὸς τὸν πατέρα Α......, „chez le père de A [.....]". Alors, de ce document nous entendons, que Acornion a fait partie d'abord d'une ambassade chez le fils d'un roi barbare, ambassade dont on parlait quelques lignes plus haut, dans le texte disparu et le nom de ce prince barbare commençait par la lettre A. Cependant, les Dionysopolitains mécontents ou insatisfaits par cette rencontre, Acornion part pour la seconde fois ἀπήρατο, „loin", et aboutit à s'entretenir avec le roi même (le père de *A.....*), dont le nom figurait dans la ligne 6 du côté gauche (d'où manquent approximativement 14 lettres) et qu'il a rencontré à *Sargedava*.

Alors le texte dans les lignes 5—7 pourrait être:

cca. 14 μ]άτων συναποδ[η]μῶν ἀπή[ρ]ατ[ο.....

cca. 14 ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ πρὸς τὸν πατέρα Α.....

cca. 8 παραγε]νόμενος δὲ καὶ συντυχὼν ἅμα.....,

et voici comment nous comprenons les lignes 5—7: „... en voyageant loin... il est arrivé à Sargedava [chez le roi..... c'est-à-dire] chez le père de A[.....] et en le rencontrant" etc. Donc, de cette inscription on ne peut pas déduire qu'à Sargedava (ou Argedava) se trouvait Burebista ou le père de Burebista [25], mais un roi barbare, inconnu pour nous et qui régnait à gauche du Danube, car Acornion „a loin voyagé" jusqu'à arriver chez lui. L'envoi d'une ambassade d'une ville grecque de la Mer Noire, chez un prince barbare, fils de roi — probablement le prince héréditaire — ne peut pas surprendre; de même, environ l'année 200 av.n.è., Agathocles d'Histria est envoyé comme ambassadeur tantôt chez le roi Rhemaxos tantôt chez le fils de celui-ci, le prince Phrad[mon ?] [26].

---

[20] Kalinka, *op. cit.*, p. 87; Hiller v. Gaertringen, *Syll.* [3], II, 763, d'après la lecture de B. Filow.

[21] Kalinka, *op. cit.*, p. 90; Mihailov, *op. cit.*, p. 32, „lapis ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ, prima littera incerta est sed fortasse Σ".

[22] Hiller v. Gaertringen, *ibidem*; Mihailov, *op. cit.*, p. 31.

[23] H. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia (IX)*, p. 83, dans l'inscription pourrait être aussi Sargedava.

[24] Ed. Schwitzer et A. Debrunner, *Griechische Grammatik*, II, 1—2, München, 1950, p. 68—69.

[25] Cf. H. Daicoviciu, *Dacii* [2], p. 114, „il ne s'agit pas du père de ce roi dans cette inscription"; idem, *Însemnări despre Dacia (IX)*, p. 83, „Argedava ne doit pas et ne peut pas être liée de Burebista ou du père de celui-ci".

[26] Pippidi, *op. cit.*, p. 186 et suiv.

Qui était alors ce roi qu'Acornion a rencontré à Sargedava (ou Argedava)? ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ est un accusatif, mais le scribe, par erreur, a employé le neutre au lieu de la forme féminine ΣΑΡΓΕΔΑΥΑΝ, qui était la plus correcte. Chronologiquement, c'est le premier témoignage d'une *dava* dace. D'après le nom de Sargedava, il est alors un roi [27] dace qui régnait à gauche du Danube.

Par suite il nous revient de discuter, où se trouvait cette Sargedava? Même si on admet *Argedavon* au lieu de *Sargedavon* [28], même alors ce toponyme n'a aucun rapport à la rivière d'Argesh et *Argedava* ne peut pas signifier „cité sur l'Argesh", pour les raisons suivantes:

1° Il n'existe pas un témoignage que la rivière *Ordessos*, dont parle Hérodote, IV, 48, correspond à l'Argesh et le changement du hydronyme *Ordessos* en *Argesis* est une simple construction due à V. Pârvan [29].

2° Le nom médiéval et actuel de la rivière d'Argesh ne semble pas dériver du dace *Ordessos*, car, comme il paraîtrait, *Argesh* est un hydronyme d'origine coumane, aussi que les autres hydronymes de l'Est et du Sud de Carpates [30].

3° Le nom antique d'Argesh a été plutôt *Marisus* que *Ordessos*, car, à l'embouchure de celui-ci dans le Danube se trouvait la localité *Mariscum* [31] (à propos de celle-ci voir plus bas).

4° Même si on admet que le nom antique de la rivière serait *Argesis*, alors, il n'importe pas quelle localité, qui se trouverait sur le cours de cette rivière, ne pouvait pas recevoir le nom de *Argedava*. Cela peut être prouvé par l'observation

---

[27] Dans l'inscription pouvait être βασιλεύς, mais, aussi ἡγεμών ou un autre mot.

[28] Nous n'excluons pas d'une manière catégorique que le nom de la localité n'aurait pas pu être *Argedavon*, mais tout aussi bien elle aurait pu être *Sargedavon*, comme ...*sargedavon*, bien qu'on ne puisse pas savoir comment aurait-on complété un tel toponyme dace.

[29] D'après C. Daicoviciu, *Țara lui Dromichaites*, p. 179 et suiv., le nom Ordessos s'est maintenu dans cette forme dans le nom de la population 'Οησνρδσῶ (Polybe, fragm. 102 et Suidas, s. v. *Anadromai*) et [᾿Ορδη]σήνσιοι (Ptol., III, 8, 3) et alors la correction Argesis, faite à Hérodote, est inutile.

[30] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, Bucarest, 1933, p. 530 et suiv.

[31] A l'embouchure de l'Argesh dans le Danube (ou près de l'embouchure) a été la localité *Mariscum* ou *Marisca*, inconnue dans les documents, mais, au-delà du Danube, vis-à-vis, il était *Transmariscum* ou *Transmarisca* (Ptol., III, 10, 5; Tab. Peut., VIII, 2; Itin. Ant., 223, 1; K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, p. 596—597; E. Polaschek, *Transmarisca*, dans *RE*, VI, A (1937), 2171—2174). On pourrait admettre que *Marisus* (ne pas confondre avec *Marisus* „Muresh" de Transylvanie) aurait été le nom antique de la Dîmbovitza, mais celle-ci, seulement dans l'hypothèse que dans l'antiquité Dîmbovitza aurait eu une embouchure séparée dans le Danube, donc elle n'aurait pas été un affluent de l'Argesh. G. Vâlsan, *Cîmpia română. Contribuțiuni de geografie fizică*, Bucarest, 1915, p. 193, „une première phase d'enfoncement met Dîmbovitza en liaison directe avec le Danube", mais de cette énonciation ne ressort pas qu'il a eu lieu dans une époque historique. On ne peut pas omettre l'observation de A. Deculescu, *Unde a fost Constantiniana Daphne?* dans *Magazin Istoric*, III, 11, 1969, p. 47, que, dans le passé, l'Argesh avait deux bras à l'embouchure, donc nous supposons que le cours de l'Est pourrait être *Marisus* et *Ordessos* le cours d'Ouest. Indépendamment de cette constatation, en consultant les cartes topographiques de 1855—1857 et de 1900 on peut déduire que l'Argesh avait un lit plus ancien, à l'Ouest de l'actuel, saisissable encore au village Crivatz (approximativement 20 km du Danube) et sur le cours actuel de l'Argesh aurait pu couler le Dîmbovitza et qui donc se jetait dans le Danube près de la ville Oltenitza. Il existe aujourd'hui aussi un ruisseau Argeshelul à l'Ouest de l'actuelle embouchure de l'Argesh.

que les Daces ne formaient jamais le nom d'une localité, située au cours d'une certaine rivière, par l'addition du mot *dava* au hydronyme respectif, comme le faisons nous de nos jours : Tîrgu Mureș, Tîrgu Jiu, Tîrgu Trotuș. Les Daces donnaient les noms aux localités, d'après les hydronymes, par l'addition du déterminatif-*iscum*. C'est ainsi que la localité sur la rivière *Tibisis* (aujourd'hui Timish), à la confluence avec Bistra, est *Tibiscum* [32]; la localité sur la rivière *Pathisus* (aujourd'hui Tisa), à la confluence de Muresh, est *Pa«r»tiscum* [33]; la localité qui se trouve sur la rivière *Marisus*, l'ancien nom de l'Argesh (?), doit être *Mariscum* [34]. Mais le plus puissant argument, qu'*Argedava* ne pouvait être «*dava* sur l'Argesh», est la localité *Argidava* du Banat [35], qui se trouve vraiment sur un petit affluent du Danube, mais celui-ci s'appelait dans l'antiquité *Apus flumen* [36] (aujourd'hui Carașu) et nullement Argesis.

De ce qui est resté de l'inscription dans la ligne 6, on peut lire ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ et donc, nous croyons que H. Daicoviciu a raison, quand il change le nom de la localité *Argedava* en *Sargedava* [37]. Mais où se trouve cette *Sargedava?* C'est sûr qu'on ne peut faire aucune affirmation catégorique; seulement que la localité, ayant un tel nom, pourrait être au nord du Danube, c'est-à-dire en Moldavie, ou à l'ouest du Danube de Dobroudja, c'est-à-dire en Munténie. Le géographe Ptolémée, qui écrit vers la moitié du II-e siècle de n. è., mentionne au Nord du Danube, à gauche de la rivière *Hierasus*, qui serait identique avec le Siret, trois localités ayant des noms daces; ces sont du Sud au Nord : *Piroboridava*, *Tamasidava* et *Zargidava* [38]. Toutes ces trois localités, d'après les coordonnées de Ptolémée, se trouvent au Sud de la Moldavie, mais c'est difficile de les identifier sur place avec une certitude absolue. Toutefois, il n'est pas exclus, que la dernière, *Zargidava*, soit la même que *Sargedava* de l'inscription d'Acornion et cette identité ne semble pas du tout improbable, à moins qu'on admette l'existence d'une localité homonyme, ce que ne peut pas être impossible. On peut ajouter que dans la ligne 6 de l'inscription, devant le mot ΑΡΓΕΔΑΥΟΝ, où les éditeurs ont vu la moitiée d'un Σ, celle-ci pourrait être aussi bien un Ζ; en ce cas la localité de l'inscription pouvait être aussi *Zargedava*, un nom assez rapproché de celui transmis par Ptolémée.

C'est à peine dans les lignes 22-32 qu'on parle de l'ambassade d'Acornion chez Burebista. Les lignes 22—23 ont été traduites : „et le dernier temps ([νεωστ]εί)

---

[32] M. Fluss, *Tibisia, Tibisis, Tibiscum, Tibiscus*, dans RE, VI, A (1936), 813—815. La même étymologie a la localité *Tibisca* de Dobroudja (Ptol., III, 10, 6), d'après une petite rivière *Tibisis*, non identifiée. Par erreur Ptolémée, III, 8, 1, 2, appelle la rivière *Tibiscus* au lieu de *Tibisis* (en effet il confond *Tibisis* „Timish" avec *Pathissus* „Tisa").

[33] E. Polaschek, *Pathissus*, dans *RE*, XVIII (1949), 2161—2163; idem, *Partiscon*, dans *RE*, XVIII (1949), 2045—2046; d'une manière erronée Amm. Marcell., XVII, 13, 4, appelle rivière *Parthiscus*.

[34] Note 31.

[35] Ptol., III, 8, 4. Vulpe, *Argedava*, p. 560, cherche à démontrer que le nom correct de la cité du Banat n'aurait pas été Argidava, mais Arcidava; d'après Pârvan, *Getica*, p. 750, étymologie d'Argidava serrait „la cité blanche".

[36] Tab. Peut., VII, 3, *Apo fl.* On connaît au Nord du Danube les hydronymes : *Hierasus* (Siret), *Alutus* (Olt), *Marisus* (Muresh), *Tibisis* (Timish), *Crisia* (Crish), *Samus* (Somesh), *Sargetia* (Apa Orașului), mais on ne rencontre jamais un toponyme formé de *-dava* et d'un nom de rivière de plus haut. A l'époque romaine, on donnait des noms aux localités d'après la rivière respective, mais sans *-dava*, comme : *Samum* (Cashei), *A(d) Mutrium* et au Sud du Danube : *Oescus*, *Almus*, *Iatrus* etc.

[37] H. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia (IX)*, p. 93, dans l'inscription peut être aussi *Sargedava*.

[38] Ptol., III, 10, 8.

le roi Burebista devenant le premier et le plus grand entre tous les rois qui ont jamais regné en Thrace" [39]. Mais de ce texte, on n'entend pas, comme il semblait, que dans les lignes 5—7 il s'agissait du père de Burebista, celui qu'on supposait avoir sa résidence à Argedava. Pour démontrer, toutefois, qu'Acornion a été avant chez le père de Burebista, à Argedava, W. Dittenberger s'en prenait à la particule καί de la ligne 25,... γ]ενόμενος καὶ πρὸς τοῦτον, c'est-à-dire, Acornion „est arrivé *aussi* chez celui-ci" (chez Burebista) [40]. Ce qui justifiait Dittenberger de soutenir cette thèse était aussi la manière dont on complétait les lignes 25—26 :... γ]ενόμενος καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καί με(γίσ)/[τῃ βασι]λίᾳ, ce qu'on traduit : „il est arrivé aussi chez celui-ci (chez Burebista) dans le plus illustre et le plus grand royaume". Et ils ont en raison, comme H. Egger et P. Foucart, de chercher dans les mots ἐν τῇ πτῃ κεώαὶ μ[ε/γίστῃ βασι]λίᾳ, la résidence de Burebista et qui traduisaient : „dans la plus importante et la plus grande résidence royale", en considérant que βασιλίᾳ a été employé au lieu de βασιλείᾳ [41].

V. Latyschew a poussé son audace plus loin, en proposant d'abord ἐν τῇ πεώτῃ καὶ μ[ετ'/ἄλλων καὶ ἴδ]ίᾳ ou ἐν τῇ πρώτῃ καὶ μ[ε/γίστῃ πόλει.....λ]ίᾳ et après le dernier completement, Acornion „est arrive aussi chez celui-ci (chez Burebista) dans la plus importante et plus grande ville ...lia", donc les lettres ....*lia* auraient fait partie du nom de la cité royale [42].

Toutes ces lectures ont été repousées par M. Holleaux, comme inacceptables, autant en ce qui concerne le sens aussi que par le motif d'espace pour certains mots. Le mot βασιλίᾳ, hors le fait qu'il n'aurait pas pu trouver un espace suffisant, n'a pas de sens dans cette inscription. „Comment ce citoyen de Dionysopolis serait-il allé trouver Burebista dans sa πρώτῃ καὶ μεγίστῃ βασιλ(ε)ία ?" [43]. En réalité Dionysopolis, à la date de l'apparition du décret, fait partie du royaume de Burebista et Acornion est un sujet de Burebista. Il est donc sûr que ce mot, βασιλ(ε)ίᾳ, n'a rien à faire ici. La traduction de βασιλ(ε)ίᾳ par „résidence royale", qu'avait proposée H. Egger et P. Foucart, est inadmissible, comme l'a justement observé Dittenberger. Les restitutions proposées par Latyschew n'étaient pas plus heureuses ; le premier a le défaut d'être inintelligible et le second supplément est tout à fait fantaisiste, d'après M. Holleaux [44].

En réexaminant le texte de l'inscription on a observé que dans la lacune du commencement de la ligne 26, ne pourraient se trouver que sept lettres approximativent. En considérant le manque de sens dans les lectures proposées par Latyschew et Dittenberger, l'épigraphiste Holleaux, et d'une manière independante de lui Ad. Wilhelm, proposait pour les lignes 25—26 : [.....γ]ενόμενος καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καί με[γίστῃ φ[ιλίᾳ κτλ., c'est-à-dire : Acornion „est arrivé aussi à celui-ci (chez Burebista) dans la première et la plus grande amitié". Donc Acornion obtint du roi Burebista le titre aulique de πρῶτος καὶ μέγιστος φίλος. La dignité de

---

[39] Cf. Seure, *op. cit.*, p. 430, „d'abord les louanges données à Byrebistas sont exagérées et probablement obligatoires : il est appellé le premier entre les rois de thrace et le plus grand d'entre eux".

[40] Syll. [3], II, p. 448 note 11, „particula καί ut vs. 6 de Boerebista patre cogitemus suadere videtur : ut antea ad patrem, sic tum etiam ad filium legatus iit" ; c'est le plus fragile argument, par lequel Dittenberger a essayé de démontrer, que dans la ligne 6 il s'agit du père de Burebista ; cf. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 52 et suiv.

[41] D'après Holleaux, *op. cit.*, p. 286 note 1.

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem.*

[44] *Ibidem.*

πρῶτος φίλος se rencontre chez les Antigonides, les Seleucides, les Lagides, les rois du Pont et les Arsacides [45]. L'apparition de ce titre aulique, dans un décret hellénistique, soit-il même de Dionysopolis et même pour un roi comme Burebista, n'a pas pourquoi surprendre [46]. En tout cas le verbe γενόμενος n'a pas le sens „d'arriver", c'est-à-dire: „marcher", „aller", „aboutir", mais le verbe conserve son sens propre de „devenir". Mais alors par la particule καί, suivie de πρὸς τοῦτον on ne peut pas comprendre qu'Acornion, ainsi qu'il est allé chez Burebista, de même il est allé chez le père de Burebista [47] et donc il n'y a aucune preuve que l'ambassadeur des Dionysopolitains va à la résidence du grand roi des Daces [48].

En conclusion, on peut déduire du décret de Dionysopolis, qu'Acornion a été dans une ambassade au-delà du Danube, c'est probablement environ 70 av.n.è., où il a rencontré le fils d'un chef dace, après quoi suivit une autre ambassade chez le chef dace même, qu'il a rencontré dans la cité de celui-ci, à Sargedava. Si cette Sargedava, ou Zargedava, est identique à Zargidava, alors le chef dace, pro-

---

[45] *Ibidem*, p .286—287; cf. Mihailov, *op. cit.*, p. 31, με[γίστη φ]ιλίᾳ; à un titre semblable pensait aussi Dittenberger, *Syll.* [3], II, p. 448 note 12, πρώτῃ καὶ μεγίστῃ hic sollemnis quidam titulus honorarius esse videtur ut. v. 23"; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 53.

[46] C. Daicoviciu, *ibidem*.

[47] Mais ni qu'Acornion serait arrivé à la principale et à la plus grande amitié, auprès du père de Burebista, car cela ne ressort pas des lignes 5—6, quoique fragmentaires; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 83, „de la manière où Burebista est rappellé dans la ligne 22, on voit clairement que c'est à peine, maintenant, le décret dionysopolitain le mentionne pour la première fois". Pas tous ont été complètement d'accord que πρὸς τὸν πατήρα α[ὐτοῦ ?] signifie „chez le père de Burebista"; ainsi Brandis, *op. cit.*, 261—264, ne dit rien que dans les lignes 5—6 il s'agirait du père de Burebista; R. Paribeni, *Daci*, dans *Enciclopedia Italiana*, XII (1931), p. 212, à propos du décret d'Acornion, ne parle pas d'une ambassade chez le père de Burebista; Holleaux, *op. cit.*, p. 287, „la particule καὶ avant πρὸς τοῦτον, indique, comme l-a vue Dittenberger, qu'Acornion avait été en faveur auprès du prédécesseur de Byrebista: c'est ce que rappelaient les 1.5—9 du décret, où les mots τὸν πατέρα désignent vraisemblablement le père du roi régnant. Mais ces lignes sont trop mutilées pour qu'il ait intérêt à en essayer la restitution"; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 52, „s'agit-il ici du père de Burebista ou d'un autre? Le texte de l'inscription étant dans ce lieu complètement détérioré, une élucidation de la controverse n'est pas attendue par la révision ou la restitution du texte"; Pippidi, *op. cit.*, p. 217 et suiv., en parlant de l'activité diplomatique d'Acornion, ne rappele rien de l'ambassade chez le père de Burebista; Vulpe, *op. cit.*, p. 38, note 1, „la majorité des érudits préfèrent compléter cette lacune du nom de Burebista, mais avec un grand pourcentage d'incertitude"; Seure, *op. cit.*, p. 431 note 2, est le seul qui croit, qu'il s'agit dans les premières lignes, d'une ambassade non chez le père de Burebista, mais chez Burebista même; textuellement: „j'entends qu'il s'agit de Byrebista et non, comme le voudrait M. Dittenberger, du père de ce roi"; cf. Mateescu, *op. cit.*, p. 329.

[48] La thèse *Argedavon*, comme résidence du père de Burebista et de Burebista ensuite, semble ne pas être uniquement acceptée; ainsi Brandis ne soutient pas qu'Argedava serait la résidence de Burebista ou de son père; Paribeni non plus ne dit rien d'Argedava; la localité laisse échapper à Holleaux; Pippidi ne soutient nulle part qu'on indique par *Argedavon* la résidence de Burebista ou de son père.

tecteur des Dionysopolitains, régnait au Sud de la Moldavie[49]. De l'inscription ressort que le gouverneur de la Macédoine lutte en 62—61 av. n.è. au nord de la Dobroudja contre les Bastarnes et non contre les Daces de Burebista[50]. D'après Dion Chrysostôme, qui a visité ces lieux, les cités pontiques sont conquises par Burebista à peine en 55 av. n. è.[51], fait confirmé par l'épigraphie histrienne[52]. C'est seulement de l'année 55 av. n.è. que Burebista a pu dévenir aussi maître de Moldavie et c'est, probablement, en même temps de la défaite et la chasse des Bastarnes[53]. Acornion part donc en ambassade chez le roi Burebista après 55 av. n. è. — quand le roi dace, d'après l'inscription, était le maître de tout le pays d'en-deçà et au-delà du Danube — mais avant 48 av. n. è., date à laquelle on a rédigé le décret. Il ne ressort pas de cette inscription qu'Acornion a été en ambassade chez Burebista dans la résidence de celui-ci, mais qu'il est seulement arrivé à la première et la plus grande dignité et qu'il est devenu conseiller et ambassadeur du roi, ce qui n'implique pas qu'il est resté dans la résidence de celui-ci. Les entrevues d'Acornion avec Burebista pouvaient avoir lieu dans des localités diverses ou des camps militaires et non absolument dans une résidence royale; c'est ainsi qu'on explique pourquoi manque l'indication d'une visite d'Acornion dans la capitale du royaume dace qui semble se trouver assez loin, très probablement en Transylvanie, à savoir une des citadelles des Montagnes d'Orăştie[54].

---

[49] D'après I. I. Russu, *Zoltes şi Rhemaxos. Tracii, sciţii şi Istria în sec. III—II î.e.n.*, dans „Apulum", VI, 1967, p. 133—136, Rhemaxos, aussi protecteur des Histriens vers l'année 200 av.n.è., régnait au Nord de l'embouchure du Danube; cf. L. Robert, *Bulletin épigraphique*, dans „Revue des Etudes grecques", LXXXI, 1968, p. 488.

[50] Tite Live, *Per.*, CIII; Dion Cassius, XXXVIII, 10, 3; LI, 26, 5. En effet il est question d'une coalition bastarnne, dace et pontique.

[51] Dion Chrysostôme, *Orationes*, XXXVI, 4; Condurachi, *op. cit.*, p. 517 et suiv.; Pippidi, *op. cit.*, p. 540; H. Daicoviciu, *ibidem*.

[52] Pippidi, *op. cit.*, p. 534 et suiv., vers 50 av.n.è.; cf. Robert, *ibidem*.

[53] Il n'est attesté nulle part qu'une guere serait déchaînée par Burebista contre les Bastarnes, mais il est suspecté par Brandis, *op. cit.*, 263 et Paribeni *op. cit.*, 212; cf. H. Daicoviciu, *Dacii*[2], p. 106; d'après Condurachi, *op. cit.*, p. 522, les luttes dans les contrées du Danube et de la Mer Noire aurait duré aussi après 48 av.n.è.

[54] Sur l'histoire des Daces pendant le règne de Burebista: Brandis, *Dacia*, dans *RE*, IV (1901), 1958—1960; idem, *Burebista*, dans *RE*, Suppl. I (1903), 261—264; Pârvan, *Getica*, p. 77—82; Mateescu, *op. cit.*, p. 323 et suiv.; Patsch, *op. cit.*, p. 39 et suiv.; Condurachi, *op. cit.*, p. 515 et suiv.; C. Daicoviciu, *Noi contribuţii*, p. 51 et suiv.; idem, *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 286—287; M. Macrea, *Burebista şi celţii de la Dunărea de mijloc*, dans „Studii şi cercetări de istorie veche", VII, 1—2, 1956, p. 119, et suiv.; Pippidi, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin, 1962, p. 89 et suiv.; idem, *Contribuţii*[2], p. 217 et suiv.; Vulpe, *Burebista — geniu militar sau politic?*, p. 2 et suiv.; idem, *Getul Burebista*, p. 33 et suiv.; H. Daicoviciu, *Dacii*[2], p. 85—119.

DIN ACTIVITATEA ŞANTIERULUI NAVAL GALAŢI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

I. TODERAŞCU

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, economia ţărilor române a înregistrat profunde transformări. Dezvoltarea economică a fost impulsionată de aplicarea clauzelor tratatului de la Adrianopole, care prevedea pentru Principate, între altele, „deplina libertate de comerţ pentru toate produsele solului lor şi a industriei lor... fără nici o restricţie" [1]. Desfiinţarea monopolului turcesc a avut drept consecinţă o deosebită înviorare a comerţului, atît a celui intern, cît şi a celui extern. O deosebită atenţie a fost acordată oraşului-port Galaţi care constituia poarta de legătură a Moldovei cu Marea Neagră, Marea Mediterană şi, pe Dunăre, cu Europa centrală. Importanţa acestui port a fost subliniată, încă de la începutul secolului al XVIII-lea, de D. Cantemir care arăta, avînd în vedere traficul de mărfuri care se desfăşura aici, că oraşul-port Galaţi este „piaţa cea mai vestită de pe toată Dunărea" [2]. De asemenea, domnitorul Mihail Sturza numea acest oraş „briliantul din coroana Moldovei" [3]. Alte denumiri ca „Alexandria şi Marsilia României" [4], precum şi comparaţia cu rolul jucat de Petersburg, port la Marea Baltică, în economia Rusiei de nord-vest [5], sînt îndreptăţite avînd în vedere importanţa Galaţiului pentru comerţul românesc. Foarte semnificative sînt aprecierile agentului austriac von Raab, care, într-un raport din 18 iunie 1831, scria că „Galaţii sînt în actualele împrejurări ale căilor de comerţ un loc important şi dacă lumea politică nu se alcătuieşte altfel, acest port va deveni, din cauza aşezării sale, unul din cele mai vrednice de luare aminte..." [6].

---

[1] D. A. Sturza, ş.a., *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. I, p. 328.

[2] *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, f.a., p. 14.

[3] M. N. Pacu, *Cartea judeţului Covurlui*, Buc., 1891, p. 220. Despre măsurile luate de acest domn pentru îmbunătăţirea activităţii portului, vezi D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturza*, Iaşi, 1947, p. 124 şi urm.

[4] M. N. Pacu, *op. cit.*, p. 220.

[5] L. Boicu, *Căile de comunicaţie terestre în Moldova între 1834—1848* (II), în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, tom. V, 1968, p. 130. Partea I a fost publicată în tom. IV (1967).

[6] N. Iorga, *Doc. Callimachi*, vol. I, Buc., 1902, p. 179—181; Idem, *Istoria comerţului românesc* (II), Buc., 1925, p. 125—126.

Importanţa acestui oraş-port era cu atît mai mare cu cît aici a existat, din perioade mai vechi, un şantier naval care, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, funcţiona după principii specifice manufacturii capitaliste. În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea se construiau aici vase de diferite tipuri şi mărimi, atît comerciale cît şi de război. Se lucrau, de asemenea, ambarcaţiuni mici şi mijlocii (şalupe, dubase, şeici, caiace). Datorită situaţiei politice a Moldovei, şantierul naval de la Galaţi lucra, în secolul al XVIII-lea, mai mult pentru necesităţile flotei comerciale şi de război otomane [7].

Aceeaşi situaţie s-a menţinut şi în primele trei decenii ale sec. al XIX-lea. Pînă la desfiinţarea monopolului turcesc asupra comerţului românesc, acest şantier a acoperit — în raport cu posibilităţile sale — o parte din nevoile flotei otomane, destul de mari, mai ales, în timpul războaielor purtate cu Rusia şi Austria.

Din pădurile Moldovei se exploata o mare cantitate de lemn de construcţie, care cobora pe plute pînă la Galaţi. O parte din acest lemn, ale cărui calităţi au fost subliniate în nenumărate rînduri de experţii străini, lua drumul arsenalului din Constantinopol, iar o alta era folosită în şantierul de la Galaţi, pentru construcţia vaselor.

Deşi tehnica navală făcuse progrese însemnate, lemnul a continuat să fie, şi în această perioadă, principalul material de construcţie pentru vase.

După ce, în ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea, se făcuseră mai multe încercări nereuşite, la începutul sec. al XIX-lea inginerul american Robert Fulton a reuşit să pună la punct proiectul unei nave acţionate de o maşină cu aburi [8]. Forţa aburului nu s-a putut însă generaliza repede. În perioada de experimentare, vapoarele nu erau capabile încă să circule pe mări şi oceane şi nici să întreacă navele mari cu vele, în ce priveşte dimensiunile, uşurinţa de manevrare şi chiar viteza. Vaporul a învins nava cu vele după o dispută de o jumătate de secol, şi aceasta numai în statele capitaliste mari, care aveau flote puternice şi o bogată experienţă în industria de construcţii navale. În statele mici, nava cu vele va dăinui încă multă vreme.

Paralel cu introducerea forţei aburului, are loc şi o altă mare transformare în construcţiile navale. Este vorba de construirea vaselor în întregime din metal (oţel). Nave cu vele şi părţi metalice au fost construite cu mult timp înainte. Ca şi în cazul forţei aburului, construirea vaselor în întregime din metal a fost posibilă numai în statele capitaliste mari (U.S.A., Anglia, Franţa) [9]. Mările şi oceanele lumii vor fi străbătute, încă multă vreme, de nave cu vele construite din lemn, material mai ieftin, mai uşor de procurat şi de prelucrat.

Constructorii din ţările mai mici (şi nu numai din acestea) au privit chiar cu multă neîncredere noile realizări ale tehnicii. Ei au continuat construcţia de vase din lemn cu părţi metalice. Nici în statele mari, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, nu s-a renunţat definitiv la construcţia navelor din lemn. Aşa se explică faptul că agenţii occidentali din ţările noastre dădeau o deosebită atenţie bogăţiei forestiere a Principatelor şi accentuau asupra posibilităţilor de exploatare şi transport fluvial sub formă de plute pînă la porturile dunărene [10].

---

[7] Vezi pt. ac., I. Toderaşcu, *Construcţii navale la şantierul din Galaţi în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*, în „Danubius", II—III, 1969.

[8] B. Kozlowski, *Istoricul navei*, Buc., 1960, p. 301; C. I. Băicoianu, *Dunărea. Privire istorică, economică şi politică*, Buc., 1915, p. 17.

[9] B. Kozlowski, *op. cit.*, p. 307 şi urm.

[10] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 989; vol. XVII, p. 365, 512—513, 515; supl. I, vol. IV, p. 443; Felix Colson, *De l'etat present et de l'avenir de Principautes de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p, 3 şi 230. C. Ciuchi, *Istoria marinei române*, Constanţa, 1906, p. 68. Date interesante privitoare la exploatarea lemnului în această perioadă şi la C. Cihodaru, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în sec. al XVIII-lea şi prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Analele şt. ale Univ. „Al. I. Cuza", Istorie, tom. XIII (1967), p. 1—47; Gh. Platon, *Despre exploatarea ţăranilor din regiunea de munte a Moldovei în vremea Regulamentului Organic*, în „Revista arhivelor", 2/1960, p. 177—192.

Din rîndul statelor mici, unde tehnica navală n-a fost adaptată la nivelul tehnicii mondiale, fac parte şi Principatele Române. În ce priveşte Moldova, principalul centru de construcţii navale rămîne, ca şi în secolul precedent, portul Galaţi.

Cercetătorul problemei dezvoltării meşteşugurilor legate de construcţiile navale întîmpină mari greutăţi în ceea ce priveşte informaţiile documentare. Acestea sînt încă destul de sărace şi foarte dispersate. Din această cauză, reconstituirea faptelor este greu de făcut. Astfel, pentru anii 1805—1807, ştim doar că Vistieria a cheltuit 22.455 lei pentru construirea de ambarcaţiuni mici [11]. Dintre acestea, două dubase erau destinate pentru nevoile turcilor de la Sulina. Informaţiile sînt, desigur, incomplete. Se vor fi construit aici şi vase mai mari, de care Turcia avea nevoie în războiul pe care-l purta cu Rusia. În perioada războiului dintre anii 1806—1812, cînd Principatele Române au fost ocupate de Rusia, Turcia n-a mai putut beneficia de serviciile acestui şantier. Pentru această perioadă, informaţiile sînt, de asemenea, puţine. În aprilie 1808, într-un raport al lui Brenner, agent austriac la Bucureşti, în care este prezentată starea Principatelor, se vorbeşte şi despre un proiect pentru înfiinţarea unei flotile la Galaţi, fără a se specifica pentru cine anume. Textul documentului lasă totuşi să se presupună că este vorba de un proiect pentru flota rusească. În acest sens, măsurile fuseseră luate încă din luna martie, cînd s-a măsurat stocul de lemne din şantier şi s-au luat măsuri pentru tăierea cantităţii de care mai era nevoie. Au fost angajaţi, de asemenea, toţi dulgherii din regiune [12]. După cît se poate observa, este vorba de o măsură urgentă care presupunea angajarea de forţe suplimentare. Nu se cunoaşte dacă, pînă la urmă, proiectul a fost realizat.

În 1812 a început construcţia unei corăbii comandată de turcul Sechir-aga [13]. Construcţia a durat pînă în 1814 [14].

După încetarea ostilităţilor şi încheierea păcii de la Bucureşti, Turcia a continuat totuşi pregătirile de război deoarece, după spusele consulului francez din Bucureşti, Ledoulx, se aştepta, în orice moment să fie atacată de Rusia [15]. În scopul întăririi flotei şi asigurării apărării cetăţilor de la Dunăre, a sporit comanda de ambarcaţiuni militare care urmau să se execute în şantierele Principatelor. Astfel, Vistieria Moldovei, în 1814, a cheltuit sume însemnate pentru construirea de şalupe canoniere la şantierul din Galaţi. În raportul său către ministrul de externe Talleyrand, viceconsulul francez de la Iaşi, Fornety, îl informa, la 25 noiembrie 1814, că Turcia a comandat în Moldova 20 de şalupe de război (canoniere). Dintre acestea, doar patru fuseseră lansate la apă, iar la celelalte se lucra intens [16]. Vistieria a cheltuit în acest an (1814), 94.712 groşi pentru construirea şalupelor [17]. În prima jumătate a anului următor, s-au cheltuit, în acelaşi scop, aproximativ 30.000 groşi. În această sumă, intrau salariile marangozilor, beşchigiilor, baltagiilor, ţiganilor fierari, calafagiilor, leafa arhitectului (meimar) şi a şefului calafagiilor (calafagii-baş). Tot aici, erau incluse cheltuielile pentru procurarea smoalei, fierului, cărbunilor, frînghiilor, ancorelor etc. [18].

De informaţii similare dispunem şi pentru anii următori. Astfel, de la 1 iunie 1815 şi pînă la 31 mai 1816 cheltuiala construirii şalupelor însuma 44.276 groşi [19]. La

---

[11] N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor Române*, Buc., 1902, p. 77; Idem, *Studii şi documente*, VI/2, p. 203.

[12] Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XIX, p. a II-a, p. 498.

[13] Arh. Stat Iaşi, Ms. 1636, p. 67.

[14] Ibidem, p. 97; N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, Buc., 1903, p. 139; Arh. Stat Iaşi, Tr. 1768, op. II, 2018/5, p. 52.

[15] Hurmuzaki-Hodoş, *Documente*, vol. XVI, p. 980.

[16] *Ibidem*, p. 989; N. Iorga, *Doc. Callimachi*, vol. I, p. 362.

[17] Arh. Stat. Iaşi, Ms. 1636, p. 57, 63. Idem, Ms. 1772, f. 18. Tot în 1814 consulul francez din Bucureşti, Ledoulx, informa pe Talleyrand că şi Ţara Românească primise ordin să execute „în grabă un mare număr de şalupe canoniere" (Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 980; *Ibidem*, supl. I, vol. II, p. 752).

[18] Arh. Stat, Iaşi, Ms. 1772, f. 29, f. 25; N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 147.

[19] Arh. Stat, Iaşi, Ms. 1773, f. 31, f. 76; N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 153.

această sumă se ridica procurarea materialului (lemn, fier, smoală, pînză, frînghii, ancore) și plata meșterilor, arhitectului ca și a celor șase armatori veniți de la Constantinopol, pentru a lua în primire șalupele și a le transporta în capitala imperiului [20]. În a doua jumătate a anului 1816 și prima jumătate a celui următor, s-au cheltuit, „în trebuințele șantierului naval", 49.000 groși pentru construirea de ambarcațiuni mici și mijlocii [21]. Poate, la aceste vase construite în 1816—1817 se referea consulul francez Formont, în raportul său către Richelieu, din aprilie 1817, în care arăta că la Rusciuk era așteptată sosirea unui demnitar turc care să ia comanda șalupelor canoniere construite de principii Valahiei și Moldovei pentru Turcia. După spusele lui Formont, s-au construit 120 asemenea ambarcațiuni [22].

După cît se poate constata, toate informațiile de care dispunem pînă la această dată se referă la construirea de vase pentru Imperiul Otoman. Se poate presupune, totuși, că activitatea șantierului de la Galați nu se limita numai la atît. Sămile Vistieriei consemnează doar sumele cheltuite, ce urmau, conform înțelegerii, să fie scăzute din valoarea haraciului datorat de Moldova. Este sigur că s-au construit aici și ambarcațiuni pentru nevoile interne; presupunerea este întărită de faptul că, în această perioadă, s-au făcut numeroase încercări pentru navigabilizarea rîurilor [23]. Moldova putea să dispună de un număr suficient de ambarcațiuni mici și mijlocii care circulau pe porțiunile navigabile ale unor rîuri (Prut, Siret) și pe Dunăre. Cît privește numărul vaselor mari, acesta era, desigur, foarte mic. Explicația trebuie căutată și în neexistența dreptului de liberă navigație a vaselor sub pavilion național. Din cele 201 corăbii care au plecat în 1817 din Galați spre Constantinopol, majoritatea aparțineau turcilor; 20 erau grecești și numai una singură aparținea boierului moldovean aga Dumitrache [24]. Corabia, un bric, aparținea, de fapt, voievodului Scarlat Callimachi și a fost construită la Galați [25].

O situație asemănătoare a existat și pentru anii următori, pînă după 1829. Vreme de aproape un deceniu, se cunosc foarte puține date despre activitatea acestui șantier. Desigur, aici, ca și la Brăila [26], s-a construit neîntrerupt, atît pentru Moldova cît și pentru Imperiul Otoman. Faptul că, pentru anii 1822—1824, condicile Vistieriei nu înregistrează decît sume mici, repartizate pentru construirea și repararea unor caice care erau folosite pentru trecerea Dunării [27], nu trebuie să conducă la concluzia că doar la atît s-a rezumat activitatea șantierului. Că în perioada domniei lui Ioniță Sandu Sturza construcția vaselor la acest șantier nu a încetat, o dovedește și un raport prezentat de boieri, în 1827, lui Alexandru Ribeaupierre, ambasadorul rus la Constantinopol. Dintre veniturile domniei consemnate în acest raport, pentru perioada 1822—1828, o sumă însemnată (346.280 piaștri) pro-

---

20 Arh. Stat. Iași, Ms. 1773, f. 50, f. 57, f. 58, f. 59, f. 73—75.

21 Idem, Ms. 1774, f. 29, 47, 53, 55.

22 Hurmuzaki-Hodoș, *Documente*, XVI, p. 1014.

23 L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", Iași, II (1965), p. 93—116.

24 Al. Vianu, *Date cu privire la exportul Moldovei în anul 1817*, în „Rev. arhivelor", 2/1964, p. 281.

25 V. A. Urechia, *Istoria românilor*, Tom X B, Buc., 1902, p. 478; Al. Vianu, *op. cit.*, p. 281, notă.

26 Din bugetul Țării Românești de 5.576.019 piaștri, comunicat de Hugot, consul francez la București, lui Damas, 185.891 piaștri erau folosiți în 1825, pentru repararea vaselor (Hurmuzaki-Hodoș, *Documente*, vol. XVII, p. 29). În ian. 1823, muhafizul de Brăila, Ebübekir Sîdkî, ruga pe domnul Moldovei, Ioniță Sandu Sturza să dea dispoziții pentru a fi trimise la Brăila cherestelele necesare pentru construirea șalupelor și bărăcilor pentru caice (M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, II, p. 464).

27 Bibl. Centr. Univ. Iași, Ms. VI/20, p. 94, 98; Ms. VI/21, p. 102, Ms. VI/23, f. 45 v.

venea din taxarea lemnului pentru construcţia vaselor, şalupelor şi afeturilor pentru tunuri [28].

Tratatul de la Adrianopol, încheiat între Rusia şi Turcia în toamna anului 1829, a marcat începutul unei noi epoci în dezvoltarea economică a Principatelor. Actul separat relativ la Principate scutea Moldova şi Ţara Românească de nenumărate vexaţiuni şi sarcini. În plus, era desfiinţat monopolul turcesc asupra comerţului românesc [29]. Aceste înlesniri au făcut ca boierimea pămînteană, producătoare de cereale-marfă, să fie şi mai interesată în îmbunătăţirea mijloacelor şi căilor de transport [30]. Ca urmare, construcţia de ambarcaţiuni a putut să ia un mare avînt.

Faptul reiese şi din raportul divanului Moldovei către P. Kiselev, din 30 ianuarie 1830, în care se arăta că se vor lua măsuri pentru crearea de înlesniri negustorilor şi „lăcuitorilor" moldoveni... „de a se face caice sau corăbii care să poată fi încăpătoare de savune şi unele şi mai mari într-acest chip făcute ca să înoate şi pe mare pentru ca să-şi poată pămînteanul încărca şi produsele sale, să le ducă în toate porturile după cuprinderea trataturilor să-ş hrănească transportarisînd cărăturile neguţitoreşti" [31]. Este vorba de una din iniţiativele care aveau să ducă la înfiinţarea flotei naţionale. Prevederile tratatului de la Adrianopole erau totuşi insuficiente pentru aceasta. Era necesar să se obţină libertatea de navigaţie sub pavilion românesc. După cereri repetate, în care s-au formulat motive convingătoare, în 1834, printr-un firman dat de sultan, vasele moldoveneşti căpătau dreptul de a naviga pe Dunăre cu pavilion propriu [32]. Peste doi ani, în 1836, Moldova obţinea, pentru vasele sale, libertatea navigaţiei cu pavilion naţional şi pe mare [33]. La toate acestea, trebuie adăugată şi instituirea regimului de porto-franc la Galaţi, hotărîtă de Obşteasca Obişnuită Adunare în 1833, „statornicită" în 1834 printr-o poruncă domnească şi stabilită definitiv prin aşezămîntul de antrepo şi porto-franc din 1837 [34]. Înfăptuirea regimului de porto-franc la Galaţi a creat condiţii mai bune pentru valorificarea produselor autohtone. În anii următori traficul vaselor comerciale a înregistrat o creştere simţitoare [35].

Toate aceste evenimente au stimulat construcţia de vase comerciale. Numărul vaselor moldoveneşti a crescut, comparativ cu perioada precedentă. A existat chiar

---

[28] H u r m u z a k i, *Documente*, vol. X, p. 408. În martie 1829, ne informează consulul Viollier, într-un raport către Portalis, ministrul francez al afacerilor externe, şantierul din Galaţi lucra pentru construirea a 70 de pontoane, necesare armatei ruseşti la trecerea Dunării. La 9 martie, 20 dintre acestea se găseau încă în lucru şi era greu de prevăzut cînd vor putea fi terminate din cauza unei „proaste administraţii" (H u r m u z a k i-H o d o ş, *Documente*, XVII, p. 142—143).

[29] D. A. S t u r z a, ş.a., *op. cit.*, p. 326—328.

[30] De altfel, dorinţele şi intenţiile boierimii româneşti reies dintr-un memoriu, în 25 de puncte, anterior anului 1829, care trebuia prezentat la un congres al suveranilor din Europa. La punctul al cincilea se cerea ca negoţul Principatelor să fie „de tot slobod" iar la punctul al zecelea înfiinţarea unei oştiri permanente din *25.000 ostaşi şi a unei flotile din cel puţin 25 de vase* înarmate „pentru siguranţa negoţului său de pe Dunăre" (H u r m u z a k i-I o r g a, *Documente*, vol. X, p. 647—649). Memoriul n-a mai putut fi însă prezentat deoarece ultimul dintre congresele la care se referă memoriul avusese loc în 1822, la Verona. (*Ibidem*, p. 647, nota 2). Interesul boierimii româneşti pentru obţinerea libertăţii comerţului şi a navigaţiei se poate observa, de pildă, şi în memoriul boierilor munteni din decembrie 1822, în *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, vol. III, p. 225—238.

[31] Arh. Stat. Iaşi, Fond Litere, K/345, f. 107; L. B o i c u, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldoveneşti*, p. 105.

[32] *Manualul administrativ al Moldovei*, vol. II, Iaşi, 1856, p. 106.

[33] *Ibidem*, p. 107.

[34] Vezi pt. ac. P. O p r e a, *Înfăptuirea regimului de porto-franc la Galaţi şi consecinţele lui imediate*, în „Studii", 2/1959, p. 117—129; D. C i u r e a, *op. cit.*, p. 124.

[35] I. C. F i l i t t i, *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834—1848)*, Buc., 1915, p. 580—581.

propunerea de cumpărare a unui vapor pentru negoţul românesc pe Dunăre [36]. Despre această intenţie, a unui grup de boieri, ştia şi agentul austriac Timoni, care informa, la rîndul său, la 5 ianuarie 1835, şi pe cancelarul Metternich [37]. Achiziţia nu s-a făcut pînă la urmă dar cei interesaţi şi-au putut totuşi procura vase cu pînze, construite în şantierele din ţară. Se pare că cererea a fost suficient de mare pentru a încuraja construcţia de nave. Un indiciu îl constituie numărul patentelor eliberate de conducerea Moldovei, proprietarilor de vase, pentru arborarea pavilionului naţional [38]. Este lesne de înţeles că nu toate vasele care purtau „bandieră naţională" erau construite la Galaţi. Ele puteau fi cumpărate, eventual, de la negustorii străini, care ancorau aici. Trebuie precizat, de asemenea, că foarte multe vase străine căpătaseră dreptul de navigaţie sub pavilion românesc.

Creşterea numărului de vase construite în ţară a fost remarcată totuşi şi de Felix Colson, secretar al consulatului francez din Bucureşti. În însemnările sale, el arăta că un rol însemnat a avut în acest sens instituirea regimului de porto-franc la Galaţi şi Brăila. Diplomatul francez aprecia că, în 1839, Principatele posedau 20 de vase [39]. În acest an (1839), s-au construit la şantierul din Galaţi 7 vase, iar în anul următor, 1840, s-au construit 10 vase [40]. În raportul său din 21 martie 1841, asupra situaţiei Moldovei, consulul francez Huber remarca aspectul de port-maritim al Galaţiului; aceasta, mai ales, datorită *şantierelor* (s.n.) pentru construirea navelor. Consulul francez preciza că, în ultimii doi ani, au fost lansate pe apă 17 vase mai mari şi mai mici [41]. De altfel, în 1840, alte vase capătă dreptul de a purta „ban-

---

[36] *Ibidem*, p. 218

[37] Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XXI, p. 586—587. Această intenţie a fost desigur trezită de faptul că, în 1834, o companie austriacă de navigaţie cu aburi pe Dunăre a fost fundată de casa Puthon-Geymüller (Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 474, nota 1; Hurmuzaki-Hodoş, *Documente*, vol. XVII, p. 326—327, p. 516). Trei vapoare austriece întreţineau comunicaţia pe Dunăre, între Viena şi Constantinopol. Agenţia austriacă a intervenit pe lîngă postelnicia Moldovei pentru a înlesni acostarea acestor vapoare la Galaţi (I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1824 la 1834*, Buc., 1934, p. 341—342).

[38] Arh. Stat. Iaşi, Secret. de Stat al Moldovei, Dos. 421, f. 21, 24, 26. Idem, Tr. 766, op. 868, Dos. 519, f. 1—6; Ibidem, Dos. 250, f. 3—3v, 4—4v; Dos. 305, f. 2, 6; Idem, Tr. 875, op. 997, Dos. 5, f. 1—21; Ibidem, Dos. 88; Idem. Tr. 1316, op. 1488, Dos. 23; Ibidem, Dos. 25, Dos. 59 etc.

[39] Felix Colson, *De l'état present et de l'avenir des Principautes de Moldavie et de Valachie...*, Paris, 1839, p. 222—223.

[40] N. Suţu, *Notiţe statistice asupra Moldovei*, în N. Şuţu, *Opere economice*, Buc., 1957, p. 211; M. N. Pacu, *op. cit.*, p. 258; I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, p. 578; N. Iorga, *Istoria comerţului românesc* (II), Buc., 1925, p. 148—149. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 125. L. Boicu, *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, în „St. şi cercet. st. Iaşi", fasc. 1/1960, p. 132; Idem, *Industria în Moldova între 1848—1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între 1848—1864*, ed. Acad. Buc., 1963, p. 206; Idem, *Încercări de navigabilizare...*, p. 105.

[41] Hurmuzaki-Hodoş, *Documente*, XVII, p. 796. Şi în Ţara Românească, construcţiile navale iau un mare avînt. Din memoriul lui Cochefert (aug. 1835), aflăm că B. Ştirbei şi M. Vilara, au construit pe cheltuială proprie două vase de peste 100 tone care poartă pavilionul valah. Cel al lui Vilara efectuase deja o cursă reuşită pînă la Constantinopol. (*Ibidem*, p. 512—513). N. Iorga arăta în *Istoria comerţului românesc* (II), p. 154, că acestea sînt „cele dintîi vase naţionale de transport". Punea deci, aşa cum bine s-a observat, începuturile acestei industrii în plin sec. al XIX-lea, sub Alexandru Ghica (1834—1842). (Cf. C. C. Giurescu. *Construcţii navale în Principatele Române în sec. XVII—XVIII*, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi, Buc., 1965, p. 317, nota 1). În şantierul naval de la Brăila, la 14 aug. 1839, era lansată la apă corabia negustorului Gîlcivici, supus sardinez, care se lucra aici de doi ani (C. C. Giurescu, *Istoria oraşului Brăila*, Buc., 1968, p. 147).

dieră naţională". Între acestea, se numără şi corabia „Moldavia" cu o capacitate de 235 tone, proprietatea domnitorului [42]. Este neîndoielnic că aceasta fusese construită recent, poate chiar în acest an, deoarece, fiind proprietate domnească, ar fi căpătat acest drept cu mult mai înainte. De asemenea, bricul „Pechea", proprietatea beizadelei Dimitrie Muruz, cu o capacitate de 105 tone, obţine acum această libertate, cererea fiind motivată prin dorinţa de a contribui la „...sporul şi înflorirea negoţului ţării" [43].

Dintre vasele lucrate în anii 1839—1840 la Galaţi, unul a fost probabil construit pentru firma comercială a familiei Pedemonte din Genova, care avea sucursale şi în Principate, sediul fiind la Galaţi [44]. În raportul consulului Bartolomeo Geymet către ministrul italian de externe Clemente Solaro Della Marqarita, din 3 iulie 1840, se arată că, în anii 1839—1840, această firmă şi-a construit, în şantierele de la Galaţi şi Brăila, trei vase comerciale: două de cîte 200 tone şi unul de 250 tone. La Galaţi, fusese construit unul dintre cele de 200 de tone; celelalte două au fost construite la Brăila [45]. La Galaţi au existat însă şi alte firme sarde foarte cunoscute: Fanciotti, Rocca, Ferraro [46]. Nu este exclus ca şi acestea să-şi fi construit aici vase comerciale.

În 1841 se punea problema înfiinţării unui vas de poliţie fluvială la Galaţi, deoarece ambarcaţiunile care îndepliniseră acest serviciu, de la înfiinţarea carantinei şi pînă la această dată, deveniseră necorespunzătoare. În referatul înaintat de Comitetul sănătăţii sfatului ocîrmuitor, în martie 1841, se justifica necesitatea existenţei unui asemenea vas prin amploarea comerţului şi prin sporirea numărului de vase care intrau în port şi care nu respectau întotdeauna regulile de carantină [47]. Comitetul propunea construirea unui vas militar cu pînze, cu 5 tunuri şi un echipaj de 23 matrozi. Pentru început, ar fi necesară suma de 37.685 lei în care intra construcţia propriu-zisă, înarmarea şi întreţinerea echipajului în acest an. Maistrul de corăbii Anastase Sideri, care a calculat şi suma necesară, se angaja să-l construiască în 4 luni [48].

Referatul era însoţit de un proiect în care erau indicate, în amănunt, dimensiunile vasului şi costul fiecărui material în parte. Se prevedea ca vasul să fie de 12 coţi lungime (aproximativ 8 m) şi 5 coţi lăţime (aproximativ 3,5 m), cu pînze şi 16 vîsle [49]. Materialul necesar [50] şi construcţia propriu-zisă se ridicau la suma de 12.507 lei [51]. În aprilie, Comitetul sănătăţii revenea cu cererea pentru înfiinţarea vasului de poliţie fluvială. Se motiva, ca şi în prima cerere, că acesta este absolut necesar în vederea respectării regulilor de disciplină ale carantinei. Se arăta, totodată, că un singur vas este insuficient pentru mărimea unui port ca Galaţii. Se folosea ca exemplu alt port la Dunăre. La Ismail, încheia referatul, unde „...nu se adună pe an mai mult de 80 corăbii, sînt şase brandwachte" [52]. Cererile Comitetului

---

[42] Arh. Stat. Iaşi, Tr. 766, op. 868, Dos. 250, f. 3—4.

[43] *Ibidem*, Dos. 305, f. 2.

[44] D. Bodin, *Politica economică a regatului Sardiniei în Marea Neagră şi pe Dunăre în legătură cu Principatele Române*, extras, Buc., 1940, p. 9 şi urm.

[45] Idem. *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române şi regatul Sardiniei*, Buc., 1941, p. 64.

[46] D. Bodin, *Politica economică a regatului Sardiniei...*, p. 18.

[47] Arh. Stat. Iaşi, Secret. de Stat, al Moldovei, dos. 910, f. 1.

[48] Ibidem.

[49] Ibidem, f. 2.

[50] 200 bucăţi lemne, 40 grinzi, 600 oca cuie, vîslele, catargul cu antenă şi bompres, 500 coţi pînză, ancora, macarale, frînghii, timonă, barcă, scînduri etc. (Ibidem, f. 3). Prelucrarea lemnului, fierului şi călăfătuitul ar fi costat 5.680 lei (Ibidem).

[51] Ibidem, f. 2.

[52] Ibidem, f. 7. În 1836 existau la Ismail patru vase de pază de-a lungul coastei, (Hurmuzaki-Hodoş, *Documente*, vol. XVII, p. 660).

sănătăţii s-au repetat pînă ce, în iunie, Sfatul administrativ al Moldovei a încuviinţat construcţia vasului [53] şi a aprobat repartizarea sumei necesare [54].

După cum reiese din conţinutul dosarului referitor la construcţia acestui vas, se pare că meşterii locali nu mai lucraseră astfel de vase, a căror construcţie cerea probabil o pricepere deosebită. Din această cauză, lucrarea nu a mai fost încredinţată maistrului Anastase Sideri. Autorităţile, pentru mai multă siguranţă, nu au pus în lucru bastimentul „numai după ştiinţele date de *corăbierii meşteri din Galaţi*" [55] (s.n.), ci au cerut informaţii de la porturile Sardiniei, Marsiliei şi Ismailului, unde se lucrau asemenea vase. Au fost primite, de la fiecare, amănunte privitoare la forma, dimensiunile şi numărul tunurilor necesare [56]. În cele din urmă, s-a hotărît construcţia vasului, după lămuririle primite de la contraamiralul de Ismail [57].

A existat chiar intenţia ca, în cazul în care nu se vor găsi la Galaţi meşteri pentru construcţia unui asemenea vas, să fie construit în altă parte [58]. Cum răspunsul a fost că numai la Nicolaev [59] se „durează" asemenea vase, la 17 iulie Sfatul cere hătmăniei să afle dacă „se pot dura asemenea *vase la Galaţi de către meşterii care lucrează corăbii*" (s.n.) [60]. Trei dintre aceştia: Sava Panaite, Teodori Cutufas şi Anastase Sideri s-au oferit să lucreze vasul justificînd că au mai lucrat asemenea ambarcaţiuni. A fost preferat Sava Panaite, deoarece „este mai iscusit în acest meşteşug". În contractul încheiat se prevedea obligativitatea conducerii de a-i pune la dispoziţie materialul necesar, un meşter fierar, un meşter pentru cusutul pînzelor şi lucrători calafagii [61]. Construcţia ca atare era evaluată la 9.010 lei [62]. Devizul cuprindea cantitatea materialelor şi preţul, specificînd care materiale se pot procura din ţară şi care trebuie aduse din străinătate. Din ţară, se putea procura lemnul, cuiele, fierul pentru legături, smoală, cîlţi, cîrma şi macaralele (scripeţii). De la Ţarigrad trebuiau aduse: pînza, frînghiile, ancora şi vîslele [63].

Construcţia vasului s-a prelungit pînă în toamna anului 1843, datorită unor greutăţi financiare. Faţă de suma stabilită iniţial, mai era necesară repartizarea a încă 13.789 lei, deoarece vasul „... s-au făcut cu mult mai mare şi mai trainic decît cel menit a se face, încît ar putea sluji şi la oricare port al Europei" [64]. În octombrie 1843, vasul a fost terminat [65]. La pupa vasului era săpată în lemn marca ţării [66].

---

53 Arh. Stat. Iaşi, Secret. de Stat al Moldovei, dos. 910, f. 10.

54 Ibidem, f. 11.

55 Ibidem, f. 29.

56 Ibidem, f. 17, 21—23, 29—34.

57 Ibidem, f. 34 v.

58 Ibidem, f. 48.

59 Ibidem, f. 53.

60 Ibidem, f. 48, 50—50 v.

61 Ibidem, f. 55. Devizul prevedea numărul de zile necesar pentru lucrul marangozilor, herestegiilor (beşchigiilor), burghierilor, calafagiilor (călăfătuitorilor), cusătorilor de pînze, ca şi lefurile ce li se cuvin (Ibidem, f. 60).

62 Ibidem, f. 56—56 v.

63 Ibidem, f. 57.

64 Ibidem, f. 100; 114—114 v.

65 Ibidem, f. 129. Din raportul lui Sakellario, consulul Prusiei la Bucureşti, către de Coq, ministru prusian la Constantinopol, din 2 mai 1844, aflăm că la Brăila se va construi o flotilă din *trei şalupe canoniere* pentru serviciile carantinei. Şalupele urmau să fie construite după modelul unor vase similare vieneze (H u r m u z a k i, *Documente*, X, p. 489). În iunie 1844, consulul general francez din Principate, Billecocq, informa, pe ministrul de externe Guizot că guvernul valah urma să construiască 6 şalupe canoniere care să staţioneze pe Dunăre (H u r m u z a k i-H o d o ş, *Documente*, XVII, p. 1.020).

66 Arh. Stat. Iaşi, Secret. de Stat, dos. 910, f. 115.

În total, vasul a costat 28.531 lei [67]. Pentru înarmarea vasului, au fost necesare cinci tunuri care, prin mijlocirea consulului Sardiniei din Galaţi, Castellinard, au fost procurate de la Arsenalul din Torino şi aduse în ţară în 1844 [68].

Sigur că, în toţi aceşti ani, din 1841 înainte, în şantierul de la Galaţi s-au lucrat şi alte vase, mai ales comerciale. Existau aici mulţi meşteri [69] care construiau continuu la cererea unor boieri sau negustori, interesaţi în desfacerea produselor pe pieţele europene sau orientale. De altfel, în actele privitoare la construcţia vasului de poliţie fluvială, se vorbeşte de un sondaj făcut printre „meşterii care lucrează corăbii la Galaţi". Fiind însă vorba de construcţia unor vase particulare, nu s-au păstrat documentele care prevăd cheltuielile sau contractele. Acestea se vor fi păstrat în arhivele particulare ale celor interesaţi. Cert este că s-a construit intens de vreme ce, numai în 1845, intrau şi ieşeau din portul Galaţi 10 vase moldoveneşti, cu un tonaj de 2040 tone [70]. Faptul acesta este demonstrat şi de raportul consulului sardinez Castellinard, din 10 mai 1842, înaintat ministrului Della Margarita, în care, vorbind despre comerţul Principatelor, dă şi cîteva informaţii privitoare la construcţia de vase în şantierele de la Galaţi şi Brăila. Aflăm din acest raport că aici îşi construiau vase şi alte ţări ca Rusia, Sardinia, Grecia. Dintre aceste două şantiere, precizează consulul, cel de la Galaţi lucrează mai multe vase [71].

Informaţii importante se găsesc într-un raport similar prezentat aceluiaşi ministru de Francesco Mathieu, consulul sard din Galaţi, la 14 iulie 1847. In raport, care se referea la comerţul şi navigaţia Principatelor, se arată că beizadeaua Grigore Sturza „...pentru a prezenta străinătăţii produsele vastelor sale moşii..." şi-a construit la Galaţi două vase a căror comandă a fost încredinţată la doi căpitani din Sardinia [72]. Între 1847—1857, pe lîngă numeroasele vase austriece, englezeşti, greceşti, turceşti, belgiene, daneze, olandeze, etc., cu pînze sau cu aburi, au ieşit pe Dunăre, încărcate pentru diferite ţări ale Europei, 129 vase cu pînze sub pavilion moldovenesc [73]. Aceasta nu înseamnă că Moldova dispunea de un număr atît de mare de vase. Într-un deceniu, un vas putea intra şi ieşi din port de mai multe ori. Numărul exact de vase de care dispunea Moldova îl aflăm dintr-o adresă din septembrie 1855 a consulatului Belgiei către Secretariatul de Stat al Moldovei, prin care cere să fie informat asupra producţiei cerealiere din Moldova, între 1851—1854. Se cerea, totodată, să se facă cunoscut numărul de nave care navighează sub pavilionul Moldovei [74]. În octombrie 1855, Departamentul de finanţe face cunoscut că acest număr, începînd de la 14 august 1839 şi pînă în 1855, este de 76 [75].

La începutul celei de a doua jumătăţi a sec. al XIX-lea, după războiul Crimeii, la Galaţi, se contruiau bastimente tot din lemn (se prefera frasinul din Bulgaria şi nu stejarul moldovenesc ca mai înainte). Fierăria se aducea de la Constantinopol, odgoanele de la Odesa şi Triest (erau preferate cele de la Odesa). Catargele din brad alb se lucrau în Moldova şi erau ieftine; un catarg pentru un vas de 600 tone costa 62—64 franci, în timp ce, la Constantinopol, preţul lui era de 210—220 franci. Vasele

---

67 Ibidem. În iulie 1842 maistrul Sava Panaite se angaja să construiască o barcă care, cu tot materialul, lucrul, călăfătuirea, zugrăvitul, costa 1.800 lei. Ibidem, f. 65). Peste doi ani, el lucra „o barcă nouă pentru revizia graniţei", care a costat 1.485 lei. (Idem. dos. 1.263, f. 36—37).

68 Idem, dos, 910, f. 160, 176.

69 O bună parte dintre meşteri erau greci. Ex.: Anastase Sideri, Teodori Cutufas, Sava Panaite (Arh. Stat. Iaşi, Secret. de Stat, al Moldovei, dos. 910, f. 56). De altfel Sava Panaite a încheiat contractul pentru construirea brandwachtei în limba greacă (Idem, Tr. 1757, op. 2005, dos. 70, f. 34).

70 I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, p. 581.

71 D. Bodin, *Doc. privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române şi regatul Sardiniei*, p. 133.

72 Ibidem, p. 182.

73 M. N. Pacu, *op cit.*, p. 244.

74 Arh. Stat. Iaşi, Secret. de Stat al Moldovei, dos. 2066, f. 1.

75 Ibidem, f. 8.

construite la Galaţi nu depăşeau mărimea de 300—350 tone şi durau aproximativ 20 de ani. La Galaţi şi la Brăila se găseau buni lucrători constructori, angajaţi cu cîte 20—25 franci pe săptămînă şi mîncare [76].

Din analiza de mai sus, reiese că în activitatea şantierului naval de la Galaţi, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, se disting două etape:

a) pînă la pacea de la Adrianopol (1829), cînd în acest şantier s-a lucrat mai mult pentru Imperiul Otoman şi mai puţin pentru nevoile ţării şi b) după această pace, cînd, datorită desfiinţării monopolului turcesc şi obţinerii libertăţii de navigaţie sub pavilion naţional, construcţia de vase pentru nevoile Moldovei s-a intensificat. Deşi tehnica navală n-a fost adaptată la nivelul tehnicii mondiale, unele procedee tehnice noi s-au folosit probabil şi la noi. Bastimentele construite acum, spre deosebire de cele din sec. al XVIII-lea, erau mai mari şi mai durabile. În noile condiţii istorice, a crescut, desigur, şi numărul lucrătorilor. Forţa de muncă era în întregime salariată, iar în rîndul lucrătorilor exista o accentuată diviziune tehnică a muncii. Lucrătorii lemnari se împărţeau în: marangozi (dulgheri de corăbii), beşchigii sau herestegii, burghieri şi baltagii (cei care ciopleau cu topoarele) [77]. Alături de lemnari, lucrau meşterii fierari care executau părţile feroase ale bastimentelor (scoabe, legături, chiroane) [78]. Erau apoi calafagii sau călăfătuitorii care, cu cîlţ şi smoală, astupau crăpăturile pentru a împiedica pătrunderea apei în vas [79]. Pentru muncile necalificate, erau folosiţi salahorii. Răspunderea execuţiei fiecărui vas o avea un maistru. Exista, după cîte se poate constata, o cooperare a lucrătorilor de diferite specialităţi, cooperare proprie manufacturilor de tip capitalist.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea, tehnica construcţiilor navale a progresat foarte mult. Noile realizări ale tehnicii mondiale îşi vor face loc, treptat şi în industria navală românească. În ansamblul eforturilor pentru îmbunătăţirea căilor şi mijloacelor de transport din România, un rol important a jucat şi şantierul naval de la Galaţi.

---

[76] *Dictionnaire universel théorique et pratique du commerce et de la navigation*, Paris, 1863, sub Galaţi; L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldoveneşti*, p. 105; M. N. Pancu, *op. cit.*, p. 258—259.

[77] Arh. Stat. Iaşi, Ms. 1772, f. 29; Idem, Secretariat. de Stat al Moldovei, dos. 910, f. 60.

[78] Ibidem.

[79] Ibidem.

INFORMAŢII PRIVIND STAREA DE SPIRIT DIN ROMÂNIA ÎN PRIMĂVARA ANULUI 1888

DE

GH. PLATON

Începutul anului 1888 se caracterizează — lucrul este cunoscut — prin puternice mişcări politice şi sociale. Între acţiunile „Opoziţiei unite" şi mişcările ţărăneşti există un corespondent a cărui geneză a fost stabilită în literatura noastră de specialitate. Fără să fie determinante, acţiunile politice întreprinse cu scopul de a răsturna guvernul liberal au creat un climat favorabil pentru răscoalele ţărăneşti — cel puţin, în ceea ce priveşte centrele mai importante din apropierea capitalei.

Starea de spirit a ţărănimii, generată de condiţiile create de politica socială a regimului burghezo-moşieresc, aşa cum s-a apreciat, a fost uşor de exploatat de conducătorii „Opoziţiei unite" „prin promisiuni demagogice" [1]. Deşi — în cadrul campaniei antiguvernamentale — „acţiunea socială era considerată numai un mijloc de intimidare a guvernului şi a regelui, neavînd ca scop crearea unui strîns contact cu masele, pentru cunoaşterea şi remedierea nevoilor lor", lupta socială fiind considerată doar „un auxiliar al celei politice", evenimentele, depăşind intenţiile organizatorilor, au luat o altă înfăţişare. Prin evoluţia firească a lucrurilor, aspectul social s-a impus [2].

Aprecierea, deşi motivează, mai mult, participarea de masă la acţiunile iniţiate de „Opoziţia unită", raţiunea socială a acestei participări este valabilă, în parte şi în privinţa mişcărilor ţărăneşti din perioada la care ne referim. Acestea, deşi nu sînt generate de acţiunile „Opoziţiei" şi nici nu se confundă cu manifestările ei, păstrează totuşi un corespondent care, dincolo de semnificaţiile generale cu caracter social a primei mari răscoale ţărăneşti din România, conferă evenimentelor unele aspecte particulare care solicită a fi comunicate.

Documentul pe marginea căruia schiţăm observaţiile noastre, fără să aducă în discuţie date cu caracter spectacular, oferă cîteva precizări de natură să sugereze mai veridic starea de spirit generală şi maniera în care s-a reflectat în conştiinţa contemporanilor — a marii majorităţi a acestora — evenimentele din primăvara anului 1888.

Scrisoarea ce o reproducem în anexă, adresată lui Ioan Micu-Moldovan, aflată în voluminosul fond arhivistic ce a rămas de la ilustrul cărturar transilvănean [3],

---

[1] P. Cîncea, *Formarea Opoziţiei Unite şi acţiunile sale în februarie, martie 1888*, *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. III, Buc., 1963, p. 323.

[2] *Ibidem*, p. 341.

[3] Arhiva Academiei R.S.R. Filiala Cluj, *Corespondenţă*, Ion Micu-Moldovan, mapa M/2, document nr. 4362.

aparţine nepotului acestuia, Ioan Moldovan, tipograf în redacţia ziarului de limbă germană din Bucureşti, „Bukarester Tagblatt".

Autorul, fără să fie un erudit, se dovedeşte un observator înzestrat cu reale calităţi, ce pot fi verificate şi din corespondenţa anterioară. În acest sens pledează corespondenţa expediată din Sibiu, în 1883, 1884 şi 1885 [4] dar — mai ales — acea din Pesta. În afara scrisorilor în care descrie oraşul, modul de viaţă şi condiţiile în care s-a angajat să lucreze [5], un interes special — în sensul celor discutate mai sus — îl prezintă două scrisori: una în care relatează aspecte privind expoziţia internaţională de la Budapesta, din vara anului 1885 [6], iar alta în care descrie, cu multă culoare, primirea entuziastă făcută de populaţia capitalei maghiare delegaţiei franceze, alcătuită din reprezentanţi de frunte ai vieţii culturale şi artistice: poetul François Copée, compozitorii Massenet şi Delibes — care şi-au dirijat compoziţiile în spectacole special programate — precum şi din bătrînul inginer Ferdinand de Lesseps [7]. Sublinierea acestor aspecte este semnificativă pentru orientarea spirituală a tînărului tipograf.

La începutul lunii februarie 1887 scrie din Bucureşti. Exprimîndu-şi dezamăgirea faţă de primirea ce i-o făcuse I. Bianu, căruia-i fusese recomandat de unchiul său, fireşte, măcinat de boala ce o contractase în timpul exercitării meseriei de tipograf, tînărul Moldovan îşi exprimă speranţa — consemnată, într-o oarecare formă, şi în scrisoarea ce o publicăm — că, în viitor, va putea să lucreze în cadrul tipografiei seminariale din Blaj [8].

Din întreaga corespondenţă, scrisoarea din 6 mai 1888 prezintă cel mai mare interes. Ioan Moldovan nu face reflecţii teoretice asupra problemei agrare sau asupra regimului politic din România. El observă şi notează. Spiritul de observaţie, cultivat firesc în cursul activităţii sale profesionale, îi îngăduie să recepteze, să surprindă detalii care nu frapează pe omul obişnuit. Informaţiile sale, deşi sumare, sînt autentice, judecăţile imparţiale.

Încă de la început, el defineşte caracterul veridic al informaţiilor ce le oferă, în raport cu acele — tendenţioase — din presa guvernamentală sau din cea care servea opoziţia. Ferindu-se să facă aprecieri cu privire la cauzele care au determinat răscoalele din primăvara anului 1888, I. Moldovan, prin cîteva notaţii sugestive, caracterizează situaţia tragică a ţăranilor.

Interesantă este relatarea cu privire la maniera de reflectare în conştiinţa ţăranilor a conflictelor politice care agitau ţara. Ţăranii erau ostili *roşiorilor*, denumire

---

[4] *Ibidem*, doc. nr. 4352, 4353, 4354.

[5] Vezi, spre exemplu, doc. nr. 4356, din 25 iunie 1885.

[6] *Ibidem*, doc. nr. 4358, din 1 august 1885. Românii — cei din cadrul dublei monarhii, desigur — notează I. Moldovan, printre altele, sînt reprezentaţi doar „în două chilii". De asemenea, „România încă are aici mai multe tablouri: Argeş, Suceava, Doljiu, Ialomiţa, Surduş, un cioban, un ţăran din Moldova şi un altul din Craiova, aceştia doi din ceară făcuţi şi tare urîţi la faţă, cu veştminte nu frumoase".

[7] *Ibidem*, doc. nr. 4359, din 12 august 1885.

[8] *Ibidem*, doc. nr. 4361; scrisoarea din 1 februarie 1887. Consemnînd cu amărăciune că la Bucureşti s-a izolat „cu totul", tînărul notează că i-a relatat lui Bianu că nu doreşte să se reîntoarcă în Transilvania *numai* pentru faptul că nu vrea să se vorbească „că uite a fost şi el în *ţară* şi nu s-a pricopsit cu nimic şi vine aici să se hrănească prin cine ştie ce mijloace". Bianu i-a replicat: „...aşa sînt ardelenii, ei cugetă că fiecare care vine în România trebuie să se facă împărat şi că asta este numai o superstiţie la ei". Este, aici, ilustrat, sentimentul încrederii depline pe care românii din Transilvania o nutreau pentru *ţara* de dincoace de Carpaţi, ca sprijin în realizarea dezideratelor generale ale neamului. Chiar dacă, în cazuri particulare — unul este acel relatat de noi — realitatea practică a desminţit, în parte, năzuinţele individuale, lucrul apare firesc, elementul dominant, general, apare şi rămîne valabil. De altfel, Bianu, el însuşi ardelean, a slujit cu abnegaţie, cu scrisul şi cu fapta, aspiraţiile poporului, acordînd sprijin eficient, ca şi în cazul nostru, tuturor transilvănenilor care-l solicitau.

sub care erau desemnați liberalii, partizanii guvernului lui I. Brătianu și pretindeau să li se dea pămînturile promise de *albișori*, adică de albi, reprezentanți ai „Opoziției unite". Întreaga furie a țăranilor răsculați se îndrepta, mai ales, împotriva acelora care erau de partea *roșiorilor*.

Informația este deosebit de interesantă. Rezultă de aici — lucrul este cert — că reprezentanții „Opoziției unite", în campania lor demagogică nu au omis să promită pămînt țăranilor[9]. Reacția acestora însă nu a fost determinată de simpla instigare politică. Ea avea rădăcini mai adînci, fiind provocată de inconsistența măsurilor — în domeniul problemei agrare — adoptate în timpul lungii guvernări liberale. Între promisiunile făcute în preajma războiului de independență și realitatea anului 1888 distanța era enormă.

Notațiile autorului, deși lapidare, reliefează adevăratul caracter al conflictelor politice care, pornind de la principii — de multe ori demagogic afișate — degenerau în adevărate „scandaluri".

Trecînd peste elementele intime, cu caracter particular, considerăm că știrile cuprinse în scrisoarea pe marginea căreia ne-am schițat observațiile, fără să aducă în discuție elemente noi, completează cadrul general deja cunoscut, oferind indicii în plus pentru formularea unor concluzii largi și definitive cu privire la atmosfera internă din primăvara anului 1888.

---

[9] Nu cunoaștem, din păcate, natura acestor promisiuni; credem însă că agitația în acest sens nu depășea limitele programului junimist căruia „Epoca" îi făcea atît de mare publicitate și pe care P. P. Carp, proaspăt ministru ad interim la domenii, se grăbea să-l oficializeze. Cf. „Epoca", III, nr. 736, 6/18 V, 1888 și nr. 779 28/VI/10 VII, 1888.

„Voința națională", la rîndul ei, condamna „propaganda criminală a „Opoziției unite", considerată ca fiind „singura cauză a răscoalei...". Cf. „Voința națională", an. V, nr. 1081, 6/18 aprilie 1888. Vezi și an. VI, nr. 1294 și 1397, 4/16 ianuarie, 12/24 mai 1889.

ANEXĂ *

Bucuresci, 6 Mai 1888

Christos a'nviat,

Şi dacă se vede că şi eu numai din an în an am datoria să-nviez, căci aşa mi se pare, că cam aşa un interval de timp a trecut, de cînd *n-am aflat de trebuinţă* a pune mîna pe pană şi hîrtie.

Singur nu-ţi poci spune cauza tăcerei mele îndelungate. Se vede că esercitiul încă joacă o mare rolă în ceea ce privesce corespondenţa. La începutul venirii mele aici purtam o groază de corespondenţă, în toate părţile; la urmă am mai slăbit-o şi de la un timp încoace am lăsat-o în *scire lui D-zeu*, cum zicea răposatul *bunul* meu.

Apoi D-tale, ei, ce noutate să-ţi sciu comunica de pe aici, care D-tale să nu-ţi fie cunoscută de prin journale. Ar fi avut haz, cînd cu scandalurile de pe stradele Bucureştilor, cu ocaziunea răsturnării guvernului Brătienist şi mai tîrziu cu revoltele ţăranilor, să mă fi făcut un reporter politic. M-am ferit însă de a mă înălţa în poziţia unui reporter, ca să nu pătesc ca o altă persoană de aci, care încă s-a apucat să descrie evenimentele de aci la una alta, afară din ţară, şi a cărui scrisoare fiind poate bătătoare la ochi, s-a desfăcut la graniţă şi apoi luîndu-se autorul ei, acela a fost arestat. Căci trebuie să scii, că toate informaţiunile ziarelor streine de prin Austro-Ungaria au fost comunicate de aici din partea ziarelor guvernamentale, care să înţelege de sine, căutau să ascundă greşelile patronilor lor şi înnegreau cît se poate mai bine oposiţia. Ce privesce revoltele ţăranesci, apoi nu te poţi lua după jurnale; opoziţia unită de acum, prin jurnalele ei, comunică într-una la nouă răscoale, ca „Monit. oficial" şi celelalte guvernamentale caută să le desmintă sau să le uşureze pe cît numai se poate.

Bucuresciul nu are atîta de a se plînge de atîte sciri şi evenimente care zilnic apar, căci fiecare îşi vede liniştit de treaba sa, neconturbat fiind de nimeni, chiar şi cînd soldaţii aduceau pe bieţii ţărani în cete de cîte 30—40—50 de inşi, legaţi unul de altul, în oraş, pe feţele orăşenilor rar găseai vreo urmă de compătimire, din contra, mai mult dispreţ.

Numai piaţa ave a se plînge; acolo unde de alteori, şi mai cu seamă la sărbătorile Sf. Pasci, neguţătorii făceau cu ţăranii cel mai bun *geschaft*, de astă dată n-am văzut pui de ţăran. Astă iarnă, fiind mare lipsă de nutreţ pentru

---

* Arhiva Academiei R.S.R., Filiala Cluj, *Corespondenţă*, Ion Micu-Moldovan. mapa M/2, document nr. 4362.

vite, țăranul era silit a și le vinde pentru un preț bagatel; am văzut la tîrgul Moșilor, la marginea Bucurescilor, la obor, cum se vindeau vaci, care la noi se dau cu cîte 40—50 fl., pe bagatelul preț de 8—10—12 franci. Il năpădeau pe bietul țăran lacrimile dar n-avea ce să facă; căuta să se scape de ele cu ori și ce preț, decît să le lasă a peri de foame la el în grajd. Măcelarii cumpără vitele eftin, cum altfel nu să poate, iar la piață carnea se dă tot cu prețul de demult, ba încă caută să-l mai și urce. În general, toate mijloacele de traiu în Bucuresci sînt scumpe foc. Nu poți dară să scii adevărata cauză a răscoalei țăranului; unii țin că la mijloc zace mîna Rusiei pentru că s-au văzut multe ruble rusesci pe la fruntașii țărani, alții iar, că din cauza lipsei de cucuruz și de bani. Se poate să fi fost și ațîțători la mijloc, fiindcă în unele comune, unde proprietarii de moșii s-au văzut siliți a împărți cucuruz pentru țărani, acești din urmă luau cucuruzul și-l aruncau în gîrlă zicînd că nu primesc nimic de la *roșiori* (partida roșilor, fostul guvern Brătienist), ci pretind să li se dea pămînturile promise de *albișori* (albii, opoziția unită).

Primarii din comunele revoltate, proprietarii de moșii și arendașii, refugiați la Bucuresci și alții crîncen bătuți și schingiuiți, spuneau că țăranul, cînd vede vreo persoană îmbrăcată în albastru, o întrebau dacă este albișor sau roșior și cum simțea că e pe partea roșiorilor îi da la căpățînă.

Ți-ași pute comunica o mulțime de amănunte, atît despre revolte, cît și mai cu seamă asupra scandalurilor cînd cu căderea guvernului roșilor, pe care din jurnale nu le-a putut afla nici un străin, afară de cel care pe atunce se afla în capitală, dar mi-ar ocupa prea mult loc și apoi, cine scie că ai atîta timp spre a te putea ocupa și cu fleacurile politice din țări străine și de aceea mă restrîng de astă dată.

Nu sciu ce e cu Blajul; îmi este ca și cum ași fi esilat din partea lui sau ca și cînd l-ași fi esilat eu din memoria mea. N-aud noutăți de pe acolo nici cît e negru sub unghie.

Prin svon am aflat numai de la alții cîte vreo scire, așa despre moartea vecinului nostru Cioclan, Dr. Colcer, Dr. Benedek, prof. Part. Moldov și, dacă-mi aduc bine aminte, a lui Antonelli. Despre moartea lui Cipariu am aflat prin jurnale.

În timpul din urmă aud că D-ta te-ai mutat cu locuința în casele din urma numitului, iar unde erai D-ta s-a mutat fostul profesor Al. Micu care — îmi aduc bine aminte — în anul 1873, era să mă apuce de urechi, fiindcă într-o zi făceam prea mare zgomot cu coțca prin ambitul gimnaziului.

Apropos, pînă și vestitul erou din „Calicul" lui Popa, Mendel, aud că s-ar fi strămutat într-o altă lume, unde sigur că nu va mai avea ocasiune să'npuște scodarul? în spirt.

In sfîrșit, Blajul să'noesce din ce în ce, atît cu locuitori noui, cît și cu edificii nouă; mi se pare că o să pățesc și eu ca cel din poveste care, ademenit fiind de un cap de mort, petrecînd trei zile pe tărîmul celălalt după ideea lui, iar în realitate 300 de ani, și apoi reîntorcîndu-se iarăși pe lumea pămînteană, la locuința sa, a aflat toate schimbate și la urmă s-a prefăcut în cenușă. Așa o să găsesc și eu Blajul, cînd mă voi reîntoarce acolo, de cumva nu-mi vor putrezi ciolanele prin noroiul Bucurescilor.

Cu *nemția* mea din țara *românească* o duc bine; iau parale bune, numai cît se duc precum vin. Nu mai am a mă plînge, [...].

N-am să-ți comunic nici o noutate. Toată lumea așteaptă alegerile din toamna viitoare, cînd se va sci definitiv cine va veni la putere; ne pregătim pentru scandale noui, care sigur că o să se întîmple cu aceea ocasiune. Cu D. Bianu nu mă întîlnesc de fel. Astăzi, în antăia zi de Pasci, sunt silit să stau în casă din cauza ploaiei continue. Pe mîine nu se arată semne mai bune. Plouă mereu. Te-ași ruga, dacă se poate, să-mi scrii ceva de prin Blaj, ori dacă nu, apoi însămnează pe altcineva să-mi scrie, care are mai mult timp decît D-ta. Sănătate la mama și la toți.

Rămîn al D-tale nepot iubitor, Ioane

Bukarester Tagblatt, Bucuresci

DIN ISTORICUL REPARAŢIILOR: MORATORIUL HOOVER ŞI CONFERINŢA DE LA LAUSANNE

DE

EM. BOLD

Dintre problemele care nu şi-au găsit decît o rezolvare parţială în timpul discuţiilor păcii de la Paris (1919—1920) şi pentru care ulterior au fost convocate numeroase conferinţe în diferite capitale ale Europei, cea a reparaţiilor (compensarea în bani şi în natură a pagubelor cauzate de învinşi în teritoriile ocupate) s-a dovedit a fi cea mai complicată şi mai dificilă. Ea a generat contradicţii puternice între principalele puteri imperialiste, între acestea şi statele mici şi mijlocii, între învinşi şi învingători, contribuind în mare măsură la înrăutăţirea relaţiilor internaţionale postbelice.

Contradicţiile au intervenit atunci cînd trebuiau luate măsuri asupra modului cum urma să funcţioneze sistemul reparaţiilor, ce sumă trebuia fixată, ce procent revenea fiecărei ţări învingătoare, ce sancţiuni erau necesare în cazul în care ţările învinse refuzau să se supună stipulaţiilor tratatelor de pace. La acestea s-au adăugat pasiunile politice diverse, interesele naţionale şi particulare antagoniste, desconsiderarea de către marile puteri a drepturilor legitime ale ţărilor mici, printre care şi România, încurajarea, în anumite momente, a politicii revizioniste promovată de ţările învinse.

Unele modificări aduse sistemului de reparaţii în 1924 prin planul Dawes şi în 1929 prin planul Young, efectuate ca urmare a unor compromisuri între învingători şi învinşi, n-au atenuat contradicţiile dintre marile state imperialiste, dintre care cele anglo-franceze au fost cele mai puternice. Aceste contradicţii au cunoscut o nouă agravare o dată cu izbucnirea crizei economice (1929—1933), în timpul căreia moratoriul Hoover şi conferinţa de la Lausanne a pus capăt complicatei probleme a reparaţiilor.

Literatura noastră istorică sau economică, spre deosebire de cea străină [1], s-a ocupat în mică măsură de istoria reparaţiilor primului război mondial ca şi

---

[1] v. Paul Arliq, *Le Plan Dawes*, Payot, Paris 1927; Max Auboin *Les prestations en nature de l'Allemagne et le problème des réparations*, Paris, 1923; Oswald Chew, *La question des dettes interalliées*, Paris, 1931; J. M. Keynes, *Urmările economice ale păcii*, Buc., 1920; G. H. Moulton and Leo Paslovschi, *War debts and world prosperity*, Washington, 1932; V. S. Nikonova, *Germania i Anglia ot Lokarno do Lozannî*, Moskwa, 1966; Pierre Noël, *L'Allemagne et les réparations*, Paris, 1924; Xavier Oudiette, *Le rapport Dawes et la nouvelle politique des réparations en*

de relaţiile internaţionale generate de aplicarea acestui sistem [2]. Asupra moratoriului Hoover sau a conferinţei de la Lausanne care încheie perioada reparaţiilor şi marchează, în condiţiile crizei economice, înăsprirea raporturilor dintre state, avem doar unele informaţii sporadice [3]. Încercînd să suplinească acest gol, articolul de faţă, fără a avea pretenţia epuizării aspectelor legate de modul în care au fost anulate reparaţiile, îşi propune să aducă o contribuţie la cunoaşterea relaţiilor internaţionale dintre anii 1929 şi 1932, folosindu-se, în acest sens, informaţii din literatura străină şi documentele inedite aflate în principalele arhive din Bucureşti.

Încă în timpul convorbirilor pentru acceptarea şi aplicarea planului Young, lumea capitalistă intrase în cea mai puternică criză economică de supraproducţie cunoscută pînă atunci. Criza a provocat o scădere nemaiîntîlnită a producţiei [4], a mărit considerabil numărul şomerilor şi a determinat perturbaţii grave în domeniul bancar şi financiar mondial. Falimentul a numeroase bănci de mare anvergură din S.U.A., Franţa, Anglia, Austria, Ungaria ş.a. s-a extins asupra finanţelor de stat, cu repercusiuni negative asupra valorii monedei şi circulaţiei ei în marea majoritate a ţărilor capitaliste.

Criza economică a determinat, de asemenea, schimbări esenţiale şi în sistemul reparaţiilor, prin aplicarea moratoriului Hoover şi conferinţa de la Lausanne ca şi prin refuzul de a mai fi acceptat de către ţările învinse — Germania, Ungaria, Bulgaria. Dintre ţările debitoare, în care situaţia devenise extrem de dificilă, Germania ocupa un loc aparte. Deşi producţia ei se înviorase în timpul stabilizării relative a capitalismului, prin sprijinul financiar acordat o dată cu planul Dawes, totuşi, în condiţiile crizei, el s-a dovedit a fi insuficient pentru a putea menţine în Germania o situaţie normală. În afară de aceasta, obligaţiile reparaţiilor hotărîte de planul Young creau un plus de dificultăţi situaţiei financiare germane. De altfel, în prima jumătate a anului 1931, numai în zece zile, rezervele de aur ale Băncii Reichului au scăzut cu un miliard de mărci [5], iar la 15 iunie acelaşi an, Germania urma să achite anuităţile planului Young. Cererea iminentă a unui împrumut din partea oficialităţilor germane, pentru a salva situaţia, a fost refuzată de bancherii americani, îngrijoraţi, din cauza crizei, de soarta capitalurilor lor aflate în Europa şi mai cu seamă de cele acordate anterior Germaniei.

Acceptarea propunerii germane ar fi însemnat recunoaşterea ineficienţei întregului sistem de împrumuturi acordat Reichului începînd cu planul Dawes. În asemenea împrejurare, ar fi trebuit salvată nu atît Germania, cît însăşi finanţa americană. Masele de depunători alarmaţi ar fi asaltat băncile americane, depunerile de miliarde ale străinilor n-ar fi întîrziat să se topească şi încrederea în dolar ar fi dispărut în cîteva zile [6].

---

nature, Paris, 1928; Etienne Weill-Raynal, *Les réparations allemandes et la France*, Paris, 1947; Maurice Baumont, *La faillite de la paix, 1919—1939*, Paris, 1960; J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, 1962; André François-Poncet, *De Versailles à Potsdam*, Paris, 1948; Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales*, Paris, 1957 etc.

[2] v. Ernest Ene, *Despăgubirile şi reparaţiile cuvenite României după marele război din 1914—1918*, în „Viaţa românească", nr. 9—10, 1931; I. M. Nonu, *Le règlement des dettes interalliées et le Plan Dawes*, I, Paris, 1929; Paul Sterian, *La Roumanie et la réparation des dommages de guerre*, Paris, 1929; Emilian Bold, *România şi problema reparaţiilor de la Conferinţa de la Spa la planul Dawes*, în „An. şt. Univ. Iaşi", Istorie, Tom. XV, 1969, fasc. 1.

[3] v. Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice şi financiare şi împrumuturile contractate (1823—1933)*, Buc., 1934; Gh. I. Demian, *Probleme economice internaţionale (1920—1934)*, Timişoara, 1935.

[4] v. Gilbert Badia, *La fin de la République Allemande, 1929—1933*. Editions Sociales, Paris, 1958, p. 23.

[5] În acelaşi timp, datoria germană se cifra la 23 miliarde mărci din care 11,5 miliarde erau pe termen scurt, adică mai mic de 12 luni (Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 39).

[6] N. N. Iakovlev, *Istoria contemporană a S.U.A.*, Edit. pol., Buc., 1963, p. 190.

Refuzîndu-se împrumutul, cancelarul german Brüning a declarat oficial în iunie 1931 că Reichul — în care existau deja 5 milioane de şomeri iar numărul lor tindea să crească îngrijorător — era absolut incapabil să asigure executarea planului Young [7]. Declarației lui Brüning i-a urmat un apel desperat al președintelui Hindenburg pentru amînarea acestor plăți [8].

Conștient de gravitatea situației și din dorința manifestă de a salva, totuși, investițiile americane plasate în economia germană [9], președintele S.U.A., Herbert Clark Hoover, a propus, la 20 iunie 1931, suspendarea pe un an a tuturor plăților interguvernamentale cu titlu de reparații. Propunerea moratoriului a suscitat, nu numai în rîndurile membrilor congresului american, anumite reacții [10] ci și în cercurile politice franceze și engleze care n-au ezitat să se pronunțe pentru sau împotrivă.

În Franța, de pildă, moratoriul a fost interpretat ca un anunț oficial al revizuirii tratatelor și al desființării sistemului de reparații [11]. Temerea cercurilor politice franceze era justificată de faptul că bugetul Franței se solda cu mari deficite [12], ca și de atitudinea premierului englez, R. MacDonald, care, pe lîngă că se pronunța în favoarea propunerii Hoover, dorea și o revizuire a tratatelor „prin agrement mutual". În opinia lui MacDonald, revizuirea tratatelor și desființarea sistemului de reparații era o chestiune care, mai curînd sau mai tîrziu, ar fi trebuit să fie luată în considerație, dacă — așa cum declara el — „se dorește menținerea unei păci trainice în Europa" [13]. De aceea, acceptînd moratoriul în domeniul financiar, MacDonald propunea extinderea lui și în domeniul politic, pe cel puțin zece ani. Propunerea respectivă nu convenea de loc guvernului francez. Acesta accepta un moratoriu limitat asupra unor probleme financiare dar refuza extinderea lui în domeniul politic, extindere care ar fi echivalat cu renunțarea la garanțiile generale oferite de tratate [14].

Cele două opinii au fost enunțate pînă în momentul în care premierul englez MacDonald a propus convocarea unei conferințe la Londra pentru discutarea modului în care urma să se aplice moratoriul Hoover. Din unele informații reieșea faptul că prin convocarea conferinței de la Londra, guvernul Mac-Donald nu avea în vedere moratoriul cu care era de acord, ci se folosea de acest prilej pentru a găsi soluții în vederea preîntîmpinării unui eventual faliment al capitalului englez învestit în Germania așa cum încercase și Hoover prin moratoriul din iunie 1931. După părerea oficialităților britanice, întîrzierea luării unor hotărîri în privința reparațiilor, din cauza opoziției franceze, ar fi dus la înrăutățirea situației economice din Germania și, totodată, ar fi avut repercusiuni „incalculabile asupra finanței engleze" [15].

Consecvent politicii sale, guvernul francez era dispus să participe la conferința de la Londra cu condiția ca acolo să nu se discute decît probleme pur finan-

---

[7] Georges B o n n e t, *Le Quai d'Orsay sous trois républiques*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1961, p. 108.

[8] Gh. I. D e m i a n, *op. cit.*, p. 33.

[9] Într-o telegramă a legației române din Washington se menționa că „cercurile Casei Albe sînt alarmate de situația din Germania și par dispuse pentru reducerea datoriei de război, dacă Europa dezarmează". Se sublinia însă că Franța ar fi trebuit să consimtă la sacrificii, ea fiind principala beneficiară a păcii europene și avînd o situație financiară bună (v. Biblioteca Acad. R.S.R., Arhiva N. Iorga, XXV, varia 332—376, Teleg. nr. 34.387/11 iunie 1931).

[10] Congresul american a votat moratoriul dar cu unele restricții pentru viitor în sensul că Hoover nu-l mai putea prelungi și nici nu mai putea dispune în această chestiune. (Arh. Istorică Centrală (A.I.C.), Fond Casa regală, Dos. nr. 6/1932, f. 4).

[11] Georges B o n n e t, *op. cit.*, p. 415.

[12] Edouard H e r r i o t, *Pagini de jurnal*, Edit. pol., Buc., 1968, p. 188.

[13] A. I. C., Fond Casa regală, Dos. nr. 111/1931, f. 1.

[14] Ibidem, f. 4.

[15] Ibidem, f. 2.

ciare, ocolindu-se problemele politice. Ideea franceză a fost acceptată de delegaţiile germană, italiană şi americană, care, în trecere spre Londra, s-au oprit la Paris şi s-au consultat cu membrii guvernului francez.

Conferinţa de la Londra, desfăşurată la începutul lunii august 1931, într-un cadru limitat, a fost, aşa cum aprecia însărcinatul cu afaceri român din capitala Angliei, „destul de anodină" [16]. O imagine asupra lucrărilor care confirmă aprecierea de mai sus, a fost oferită de secretarul general al ministerului de externe belgian, Van Lagenhove, care făcea următoarele confidenţe ministrului român, la Bruxelles: „S-a tatonat în toate direcţiile, s-au emis diferite păreri de ordin financiar şi economic..., s-au abordat chestiuni care vor face obiectul conferinţei dezarmării din 1932, s-a vorbit de garanţii de ordin financiar şi politic pentru ajutorul bănesc ce s-ar acorda, eventual, Germaniei, însă nu s-a ajuns, în afară de sfaturi şi unele făgăduieli de prelungire de credite pe termen scurt, la nici o precizare". El adăuga că numai aderarea la moratoriul propus de Hoover a fost hotărîtă, fără însă să se poată stabili, în detaliu, şi modul lui de aplicare. Pentru toate celelalte chestiuni, relative la salvarea stării financiare din Germania, „la situation reste trouble, la situation reste trouble" declara, cu îngrijorare, Van Lagenhove [17].

Aprecierile diplomatului belgian corespund conţinutului protocolului semnat la Londra la 11 august 1931, în care se consemna hotărîrea de a se suspenda plăţile reparaţiilor germane între 1 iulie 1931—30 iunie 1932. In ceea ce priveşte livrările în natură, acestea se puteau efectua în cursul anului moratoral numai dacă nu aduceau vreun prejudiciu economiei germane. În sfîrşit, problema reparaţiilor orientale (acelea care trebuiau recuperate de la Ungaria şi Bulgaria [18], urma să fie discutată ulterior la Geneva [19].

Deşi participanţii la conferinţa de la Londra nu s-au angajat să acorde Germaniei noi împrumuturi, totuşi ei au acordat o grijă deosebită refacerii ei economice. Moratoriul, ca şi unele mijloace de aplicare a lui, erau menite să contribuie la aceasta.

Protocolul de la Londra a fost semnat, cu excepţia Iugoslaviei, de toate ţările interesate în reparaţii. Aderînd la acest protocol, România a obţinut, la rîndul ei, moratoriu pentru datoriile ei către Franţa, Anglia, Italia şi S.U.A. [20].

În ianuarie 1932, moratoriul Hoover a fost aplicat Ungariei şi Bulgariei. Acordul relativ la extinderea moratoriului asupra datoriilor acestor ţări prevedea plata a 7,27% din sumele pe care le datora ca reparaţii şi care urmau să fie vărsate fondului agrar A(optanţi). Cele două ţări au executat această obligaţiune, transferînd sumele respective Băncii Reglementelor Internaţionale de la Basel, încă la 31 decembrie 1931 [21].

Conferinţa de la Londra s-a limitat, din cauza divergenţelor anglo-franceze [22], la unele hotărîri în strînsă legătură cu moratoriul Hoover. Ea a dispus, ca şi în trecut, înfiinţarea unui comitet de bancheri care, să studieze în Germania mijloacele necesare în vederea refacerii acestei ţări din punct de vedere financiar.

Faptul că propunerea engleză, de a desfiinţa sistemul reparaţiilor nu şi-a găsit aderenţi, nu l-a descurajat pe premierul englez MacDonald. După conferinţa de la

[16] Ibidem, f. 4.

[17] Ibidem, f. 6.

[18] Austria a fost scutită complet de plata reparaţiilor o dată cu punerea în aplicare a planului Young (v. Arh. generală a Ministerului de finanţe, Fond Datoria publică, Dos. nr. 87/1930—1946, f. 62).

[19] Etienne W e i l l—R a y n a l, *op. cit.*, vol. III, p. 635.

[20] Arh. Ministerului afacerilor externe (A.M.A.E.), Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II, Hoover, 12/III—1932.

[21] Arh. gen. a Ministerului de finanţe, Fond Datoria publică, Dos. nr. 82/1930—1931, f. 15.

[22] A. I. C., Fond Casa regală, Dos. nr. 177/1932, f. 1—3.

Londra, el a făcut o vizită în Germania, cu care prilej a promis tot concursul său pentru reabilitarea ei din punct de vedere financiar și s-a pronunțat pentru o largă cooperare politică, din care Franța, din cauza opoziției ei constante, să fie exclusă [23]. Firește că o asemenea politică contribuia, în cea mai mare măsură, la perpetuarea și adîncirea contradicțiilor anglo-franceze. De pe urma acestor contradicții a beneficiat Germania care s-a sustras, după cum se știe, de la plata obligațiilor ei.

După conferința de la Londra, guvernele englez și francez au rămas pe aceleași poziții, iar atacurile reciproce din presă au scos în evidență cît de dificilă era găsirea unei căi de conciliere în problema reparațiilor germane. Într-o discuție între ministrul britanic Snowden și Nicolae Titulescu, din noiembrie 1931, primul își manifesta nemulțumirea față de guvernul francez care se pronunța pentru menținerea sistemului de reparații și împotriva unui moratoriu de durată. „Franța ar trebui să înțeleagă — spunea Snowden — că aduce Germania la ruină și prin aceasta că ia răspunderea unei crize financiare mondiale dacă insistă asupra plății reparațiilor necondiționale, mai ales asupra priorității acestora față de creditele private... Timpul trece, moratoriul expiră în iunie și dacă nu începem imediat negocierile pe toate chestiunile, avem și falimentul german și obligațiunea Franței și Angliei de a plăti datoriile de război față de America". Îngrijorat de soarta capitalurilor engleze aflate în Germania, de criza economică care determina o puternică mișcare socială, el credea că o nouă consfătuire a marilor puteri menită să lichideze „odată pentru totdeauna și cît mai grabnic problema reparațiilor și a creditelor private acordate Reichului" [24] era absolut necesară.

Ideea convocării unei noi conferințe a reparațiilor și-a găsit și mai mult loc o dată cu cunoașterea concluziilor comitetului de experți, instituit la Londra și condus de Sir Walter Lyton. Raportul acestui comitet sublinia, de la început, că ar fi necesar un complex de măsuri care să restabilească încrederea față de solvabilitatea Germaniei și să facă posibilă rămînerea în continuare a capitalurilor străine în această țară. Pentru preîntîmpinarea unei catastrofe a economiei germane și a capitalurilor învestite, raportul ajunge la următoarele concluzii:

1. Planul Young nu mai putea fi aplicat în condițiile crizei economice:

2. Germania nu mai poate face față plății reparațiilor. Excedentul la export va dispare deoarece, pe de o parte, industria germană trebuie să procedeze la reconstituirea stocului de materii prime, epuizat deja, iar pe de altă parte, se instituiseră barierele vamale din ce în ce mai riguroase;

3. Plata normală a reparațiilor nu putea fi reluată înainte de crearea unui excedent normal și nu forțat al exporturilor. „Altfel — scriau autorii raportului — va avea loc din nou fenomenul acumulării creditelor și împrumuturilor externe din care, se știe, o mare parte a servit la plata reparațiilor";

4. Față de scăderea fără precedent a prețurilor și a perturbațiilor cauzate de suspendarea etalonului aur, perioada de doi ani, acordată de planul Young pentru moratoriu, ar fi cu totul insuficientă. Creditorii, știind că după acest interval scurt Germania va trebui să reia plățile, vor căuta să retragă, pe cît posibil, capitalurile lor;

---

[23] Ibidem, f. 15. Asupra vizitei premierului englez în Germania, ziarele germane căutau să găsească cît mai multe linii comune în politica celor două țări și criticau aspru politica franceză. Ziarul „Deutschland", de pildă, scria că Anglia și Germania așteptau mai mult de la conferința de la Londra, torpilată într-o măsură de delegația franceză. „Cu toate că criza engleză — scria ziarul amintit — nu putea fi nici pe departe comparată cu cea germană, cauzele ei însă, sînt de aceeași natură iar mijloacele care ar îngădui să fie înlăturate pot fi foarte bine discutate în comun cu America, atîta vreme cît Franța se exclude cu încăpățînare de la aceste convorbiri" (Ibidem, f. 18—19).

[24] A.M.A.E. Fond 9 Convenții, G_1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 2863/12 noiembrie 1931.

5. Este extrem de probabil ca plata anuităţilor să nu mai poată fi reluată vreodată în forma lor actuală [25].

Raportul, considerînd că potenţialul economic al Germaniei i-ar da posibilitatea acesteia, în vremuri normale, să se achite de datoriile contractate sau impuse prin tratate, propune ca la o viitoare conferinţă să se ajungă la reglementarea definitivă a sistemului reparaţiilor şi datoriilor de război, factori care, după experţi, „au contribuit în mare măsură la dezechilibrul mondial". Relevîndu-se şi consideraţiuni de ordin politic, care „militau puternic în favoarea desfiinţării principiului reparaţiilor", raportul considera că aceasta ar suprima, totodată, tensiunea politică şi ar da lumii posibilitatea unei opere de reconstrucţie a edificiului economic „care, actualmente se clatină" [26].

Ideea centrală a raportului era, deci, desfiinţarea sistemului de reparaţii, considerat ca element de bază în ameliorarea crizei economice şi în normalizarea relaţiilor internaţionale. Fireşte că nu numai reparaţiile constituiau cauza agravării situaţiei economice şi politice din timpul crizei din 1929—1933, cauză care trebuie căutată în însăşi sistemul capitalist. Cert este însă, că propunerile raportului coincideau cu propunerile guvernului englez şi mai ales cu dorinţa celui german în legătură cu desfiinţarea sistemului de reparaţii [27] şi anularea clauzelor politice ale tratatului de la Versailles. De altfel, cancelarul Brüning, ţintind spre aceasta, în discuţiile purtate, la 9 ianuarie 1932, cu ambasadorii statelor creditoare, a afirmat, în concordanţă cu rezultatele raportului, că Germania este incapabilă să plătească reparaţii în prezent sau în viitor şi la eventuala conferinţă va trebui să se proclame abolirea totală a reparaţiilor dacă se doreşte renaşterea vieţii economice a lumii [27].

În acelaşi timp, guvernul francez persista în refuzul său de a accepta propunerea britanică şi concluziile raportului Lyton dacă S.U.A. nu vor proceda, la rîndul lor, la acordarea unui moratoriu similar pentru datoriile de război [28]. De asemenea, el propunea plata, în continuare, a reparaţiilor din veniturile căilor ferate ale Germaniei, dacă statul german nu se angaja la achitarea lor în conformitate cu planul Young. Brüning, reafirmînd intenţia guvernului său de a nu mai efectua nici un fel de plăţi, considera că pretenţia Franţei de a se emite obligaţiuni de către căile ferate germane pentru reparaţii ar fi interpretată de poporul german ca o întoarcere la regimul Dawes, adică la reinstituirea controlului străin. De asemenea, el declara că problema transferului de mărci în devize străine ar crea riscuri pentru moneda germană, indiferent dacă debitor era statul german sau administraţia căilor ferate [29].

N. Titulescu, informînd guvernul român despre controversele franco-germane, scria că declaraţiile lui Brüning de a sista plata reparaţiilor a creat mare vîlvă în lume. El nu uita să sublinieze că o asemenea poziţie a fost încurajată de guvernele englez şi american care n-au dezavuat politica guvernului german ci, dimpotrivă, au inspirat asemenea declaraţii ca cele făcute de Brüning [30].

---

[25] Ibidem, Raport nr. 567/16 februarie 1932; v. şi Arh. Băncii Naţionale a R.S.R., Fond Studii, Dos. nr. 64/1936, f. 69—70.

[26] Arh. Băncii Naţionale a R.S.R., Fond Studii, Dos. nr. 64/1936, f. 69—70.

[27] Etienne Weill-Raynal, *op. cit.*, vol. III, p. 673. Într-un raport al adunării generale a Băncii Reichului din 16 martie 1932, preşedintele băncii, dr. Luther arăta că reparaţiile au constituit focarul principal al tulburărilor şi un pericol pentru economia naţională germană. „Germania — spunea el — n-a putut să se refacă iar criza, în condiţiile menţinerii sistemului de pace, a făcut ravagii". Luther mai adăuga că sistemul reparaţiilor şi a altor datorii politice se evidenţiază ca un mecanism intolerabil". „Nu există altă soluţie — conchide Luther — decît eliminarea cît mai repede posibil a acestui sistem..." (A. Daufin-Meunier, *L'economie allemande contemporaine*, Fernand Sorlot, Paris, 1942, p. 19—20).

[28] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 506, 7 ianuarie 1932.

[29] Ibidem, Teleg. nr. 128/15 ianuarie 1932.

[30] N. Titulescu scrie că ambasadorii S.U.A. la Berlin şi Paris ca şi cel al Angliei la Berlin, care au discutat cu Brüning, n-au dezavuat speranţele acestuia de a se anula reparaţiile. De asemenea, el trage concluzia că „Hoover, Stimson şi

În aceste condiții, în care s-au conturat precis două opinii divergente — cea franceză și cea anglo-germano-americană — față de problema reparațiilor, s-a hotărît o nouă conferință la Lausanne, pentru a se putea vedea în ce măsură era sau nu posibilă continuarea sistemului de plăți prevăzut de planul Young.

Rămas izolat, guvernul francez nu-și punea mari speranțe în viitoarea conferință de la Lausanne. Ministrul francez de finanțe mărturisea lui Cesianu, ministrul României la Paris, că delegația sa nu va mai merge la Lausanne, nemaiavînd ce căuta acolo. „Cu englezii sîntem în divergență totală pe unele puncte fundamentale— spunea el — iar la Berlin discuțiile bancherilor nu duc la nici un rezultat"[31]. Guvernul francez considera, în noua situație creată de criză, că planul Young putea fi modificat dar nu distrus prin voința unilaterală a uneia din părți, mai ales că Germania nu plătise nici pe departe acea sumă pe care Franța a cheltuit-o pentru reconstrucția teritoriilor pustiite de război"[32].

Cu toate divergențele ivite, totuși, guvernele francez și englez au semnat în februarie 1932, un acord asupra punctelor principale de discutat la conferința de la Lausanne, fixată după mai multe amînări[33], în luna iunie 1932[34]. Acordul, la care au aderat Belgia, Italia, Germania și Japonia, sublinia necesitatea stabilirii unei reglementări durabile a problemelor ridicate de raportul experților, prin măsuri de îndreptare a situației economice și financiare care să preîntîmpine „criza de care suferă lumea". De asemenea, acordul releva dorința comună de a aduce îmbunătățiri situației internaționale. Atîta vreme însă cît cele două guverne — englez și francez — rămîneau pe pozițiile inițiale în problema reparațiilor era greu de presupus că dorința îmbunătățirii climatului internațional s-ar fi transformat în realitate. În afară de aceasta, guvernul S.U.A. continua să-și mențină aceeași atitudine în ce privește raportul dintre reparații și datoriile de război. După cum informa Alexandru Zeuceanu, delegatul României pe lîngă fosta Comisie a reparațiilor[35], S.U.A. nu voiau să facă încă vreo legătură între cele două probleme, considerînd reparațiile ca o chestiune europeană iar datoriile de război ca o obligație a fiecărui stat[36] Tocmai această poziție a cercurilor americane l-a determinat pe MacDonald să declare că dorește absolvirea tuturor statelor de povara datoriilor politice, în limita care o permit contractele. Din același motiv el, ca și secretarul de stat american Stimson, a intervenit pe lîngă Brüning ca Germania să nu ceară anularea completă a reparațiilor ci să se mulțumească cu un moratoriu, timp în care Anglia și S.U.A., prin presiuni,

---

Mellon care voiesc anularea datoriilor de război și a reparațiunilor ar fi inspirat pe sub mînă declarațiunea lui Brüning, pentru a pune Congresul american în fața unui fapt împlinit ca să-i forțeze mîna". (N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. pol., Buc., 1967, Doc. nr. 219, p. 393). O telegramă din Washington anunța că Borah a făcut unele declarații de inspirație guvernamentală în sensul că prelungirea moratoriului ar constitui un paleativ periculos atîta vreme cît Franța nu renunță la integritatea reparațiilor și a pactelor de securitate, în schimbul dezarmării. „Dacă Franța ar fi propus — declara Borah — un plan de refacere a Europei, America s-ar ralia la acest plan" (A.M.A.E., *Fond 9 Convenții*, G1, *VIII*, vol. *II*, Hoover, Teleg. nr. 9895/25 ianuarie 1932).

[31] A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 979/17 ianuarie 1932.

[32] „Neamul românesc", 2 februarie 1932.

[33] Conferința de la Lausanne a fost fixată mai întîi la 18 ianuarie, apoi la 20 și 25 ianuarie (v. A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 1047/13 februarie 1932). Deoarece experții au considerat că nu pot întocmi tot materialul necesar pînă la acea dată, conferința s-a amînat. Se vorbea de luna februarie dar în luna respectivă s-a ținut conferința dezarmării. Apoi a intervenit vacanța paștelui etc. („Vremea", 3 aprilie 1932; v. și David Lloyd George, *La verité sur les réparations et les dettes de guerre*, Gallimard, Paris, 1932, p. 205).

[34] A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 567/16 februarie 1932.

[35] Comisia reparațiilor a fost desființată o dată cu aplicarea planului Young și înlocuită cu Banca Reglementelor Internaționale de la Basel.

[36] A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 567/16 feb. 1932.

vor obliga guvernul francez să accepte desfiinţarea planului Young [37]. Asemenea sugestii erau însoţite de asigurarea că la conferinţa de la Lausanne, Anglia va fi de partea Germaniei deşi, existau chiar în sînul guvernului britanic opinii diferite faţă de cele ale primului ministru [38].

Înaintea conferinţei de la Lausanne, atît în Franţa, cît şi în Germania au avut loc schimbări de guverne. Edouard Herriot l-a schimbat pe Pierre Laval iar von Pappen devine cancelar în locul lui Brüning. După aceasta, la Paris, în ziua de 13 iunie 1932, MacDonald şi Herriot s-au întreţinut asupra unor probleme legate de apropiata conferinţă de la Lausanne. Cei doi premieri au căzut de acord, în principiu, asupra revizuirii planului Young, pentru care un nou comitet trebuia înfiinţat şi au acceptat extinderea moratoriului pe durata conferinţei. În ceea ce priveşte problemele esenţiale, legate de viitorul reparaţiilor, cei doi prim-miniştri au rămas însă, pe aceleaşi poziţii [39].

La 16 iunie 1932 s-a deschis conferinţa de la Lausanne. Ca preşedinte al conferinţei a fost ales primul ministru britanic, MacDonald [40].

În cuvîntul de deschidere, MacDonald a insistat, printre altele, asupra situaţiei economice mondiale lovită de criză, propunînd drept condiţie pentru refacerea ei, lichidarea moştenirii financiare lăsată de război, prin încheierea unui acord considerat de el indispensabil şi urgent. Referindu-se direct la planul Young, el menţiona că problema respectivă, supusă dezbaterii conferinţei nu are numai un aspect tehnic, ci, în mod deosebit, unul de principii. „Dacă nu se poate concepe — declara el — că angajamentele în vigoare pot fi repudiate unilateral, nu este mai puţin adevărat că acele angajamente care s-au constatat irealizabile, trebuie să fie revizuite printr-un acord". MacDonald a lăsat să se înţeleagă, în continuare, că S.U.A. nu vor coopera cu Europa în vederea remedierii crizei economice şi financiare mondiale, decît după reglementarea problemei reparaţiilor [41].

Alocuţiunea primului ministru britanic nu viza direct o anulare completă a reparaţiilor, deşi se ştia cu precizie că guvernul englez se pronunţa în favoarea acestei soluţii. Declaraţia lui Neville Chamberlain, membru al delegaţiei, făcută a doua zi, nu mai lăsa însă nici un dubiu asupra intenţiei guvernului Angliei. El a cerut direct desfiinţarea sistemului de reparaţii, sistem care, după opinia lui, ar fi constituit o piedică în calea refacerii mondiale şi un pericol economic. Chamberlain considera, în concluzie, că anularea reparaţiilor „ar restabili încrederea în lume şi ar evita dezastrul final" [42].

În aceeaşi manieră a vorbit şi von Pappen, în numele delegaţiei germane. El a arătat că statul său se găseşte în imposibilitate de a mai susţine planul Young şi cerea, la rîndu-i, desfiinţarea oricăror plăţi din reparaţii, în prezent sau în viitor. Susţinînd punctul de vedere englez, von Pappen arăta că reparaţiile, considerate iniţial drept un mijloc pentru reconstrucţia teritoriilor devastate, a devenit un principal element de distrucţiune a economiei mondiale. El solicita ca, în schimbul anulării reparaţiilor, Germania să participe la eforturile pentru refacerea ţărilor dunărene [43], propunere lansată anterior de ministrul de externe francez.

---

37 Ibidem, Teleg. de la Liga Naţiunilor, nr. 147/12 mai 1932.

38 Într-o telegramă semnată de Laptew, se relata că von Neurath cu ocazia vizitei sale la Londra, „a fost impresionat de bunăvoinţa ce-i arătase primul ministru britanic şi de făgăduielile ce-i dase. Ultimul cuvînt al d-lui MacDonald la despărţire a fost că va fi la Lausanne de partea Germaniei". Cu toate acestea, von Neurath se temea de Franţa şi chiar de Foreign Office „ca element independent în administraţia britanică şi care era cantitatea care trebuia luată în seamă şi care-şi are opiniile sale". (Ibidem, Teleg. din Londra, nr. 1237/A—2, 15 iunie 1932).

39 Ibidem, Teleg. din Paris, nr. 1234/13 iunie 1932.

40 Ibidem, Teleg. nr. 1/16 iunie 1932.

41 Ibidem.

42 Ibidem, Teleg, nr. 2/17 iunie 1932.

43 Ibidem.

Față de asemenea intenții, dezavantajoase pentru Franța, a luat atitudine Edouard Herriot. Stabilind originea conferinței în cererea Germaniei de a se constata, prin experți, că se găsește în imposibilitate de a opera plata reparațiilor, Herriot a susținut că discuțiile trebuiau să rămînă în cadrul raportului experților deja instituit. Raportul citat de Herriot aprecia că dacă Germania nu putea momentan să facă față obligațiilor ei, ar putea în viitor, în virtutea existenței tehnicii ei moderne, să le reia. De aceea, primul ministru francez se opunea desființării complete a reparațiilor considerînd că aceasta nu putea constitui o soluție pentru atenuarea efectelor crizei economice [44].

Guvernul francez avea motive serioase să se opună desființării reparațiilor. Opinia publică franceză nu se putea obișnui cu gîndul că Germania nu va mai plăti, în bani sau în natură, sumele fixate pentru ultima dată de planul Young. Apoi, absolvirea Germaniei de o sarcină principală prevăzută de tratate era considerată la Paris, ca extrem de primejdioasă. Reichul și-ar fi căpătat în scurt timp situația dinainte de război și ar fi putut înfrunta Franța în toate acțiunile internaționale [45], ca să nu mai vorbim de încercarea de revanșă, persistentă, mai ales, în cercurile politice germane de extremă dreaptă.

În ziua a doua a conferinței, a luat cuvîntul și delegatul României, Alexandru Zeuceanu. El arăta, printre altele, că țara sa, însuflețită de spiritul de solidaritate și cooperare, era gata să colaboreze în măsura mijloacelor ei la opera de construcție economică, cu efecte salutare asupra economiei statului român. El reamintea faptul că, pentru aceasta, România era dispusă chiar să facă unele sacrificii în problema reparațiilor, cum mai făcuse și pînă atunci [46]. Alex. Zeuceanu a împărtășit părerea lui Herriot, după care soluționarea problemei reparațiilor într-un sens echitabil pentru toate părțile interesate nu-i suficientă, nici pentru a obține o ameliorare sensibilă a economiei generale și nici pentru a remedia imediat criza economică. Declarîndu-se împotriva anulării sistemului de reparații, Zeuceanu a mai avut grijă să prezinte și dificultățile pe care România le întîmpina din cauza crizei. El sublinia faptul că barierele și măsurile restrictive impuse de criză constituiau o piedică serioasă în calea libertății schimburilor comerciale și deci ele ar trebui desființate; că devalorizarea produselor agricole și a materiilor prime, care constituiau pentru țara sa cauza principală a crizei, nu vor găsi un remediu decît în efortul unanim consacrat refacerii și restabilirii echilibrului economic general [47].

Nu se cunoaște ce impresie a făcut cuvîntarea lui A. Zeuceanu, dar este cert că punctul de vedere al României s-a conturat mai clar o dată cu sosirea lui N. Titulescu la Lausanne, în ziua de 21 iunie. Imediat, el a purtat convorbiri cu Herriot și MacDonald, convorbiri care i-au dat prilejul să constate că revendicările României, similare cu cele ale Franței, nu puteau schimba intenția Angliei de a reduce la minimum sau a desființa chiar reparațiile germane. N. Titulescu a fost sfătuit de delegația britanică să-l determine pe Herriot să nu încurajeze pe aliații Franței din Europa Centrală (respectiv România) să formuleze pretenții bănești himerice contra

---

[44] Ibidem.

[45] Ibidem, Teleg. nr. 1679/1932.

[46] Ibidem, vol. I, Teleg. nr. 166/29 iunie 1932. Nu ne-am ocupat special de poziția României față de memorialul Hoover sau conferința de la Lausanne. Urmează ca într-un studiu viitor să fie abordată și această problemă. Subliniem doar că sacrificiile la care se referea A. Zeuceanu au fost făcute nu din propria voință a României ci determinată de însăși poziția neamicală a marilor puteri față de ea. Astfel, la conferința păcii, România a fost trecută în rîndul statelor cu „interese limitate"; la numeroasele conferințe care au avut drept scop reglementarea sistemului de reparații, n-a fost invitată; din totalul despăgubirilor i s-a atribuit o cotă minimă (1%); în Comisia reparațiilor și în comitetul de conducere a Băncii Reglementelor Internaționale nu i s-a permis să aibă un reprezenant; României i s-a impus în mod nejustificat cota de eliberare și plata valorii bunurilor cedate etc.

[47] Ibidem, Teleg. nr. 2/17 iunie 1932.

Germaniei, ci să-i facă să înțeleagă că moratoriul politic le-ar ajuta mai bine în interesele lor naționale [48].

Conferința de la Lausanne, din cauza discuțiilor contradictorii determinate, la rîndul lor, de opinii și interese diferite, ajunsese într-un stadiu în care scopul pentru care fusese convocată — reglementarea sistemului de reparații — nu mai putea fi atins. Atunci, N. Titulescu a fost rugat de către MacDonald să joace rolul de mediator pe lîngă delegația franceză și s-o determine la o înțelegere directă cu cea germană. Punctele principale pentru discuțiile dintre cele două delegații — franceză și germană — erau departe de a contribui la aplanarea conflictului. Se cerea Franței, în primul rînd, să accepte anularea reparațiilor. În schimbul acestui sacrificiu, Marea Britanie se angaja să ajute Franța să obțină compensații de ordin politic, economic și financiar. Compensațiile politice constau în interdicția impusă Germaniei și foștilor ei aliați de a ridica chestiunea revizuirii tratatelor de pace pe timp de 15 ani; compensațiile economice aveau în vedere obligația Germaniei de a participa la restaurarea economică a Europei și, în sfîrșit, compensațiile financiare s-ar fi realizat prin obligația Germaniei de a remite Băncii Reglementelor Internaționale bonuri de tezaur, nepurtătoare de dobîndă, pentru o sumă forfetară (aproximativ un miliard mărci aur). Bonurile de tezaur depuse în banca respectivă ar fi fost puse în circulație numai în momentul în care s-ar aprecia că Reichul a căpătat din nou o situație prosperă. MacDonald mai făcea precizarea că dacă un acord era posibil pe aceste baze, Anglia ar merge alături de Franța în chestiunea dezarmării Europei (discutată concomitent la Geneva), ca și în alte probleme politice [49].

N. Titulescu și-a asumat sarcina de a discuta cu delegația franceză cerînd, totodată, concursul marilor puteri în vederea susținerii intereselor românești [50]. N. Titulescu a atras atenția că Franța va respinge aceste propuneri și mai ales suma de un miliard mărci, pe care el o considera prea redusă. Și, într-adevăr, Herriot nu s-a arătat entuziasmat de propunerile engleze. Rămas izolat însă, întrucît majoritatea delegațiilor se pronunțau pentru revizuirea generală a planului Young, Herriot a început să cedeze. Delegația franceză a pus atunci mai mult preț pe obținerea unui sold din reparații care să satisfacă opinia publică și să dea iluzia unui succes și n-a mai stăruit asupra problemelor politice, respectiv asupra moratoriului politic [51].

În rapoartele zilnice trimise guvernului său, N. Titulescu s-a arătat indignat de întorsătura pe care a luat-o politica franceză. El a arătat cu lux de amănunte atmosfera conferinței care, după propria-i constatare, oferea un spectacol dureros. Înjurii [52], amenințări [53], intenția de a absolvi Germania de răspunderea izbucnirii războiului, riscurile unui acord franco-german, preconizat de Anglia, în care reparațiile trebuiau să dispară, nesiguranța și mai ales nehotărîrea de care a dat dovadă Herriot etc., toate acestea reliefau care era adevăratul spectacol oferit de conferință. Tabloul se completează și cu felul în care s-a fixat suma de 3 miliarde mărci aur, drept reparații generale ale Germaniei. Franța, de pildă, a propus ca Germania să achite 5 miliarde mărci; delegațiile italiană și japoneză considerau suficientă suma de 2 miliarde, alte delegații cereau 3 miliarde etc. MacDonald a vrut neapărat să cunoască și părerea guvernului german în legătură cu suma totală a reparațiilor. Ea a fost expusă de către von Pappen într-o formulare care nu putea conveni Franței și altor puteri. Von Pappen oferea 2 miliarde mărci aur, plătibile în 10—15 ani,

[48] Ibidem, Teleg. nr. 154/21 iunie 1932.

[49] Ibidem, Teleg. nr. 168/29 iunie 1932.

[50] Ibidem, Teleg. nr. 154/21 iunie 1932 și Teleg. nr. 159/23 iunie 1932.

[51] Ibidem, Teleg. nr. 173/2 iulie 1932.

[52] De pildă, MacDonald a declarat în plină conferință că von Pappen i-a făcut impresia unui nebun. (Ibidem).

[53] Cînd von Pappen a cerut anularea articolului 231 din Tratatul de la Versailles care conținea vina Germaniei în declanșarea războiului, cerere respinsă de Herriot și MacDonald, el a declarat: „Ei bine, îl veți avea pe Hitler, îl veți avea pe Hitler!". (Georges B o n n e t, *op. cit.*, p. 110).

după un moratoriu de trei ani şi numai dacă Germania va deveni prosperă. În schimb, el cerea, cu stăruinţă, anularea articolului 231 din Tratatul de la Versailles cu privire la culpabilitatea Germaniei în dezlănţuirea primului război mondial, argumentînd că dacă dispare capitolul VIII „Reparaţii", era normal să dispară şi acest articol [54]. Faptul însă, că nici Herriot şi nici MacDonald n-au acceptat anularea articolului 231, a făcut ca delegaţia germană să renunţe la ea şi să semneze acordul final din 8 iulie 1932, prin care marile puteri creditoare şi Germania se fixau asupra sumei de 3 miliarde mărci aur de plătit de către aceasta din urmă. Primele emisiuni urmau să se efectueze după 3 ani de la semnarea acordului de la Lausanne [55].

Totalitatea documentelor semnate la Lausanne, în număr de 6 [56], însumînd doar 12 pagini dactilografiate, „reglementau" reparaţiile germane, propuneau o nouă conferinţă economică, o alta pentru reparaţiile orientale şi fixau plăţile în cadrul datoriilor interaliate. Documentele elaborate erau — aşa cum se exprima cu humor un diplomat, avînd în vedere conţinutul lor vag — „expresiuni în diferite forme a cifrei zero" [57]. Şi într-adevăr, conferinţa de la Lausanne însemna punctul terminus a unei probleme supradiscutate, ştiindu-se că Germania — şi von Pappen a declarat pe culoare acest lucru — nu va mai plăti în contul reparaţiilor, nici un pfennig [58].

Deşi, în legătură cu rezultatele conferinţei, au existat unele rezerve ale bancherilor germani [59] ori s-au scris articole fulminante împotriva politicii lui von Pappen de către naţional-socialişti [60] totuşi, reprezentanţii oficiali ai guvernului Reichului erau, în general, mulţumiţi. Ei au ironizat chiar modul în care s-a ajuns la semnarea acordului de la Lausanne: „Oricum va ieşi — declara von Neurath, cu ocazia unei vizite în Elveţia — numai să iasă ceva şi să nu ne despărţim fără a fi obţinut barem iluzia unui rezultat". „Es geht nicht so schlecht wie es aussicht, sogar vieleicht besser" [61], mărturisea şi ministrul german la Berna, lui Boierescu, ministrul României în aceeaşi capitală. Rezultatul dezbaterilor asupra problemei reparaţiilor a coincis cu intenţiile cercurilor politice şi financiare germane de a nu mai achita nimic, mai ales, o dată cu instaurarea fascismului în Germania.

În Anglia, activitatea delegaţiei condusă de MacDonald a fost supusă unor critici destul de severe. Aici, se aprecia că delegaţia britanică a dat dovadă de diletantism, că este un exemplu de „diplomaţie de amatori", care a condus la încheierea unui pact „de frazeologie sentimentală" [62]. Bătrînul politician David Lloyd George declara unui prieten că opera de la Lausanne este „un magnific castel de cărţi de joc; o singură adiere, fie din partea Americii, fie din partea Franţei şi totul s-a prăbuşit. Oricum — continua D. Lloyd George — abolirea sistemului de reparaţii a

---

54 N. Titulescu, *Documente*... Doc. nr. 260, p. 452.

55 A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II, Raport din Berna nr. 1031/11 iulie 1932; v. şi Etienne Weill-Raynal, *op. cit.*, vol. III, p. 884.

56 Următoarele documente au fost semnate la Lausanne: Acordul cu Germania; Măsurile de tranziţiune privitoare la Germania; Rezoluţia privitoare la reparaţiile orientale; Rezoluţia privitoare la Europa Centrală şi Orientală; Rezoluţia privitoare la conferinţa economică şi financiară mondială; Actul final al conferinţei de la Lausanne.

57 Expresia aparţine delegatului belgian la conferinţă, Hymans. A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II, Teleg. nr. 184/9 iulie 1932.

58 Gilbert Badia, *op. cit.*, p. 76.

59 A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. I, Teleg. nr. 241/5 iulie 1932.

60 În ziarul „Völkische Beobachter", din 21 oct. 1932, Hitler a scris un articol fulminant împotriva lui von Pappen acuzîndu-l că s-a lăsat „manevrat şi condus pe terenul unui compromis între despăgubiri şi compensaţii. Aţi acceptat — scria el — în cele din urmă o nouă recunoaştere a despăgubirilor, în timp ce, bineînţeles, compensaţiile au rămas inexistente". (Ed. Herriot, *op. cit.* p. 197).

61 A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II, Teleg. din Berna, nr. 1009/8 iulie 1932.

62 Ibidem, Raport nr. 1530/A—2, 20 iulie 1932.

dat cîştig de cauză Germaniei care nu-şi dă bine seama de marele său succes"[63]. De fapt, rezultatele de la Lausanne, la care contribuţia cea mai mare a avut-o Anglia, constituia finalul unei activităţi permanente a diplomaţiei engleze, activitate menită să obţină micşorarea, la început, şi apoi anularea reparaţiilor germane. Ajutînd Germania, au fost date lovituri serioase Franţei, estompîndu-i-se intenţia de a deveni hegemonul Europei postbelice. Diplomaţia engleză n-a dat dovadă de diletantism, aşa cum apreciau unele cercuri politice londoneze, ea a avut scopuri precise, fixate cu mult înainte.

După conferinţă, Edouard Herriot a încercat să liniştească opinia publică franceză, nemulţumită de rezultatele de la Lausanne[64]. El declara că marile puteri considerau suficientă opera de la Lausanne pentru a obţine pacea dorită de popoare. Herriot a dat dovadă de naivitate crezînd că realizările ulterioare vor fi dobîndite de acţiunea popoarelor care se va exercita atît în domeniul economic cît şi în cel politic, că, în sfîrşit, „puterile semnatare ale acordului se vor sforţa să rezolve problemele actuale la ordinea zilei, ca şi acelea care se vor pune ulterior, în acelaşi spirit care a inspirat prezentul acord". „Adică — il completează ironic N. Titulescu— în spiritul după care Germania face o concesie de una şi aliaţii o concesie de zece"[65].

N. Titulescu, într-un lung raport, critica aspru politica lui Herriot la conferinţa de la Lausanne. El arăta că, dacă Franţa era dispusă să facă concesii în materie de reparaţii, era preferabil, ca în loc să reziste, să fi acceptat anularea lor completă şi să ceară în schimb Germaniei condiţii de ordin politic, cum ar fi nerevizuirea pe timp de 15 ani a tratatelor. Herriot n-a acceptat această soluţie de teama opiniei publice franceze, ca şi din pricina presiunilor americane exercitate pentru neanularea completă a reparaţiilor, ca nu cumva să se creeze un precedent periculos şi pentru datoriile de război. În această situaţie, după cum apreciază N. Titulescu, Herriot devenind reclamant de bani, Germania, ca mijloc de apărare, a devenit reclamantă de condiţii politice. Şi astfel — scrie diplomatul român — „am asistat la aceste discuţii de neconceput, în care debitorii voiau să impună condiţii politice creditorilor"[66].

Eşecul suferit de Franţa la Lausanne a îngrijorat ţările mici, care, pînă la această dată, şi-au pus mari speranţe în politica acesteia de apărare a tratatelor de pace. Multe dintre ele au crezut că Liga Naţiunilor, care, discuta problema dezarmării, va contribui, totuşi, la normalizarea relaţiilor internaţionale. Faţă de instaurarea regimului fascist din Germania şi intenţia acestuia de a cotropi lumea, Liga Naţiunilor s-a dovedit însă neputincioasă. Politica conciliantă a marilor puteri faţă de Germania hitleristă a dus lumea la catastrofa celui de al doilea război mondial.

Începînd cu anul 1933, problema reparaţiilor nu mai prezintă nici o importanţă. Anularea reparaţiilor germane a tras după sine şi anularea reparaţiilor orientale. Comitetul propus la Lausanne, care-şi programase dezbaterile în legătură cu reparaţiile orientale în octombrie 1932[67], nu s-a mai putut institui niciodată. Astfel, problema reparaţiilor, care a necesitat discuţii îndelungate, rămînea doar un eveniment din domeniul trecutului. De aici încolo, opinia publică mondială, în care un rol de prim ordin îl va juca clasa muncitoare şi partidele ei revoluţionare, îşi va încorda forţele în lupta împotriva fascismului şi a războiului.

---

63 Ibidem, Raport nr. 1514/A—2, 19 iulie 1932.
64 Edouard H e r r i o t, *op. cit.*, p. 200.
65 A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II, Teleg. nr. 184/9 iulie 1932.
66 Ibidem.
67 Ibidem, Teleg. nr. 45.991/septembrie 1932.

OBSERVAŢII PRIVIND PROGRAMUL PARTIDULUI NAŢIONAL LIBERAL DIN PERIOADA 1918—1921

de

ION AGRIGOROAIE

Perioada imediat următoare primului război mondial este cunoscută ca o perioadă de puternice frămîntări economice, sociale şi politice. Regimul burghezo-moşieresc a cunoscut o adîncă criză ce a avut la bază cauze imediate, izvorîte din consecinţele războiului, care au acţionat într-un anumit stadiu de dezvoltare a societăţii româneşti, în condiţiile nedesăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice. Desăvîrşirea unităţii de stat a creat deosebite posibilităţi în vederea dezvoltării mai rapide a forţelor de producţie. În acelaşi timp, au apărut noi probleme, dificile, ce trebuiau rezolvate de cercurile conducătoare româneşti, nevoite, în faţa avîntului revoluţionar al maselor populare şi a unor necesităţi social-economice obiective, să promită şi să satisfacă cerinţele acestor mase, în limite impuse de menţinerea şi întărirea regimului respectiv. În acest sens, este cunoscut faptul că toate partidele şi grupările politice burgheze au elaborat în perioada 1918—1921 programe ce cuprindeau, fie şi formal, reforme şi măsuri cu caracter democratic.

Factori asupra cărora nu ne oprim aici au determinat schimbări în structura economică şi social-politică a României postbelice. Burghezia şi relaţiile de producţie capitaliste înregistrează o consolidare în timp ce moşierimea şi rămăşiţele feudale au cunoscut o restrîngere considerabilă, fără a fi însă înlăturate. Clasa muncitoare se dezvoltă considerabil, atît numeric, cît şi ca forţă conştientă de rolul ce-l are de îndeplinit în societate. Toate acestea au provocat, în cadrul unui proces complex, din care nu trebuie neglijaţi nici factorii subiectivi, schimbări importante în viaţa politică a ţării. Partidul conservator va dispare practic de pe arena politică; se consolidează, după o perioadă de transformări, Partidul naţional-liberal, în care creşte rolul marii burghezii industriale şi financiare. Viaţa politică s-a complicat prin înfiinţarea de noi partide, preocupate să-şi creeze o anumită bază economică şi socială prin atragerea diferitelor categorii ale burgheziei, sau a ţărănimii, considerată în noile condiţii ca o importantă masă electorală. Atît partidele vechi, aflate în proces de reorganizare, de adaptare, cît şi cele noi, urmărindu-şi consolidarea, au avut, cum era şi firesc, preocuparea centrală de a-şi întări sau a-şi forma o cît mai puternică bază socială, lucru ce nu se putea realiza decît ţinînd cont de transformările multilaterale cunoscute de România în anii războiului şi în anii imediat următori. Conţinutul programelor partidelor politice, elaborate acum, dovedeşte din plin acest lucru.

În viața politică, forța cea mai avansată a fost pînă în 1921, Partidul socialist. Din documentele programatice ale acestuia, din importantele acțiuni organizate de elementele înaintate etc., rezultă cu prisosință poziția sa înaintată și rolul său în contextul epocii. Marea majoritate a membrilor săi s-au pronunțat, în condiții pe care nu le analizăm aici, pentru transformarea partidului socialist în partid comunist și afilierea sa la Internaționala a III-a, pentru adoptarea unei linii consecvent revoluționare.

Crearea P.C.R. în mai 1921, avînd la bază ideologia marxist-leninistă, a constituit un moment de cea mai mare însemnătate în istoria clasei muncitoare și a patriei noastre. „Prin aceasta — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — lupta revoluționară se ridică pe o treaptă superioară, se dă un puternic avînt procesului de clarificare ideologică, politică a mișcării muncitorești, dezvoltării conștiinței de clasă a proletariatului și celorlalte mase muncitoare ale poporului" [1].

În paginile următoare, ne propunem să facem unele aprecieri în legătură cu programul partidului național liberal din perioada 1918—1921. În redactarea materialului, ne-am folosit de documente de arhivă, de presa P.N.L., de dezbaterile parlamentare, de lucrări aparținînd literaturii burgheze și de studii aparținînd istoriografiei contemporane.

După cum este cunoscut, Partidul național liberal a procedat, după răscoala din 1907 și în preajma primului război mondial, la o modificare a programului său. Ca partid de guvernămînt, în perioada 1907—1910/1911, P. N. L. elaborase o legislație agrară menită să limiteze, în parte, abuzurile săvîrșite de marii proprietari și arendași, iar în 1913, prin scrisoarea-manifest a lui Ionel I. C. Brătianu din septembrie și prin congresul general din octombrie, el a înscris în programul său cele două reforme importante, reforma agrară (în sensul exproprierii parțiale a moșiilor de peste 1000 ha și vînzarea lor la țărani) și reforma electorală (înlocuirea celor trei colegii cu un colegiu unic, în care să voteze toți bărbații știutori de carte.) Ajunși la guvern, la începutul anului 1914, liberalii au pus în discuția parlamentului modificarea constituției în sensul aplicării ulterioare a reformelor amintite. După dezbateri aprinse, Parlamentul s-a declarat pentru revizuirea constituției și a trecut la alcătuirea comisiilor pentru studierea reformelor. Izbucnirea primului război mondial a determinat P.N.L. la o amînare a modificării constituției și a legiferării reformelor.

Zbătîndu-se în greutăți izvorîte din nedesăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, burghezia, cercurile ei politice, și-au dat seama de necesitatea aplicării unor măsuri care să dea un impuls dezvoltării industriale, să-i întărească baza economică și socială (la orașe și sate) și, prin aceasta, forța politică și rolul de clasă dominantă în cadrul regimului respectiv. Alături de aceasta, teama de masele populare a jucat un rol important; trebuia evitată o nouă ridicare a țărănimii ca cea din 1907 și acest lucru nu se putea realiza numai prin promisiuni demagogice, ci prin măsuri practice, printr-o politică de cedare a unei părți pentru a nu pierde totul. Evident că nimeni nu poate nega caracterul demagogic al propagandei făcute în jurul reformelor promise, caracterul diversionist în cadrul luptei pentru putere. Influența realităților din sudul Dunării, activitatea unor grupări ca cea a lui C. Stere, a „haretiștilor" sau a unor foști socialiști „generoși", au fost factori care au avut, în mod diferit, o anumită influență dar nu au fost factori determinanți în modificarea programului P.N.L. în preajma războiului.

Analiza evenimentelor din timpul și de la sfîrșitul războiului vine în sprijinul afirmațiilor noastre. În condițiile de puternic avînt revoluționar, toate grupările politice burghezo-moșierești au dedus necesitatea aplicării, în măsură diferită, a celor două reforme pentru salvarea și întărirea regimului. Războiul și consecințele sale, desăvîrșirea unității de stat, avîntul revoluționar, au grăbit la maximum legiferarea

[1] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România.* Editura politică, București, 1966, p. 25.

şi aplicarea lor într-o măsură şi în limite decurgînd din poziţia de clasă a legiuitorului şi a organelor de aplicare, din neasigurarea lor materială în condiţiile regimului burghezo-moşieresc etc. Evenimentele amintite au determinat guvernul naţional liberal să legifereze la sfîrşitul anului 1918, reformele promise în 1913 şi 1914 pentru ca celelalte guverne ale perioadei, la rîndul lor, să continue legiferarea şi să înceapă aplicarea lor în limitele menţionate mai sus.

Partidul naţional-liberal a trecut, în perioada imediat următoare primului război mondial, printr-o criză recunoscută chiar de fruntaşii săi. P.N.L. a înregistrat, din considerente pe care nu le prezentăm aici, o scădere considerabilă a popularităţii, fapt oglindit şi de rezultatul primelor alegeri desfăşurate pe baza legii votului universal, din septembrie 1919, cînd a obţinut numai 103 de mandate în parlament, în timp ce Partidul naţional român a obţinut 205, iar ţărăniştii 130 [2].

Conducerea P.N.L. a încercat să-şi refacă popularitatea, să-şi întărească baza socială, prin anumite măsuri cu caracter organizatoric, prin o lărgire a programului (incluzînd noi prevederi, modificînd altele), printr-o intensă propagandă ş.a.

După o întrerupere de doi ani şi jumătate, şi-a reluat activitatea, la începutul anului 1919, Cercul de studii al partidului din Bucureşti. Aici, s-au organizat cicluri de conferinţe săptămînale, dezbătîndu-se pe larg probleme ale doctrinei şi programului P.N.L., în special, prin contribuţia unor fruntaşi ai partidului. Cercuri de studii ale P.N.L., au fost înfiinţate şi în alte oraşe dar activitatea lor a fost mult mai restrînsă.

În aceeaşi direcţie a acţionat şi presa P.N.L.. Ne referim, în primul rînd, la ziarele „Viitorul" la Bucureşti, organul central al partidului, „Înfrăţirea" la Cluj, „Nădejdea" la Timişoara, apoi la revistele „Democraţia" şi „L'Indépendance Roumaine". Au fost editate numeroase broşuri, materiale electorale, s-au organizat dezbateri publice, întruniri etc. în vederea atragerii unui număr cît mai mare de simpatizanţi.

În cursul anului 1921, conducerea P.N.L. întreprinde o operaţie de refacere a organizaţiilor locale şi judeţene, de înfiinţare de noi organizaţii, de alegere a comitetelor judeţene [3]. Deşi s-a acordat o atenţie deosebită noului teritoriu, rezultatele n-au fost, cu excepţia Banatului, în măsură să mulţumească P.N.L. Pe de o parte, nu a putut fi înlăturată influenţa partidelor existente mai dinainte în acest teritoriu, pe de altă parte, propaganda unor partide noi, ca cel ţărănesc şi al poporului, a avut, din motive asupra cărora nu insistăm aici, succese mai mari.

Congresul din 27 noiembrie 1921 al P.N.L. a ascultat darea de seamă asupra reorganizării partidului, a analizat formele propagandei utilizate de partid, a adoptat noul statut şi program, a ales Comitetul Central al partidului [4].

Proiectul de program prezentat de I. G. Duca [5] este, după părerea noastră, cel mai dezvoltat document de acest fel al P.N.L. din perioada 1918—1921. Faţă de manifestul—program amintit mai sus, din aprilie 1920, în programul din noiembrie 1921, problemele sînt tratate mai pe larg şi mai bine sistematizate.

În general, în cazul problemelor comune ridicate în cele două documente, nu exista deosebiri în rezolvarea lor, cu excepţia *„chestiei financiare"* unde se înre-

[2] Marcel Ivan, *Evoluţia partidelor noastre politice în cifre şi grafice, 1919—1932*, Sibiu ş.a. p. 26.

[3] O comisie a P.N.L. a elaborat, în februarie 1920, un anteproiect de statut, care a fost aprobat apoi de adunarea tuturor preşedinţilor organizaţiilor locale. Reorganizarea a mai avut la bază şi manifestul—program citit de Ion I. C. Brătianu şi aprobat de adunarea din 24 aprilie 1920, a şefilor organizaţiilor P.N.L. din ţară.

[4] „Viitorul", 30 noiembrie 1921. Lucrările congresului s-au desfăşurat la Bucureşti în sala Eforiei. Congresul a fost pregătit intens printr-o largă propagandă în presa partidului, prin adunările organizaţiilor judeţene, prin întruniri etc.

[5] Programul din noiembrie 1921 se află în Arhiva Bibliotecii centrale de stat, Fond St. Georges, pachet XLV, dosar 4 (P.N.L., Programe şi declaraţii 1863—1933), f. 61—69. El a fost reprodus şi în „Democraţia", nr. 11—12, noiembrie—decembrie 1921, p. 594—603 şi în „Viitorul" din 1 decembrie 1921.

gistrează o modificare în sens antidemocratic. Afirmaţiile din aprilie 1920, după care P.N.L. va cere „contribuabilului sacrificiile reclamate de situaţia noastră financiară", „introducerea impozitului progresiv pe venit", „sporirea taxelor succesorale, în deosebi a celor pe moştenirile indirecte"[6], au fost înlocuite prin prevederi mult „îndulcite" printre care „un impozit progresiv pe venit mai simplu şi mai moderat" şi desfiinţarea, de regulă, a impozitului pe cifra de afaceri[7].

Credem că aceste modificări se explică prin nemulţumirea cu care au întîmpinat anumite cercuri ale burgheziei reforma fiscală adusă de N. Titulescu în calitate de ministru de finanţe şi votată în Cameră la 25 iunie 1921[8].

Conducerea Partidului naţional-liberal îşi manifesta astfel dezacordul cu introducerea unor principii mai democratice în sistemul de percepere a impozitelor, prevăzute de reforma lui Nicolae Titulescu. Se evidenţiază, şi prin acest exemplu, caracterul pur formal, demagogic, al unor prevederi programatice ale P.N.L., faptul că ele erau simple promisiuni menite să atragă anumite categorii sociale.

Problemele programului P.N.L. au constituit subiectul a numeroase articole din presa partidului, a unor dezbateri din Cameră, a conferinţelor de la Cercul de studii, a unor lucrări de amploare mai mare (şi în special, pentru perioada aceasta, cele ale profesorului universitar D. Drăghicescu[9]) ş. a.

Reprezentanţii partidului foloseau orice prilej pentru a dovedi justeţea programului liberal, singurul, după ei, care ar fi corespuns intereselor întregii naţiuni şi care, pus în practică, ar fi putut să scoată România din criza ce a urmat primului război mondial.

Nu vom insista prea mult asupra primii părţi a programului, ce are un caracter general-teoretic. Reprezentanţii P.N.L. precizau, întotdeauna cînd aveau prilejul, că partidul lor este în primul rînd un partid al ordinii, al progresului realizat numai pe calea reformelor, al democraţiei bazată pe înfrăţirea socială. Poziţia de clasă era învăluită într-o frazeologie menită să inducă în eroare masele largi populare, să înfăţişeze P.N.L. ca reprezentant al intereselor întregii naţiuni. „Idealul nostru politic— declara deputatul liberal I. N. Micescu, în şedinţa Adunării deputaţilor din 27 decembrie 1919 — a fost totdeauna să realizăm ordinea prin libertate şi progresul prin democraţie. Propăşirea naţională, progresul şi interesul naţiunii întregi a fost preocuparea noastră constantă şi, progresul d-lor, nu ne-a apărut decît ca o ordine care se îmbunătăţeşte"[10]. Într-o cuvîntare rostită la Cercul de studii, la 16 ianuarie 1921, Al. Alimănişteanu, arăta, între altele, că „...idealul partidului liberal este *democraţia* şi tinde la realizarea acestui ideal prin muncă, cinste şi dreptate"...[11].

Cîtiva ani mai tîrziu, în cadrul expunerii făcute la Institutul social român, I. G. Duca se ridica din nou împotriva principiului luptei de clasă, prin care „progresul e ameninţat", spunea el, şi se pronunţa pentru *ordine, democraţie, naţionalism, armonie socială*, pentru „progresul sub toate formele însă al concepţiei proprietăţii individuale"[12]. P.N.L. definea ura de clasă „ca o primejdie naţională" şi combătea „pe acei care urmăresc nimicirea organizaţiei sociale"[13] (existente — n.n.). În toate aceste formulări, apare principiul apărării proprietăţii individuale, propriu, de altfel,

---

[6] Arhiva B.C.S., Fond St. Georges, pachet CCII, dosar 3 (P.N.L.) nep.

[7] Ibidem, pachet XLV, dosar 4 (P.N.L., Programe şi declaraţii 1863—1933), f. 64; „Democraţia" nr. 11—12 noiembrie—decembrie 1921, p. 599.

[8] I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 84.

[9] D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale*, Buc. 1921 şi *Partide politice şi clase sociale*, Buc. 1922. Capitole din aceste lucrări constituiseră deja obiectul unor conferinţe la Cercul de studii şi a unor materiale din presa partidului.

[10] „Monitorul oficial", partea a III-a, nr. 22 din 22 ianuarie 1920, Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaţilor, p. 297.

[11] „Viitorul", 24 ianuarie 1921.

[12] I. G. Duca, *Doctrina liberală în Doctrinele partidelor politice*, Buc., 1924, p. 103—105.

[13] „Viitorul", 1 decembrie 1921.

într-o formă sau alta, tuturor doctrinelor burgheze. Se poate însă observa o încercare de adaptare a acestui principiu la noile condiții social-economice, fără a se atinge cu nimic esența sa de clasă.

Marea burghezie și P.N.L. care îi reprezenta interesele, era preocupată de a-și întări baza economică prin restrîngerea marii proprietăți funciare și prin creșterea rolului statului, a intervenției sale în economie. În acest sens, și decurgînd deci tocmai din caracterul burghez al principiului, programul și doctrina P.N.L. a suferit, în decurs de aproximativ un deceniu, modificări sensibile.

Manifestul-program al P.N.L. din ianuarie 1911, afirma cu toată tăria că trebuie „să desrădăcinăm ideea greșită și primejdioasă... că statul poate și trebuie să fie distribuitorul direct și etern al pămîntului" și promitea „marii agriculturi tot sprijinul nostru pentru dezvoltare" [14].

Așa cum s-a mai arătat, în septembrie 1913, I. I. C. Brătianu s-a pronunțat pentru exproprierea parțială a proprietății mari. Congresul partidului din 1914 introduce în programul acestuia exproprierea, în iunie 1917 se modifică Constituția, permițîndu-se reforma agrară în scopuri „de utilitate națională", și, în decembrie 1918, guvernul liberal, cu I. G. Duca la Ministerul agriculturii, dă decretul-lege pentru expropriere, în limite mai largi decît cele prevăzute în 1914.

„...Ținem numai să accentuăm — declara un deputat liberal, în ședința din 27 decembrie 1919 a Camerei — că pentru noi, ea (reforma agrară — n.n.) reprezintă tipul reformei cu care am ilustrat tendința noastră de a realiza cît mai mult armonia socială, restabilind respectul proprietății... Extremele trebuiau apropiate. Proprietatea mare era condamnată, dacă nu înțelegea pericolul care o amenința, să nu mai inspire respectul unui drept ci ura unui privilegiu, pentru că amenința să devie dintr-un instrument de producțiune, un monopol" [15].

Și, în 1920 și 1921, în programele sale, P.N.L. s-a pronunțat pentru terminarea operației de expropriere și împroprietărire a țărănimii, în condițiile preconizate de legile respective.

În legătură cu cealaltă preocupare — întărirea intervenției statului în economie (evident, a statului burghez și pe cît posibil a guvernului liberal) acest lucru rezultă clar din litera și în special din spiritul programelor liberale din această perioadă. După cum se știe, „naționalizarea" întreprinsă în anii guvernării din 1922—1926 — considerată, ca și expropierea „o formulă de progres social" [16] s-a efectuat, în măsura în care s-a efectuat, prin intervenția directă a statului, în folosul marii burghezii românești.

La D. Drăghicescu găsim, în privința proprietății, o poziție care depășește limitele existente în programele oficiale ale P.N.L. El se pronunță, în mai multe rînduri [17], pentru extinderea exproprierii din agricultură și la industrie, pentru exproprierea uzinelor și întreprinderilor industriale, utilizînd chiar termenul de „expropriere forțată" [18]. D. Drăghicescu cere și introducerea impozitului progresiv pe venit și desființarea treptată a moștenirilor [19]. Evident că profesorul universitar nu depășește înțelegerea de clasă a problemei dar, în limitele esenței burgheze a principiului de proprietate, se pronunța pentru o repartiție mai democratică a acesteia în industrie, după modelul, spunea el, oferit de agricultură. Dar, conducerea P.N.L., reprezentînd interesele marii burghezii, nu a introdus în programul din perioada 1918—1921 „exproprierea și în industrie"; în ce privește impozitul pe venit și pe moștenire, existent

---

[14] Arhiva B.C.S. Fond St. Georges, pachet XLV, dosar 4 (P.N.L., Programe și declarații 1863—1933), f. 52—53.

[15] „Monitorul oficial", partea a III-a, nr. 22 din 22 ianuarie 1920, Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaților, p. 298.

[16] G. Duca, *op. cit.*, p. 108.

[17] D. Drăghicescu, *Partide politice*, p. 9 și 82.

[18] D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale...*, p. 32.

[19] *Ibidem*, p. 31—32. Autorul se pronunță pentru „o concepție a proprietății cît mai largă și cît se poate mai relativă" care să permită intervenția „puternică, adîncă" a statului.

în programul din aprilie 1920, a fost trecut şi în cel din noiembrie 1921 dar într-o măsură mult mai moderată.

Programul P.N.L. din noiembrie 1921 prevedea necesitatea unei noi constituţii, în raport cu modificările survenite în societatea românească la sfîrşitul primului război mondial şi în anii imediat următori şi în special cu desăvîrşirea unităţii de stat.

În conferinţa ţinută cu prilejul redeschiderii Cercului de studii al P.N.L., din 14 februarie 1919, Vintilă Brătianu sublinia acest lucru. Se impune modificarea constituţiei „pentru a da statului român Constituţia corespunzătoare" „noii situaţii", cît şi pentru a unifica întregul regim, pînă azi supus principiilor atît de deosebite..." [20]. După cum au apreciat studiile apărute în ultima vreme, Constituţia pregătită de liberali şi adoptată în 1923, avea în limitele caracterului său burghez, elemente pozitive care o fac cea mai democratică constituţie din perioada regimului burghezo-moşieresc. Constituţia mai era necesară, spune Vintilă Brătianu şi „pentru a se asigura... regimul democratic, libertăţile publice şi cele individuale" [21], la care noi facem observaţia că ea a înscris drepturi şi libertăţi democratice dar acestea nu au avut tocmai asigurarea pentru aplicarea lor deplină, în condiţiile regimului respectiv.

Constituţia trebuia, în concepţia liberalilor, să înscrie „regimul parlamentar definitiv, precum şi principiile care leagă administraţia locală descentralizată de aceea centrală" [22].

Se aveau în vedere consecinţele reformei electorale, între care şi alegerea unei părţi mai însemnate din Senat: „...Într-o descentralizare puternică trebuiesc în Senat reprezentanţi ai vieţii locale... Astfel căpătăm o înţeleaptă compunere a Senatului cu o majoritate formată din senatori aleşi, trimişi ai sufragiului universal, la care se adaugă senatori de drept... [23].

Aceste prevederi aveau elemente pozitive; în special componenţa Adunării deputaţilor a cunoscut modificări în sensul unei anumite democratizări, însă era departe de a reprezenta interesele naţiunii întregi aşa cum încercau să o prezinte liberalii: „...Camera deputaţilor aleasă prin sufragiul universal cu reprezentarea minorităţilor... a devenit o oglindă fidelă a diferitelor curente de opiniune ale întregii ţări..." [24].

Senatul şi-a exercitat în continuare rolul său „ponderator", iar Adunarea deputaţilor era compusă în majoritatea zdrobitoare din reprezentanţi ai burgheziei şi moşierimii.

În afară de modificarea constituţiei, era necesară şi unificarea legislativă şi administrativă şi ea a fost introdusă în programul P.N.L. din această perioadă.

Se prevede, pe drept cuvînt, că „una din preocupările cele mai grave va fi unificarea întregii legislaţiuni pentru toată întinderea" statului naţional unitar, că „şi pe terenul legiferării se impune o muncă tot atît de grea ca şi pe celelalte terenuri"... [25]. Revizuirea codului civil trebuia să ţină cont de legile şi obiceiurile din noul teritoriu, „trebuieşte căutată o împăcare" între legile acestuia şi cele existente înainte. „Codul nostru să formeze însă nucleul în jurul căruia să se aşeze dispoziţiile de drept privat înrădăcinate în moravuri" [26], din noul teritoriu.

O atenţie deosebită acordă programul P.N.L. reformei de unificare administrativă. Chiar la începutul anului 1919, Vintilă Brătianu arăta, în cadrul unei con-

---

[20] Vintilă I. Brătianu, *Problemele ce se pun pentru unificarea şi consolidarea României...* în „Democraţia", anul VII nr. 1, februarie 1919, p. 22.

[21] *Ibidem.*

[22] *Ibidem.*

[23] „Viitorul", 10 februarie 1921; vezi şi C. Nacu, *Reflecţiuni asupra unor chestiuni constituţionale şi de drept privat* în „Democraţia", anul VII, nr. 3 aprilie 1919, p. 138—139.

[24] „Viitorul", 10 februarie 1921.

[25] C. Nacu, *op. cit.*, p. 140 şi următoarele.

[26] M. Paleologu, *Normele unei revizuiri a codului civil*, în „Democraţia", anul VII, nr. 6, iunie 1919, p. 328.

ferințe ținute la Cercul de studii, că este necesară o organizare administrativă a țării, bazată pe o largă descentralizare administrativă și autonomie locală, pentru a se asigura „o funcționare cît mai normală a statului român de mîine" [27]. Această idee o găsim în toate documentele programatice ale P.N.L. din perioada noastră. P.N.L. se pronunța pentru o intensificare a vieții locale, pentru ca județul și comuna „să aibă viața lor de sine stătătoare" și combătea atît „centralizarea excesivă, cît și completa autonomie regională" [28].

Descentralizarea, creșterea autonomiei locale, erau concepute astfel încît să nu contravină unității statului: „...Să acordăm toate înlesnirile unei organizațiuni cît mai descentralizate — toate înlesnirile compatibile cu unitatea statului" [29] sau: „Descentralizarea trebuie așa făcută ca echilibrarea și amenajarea intereselor generale și a celor locale să aibă drept rezultantă unitatea și progresul statului" [30]. Desigur că ideea menținerii unității statului român, stat național unitar, era în esență justă numai că, în condițiile regimului burghezo-moșieresc, nu se putea realiza „o armonizare" a intereselor generale și a celor locale. De altfel, se menționa în mod special ca în viitoarea reformă administrativă „controlul statului se exercită prin supravegherea întregii administrații locale" [31], ceea ce, în practică, reducea simțitor „descentralizarea" preconizată de programul P.N.L.

În viitoarea organizare administrativă, locul principal urmau să-l ocupe comuna și județul, iar administrația publică să n-aibă caracter politic [32]. Consiliile comunale, județene și regionale, alese cu vot obștesc (cu reprezentarea minorităților), trebuiau să decidă în mod definitiv în chestiunile privind unitatea administrativă respectivă, avînd și resurse financiare complete.

Consiliile erau rezultatul unei reprezentări profesionale — a industriei, a agriculturii, comerțului și muncii — astfel „ca să constituie adunări coorporative care muncesc în comun pentru propășirea generală" [33]. Deși descentralizarea, ca idee, are un caracter democratic, chestiunile enunțate mai sus nu au avut, în programul P.N.L. decît un caracter formal. Este cunoscut faptul, că guvernarea liberală din 1922—1926 a dus o politică de excesivă centralizare, că nici nu s-a gîndit să aplice prevederile referitoare la o administrație locală fără caracter politic ș.a.m.d.

Cum se explică însă „descentralizarea", „autonomia locală", ca puncte de bază în cadrul reformei administrative preconizate de liberali? Credem că prin aceasta ei au încercat să-și creeze o anumită popularitate, să se apere împotriva acuzațiilor care li se adresau în legătură cu tendințele lor de „centralism excesiv", arătînd că, de fapt, orientarea lor se ferea de cele două extreme. Adică, pe de o parte, „statul trebuie să-și păstreze de la centru acțiunea de conducere în marile direcții politice, administrative, economice și culturale..." [34], iar pe de alta, trebuie „să se țină seama de formele descentralizării existente... Trebuie însă să alcătuim o lege românească pentru nevoile românești ale României și care să asigure și minorităților o dezvoltare compatibilă cu interesele statului român" [35].

---

[27] V. I. Brătianu, *Problemele ce se pun...* în „Democrația", anul VII, nr. 1, februarie 1919, p. 28.

[28] „Viitorul", 1 decembrie 1921. Problema a constituit obiectul unor conferințe de la Cercul de studii al P.N.L. dintre care amintim cele ținute de C. D. Dimitriu, *Descentralizare și autonomie* („Democrația", anul VII, nr. 1, martie 1919), N. N. Săneanu, *Reforma administrativă* (Ibidem, nr. 4—5, mai 1919), I. Niculescu, *Descentralizarea administrativă* („Viitorul" 17 aprilie 1921).

[29] „Democrația", anul VII nr. 2, martie 1919, p. 118.

[30] *Ibidem*, nr. 4—5, mai 1919, p. 231.

[31] „Viitorul", 17 aprilie 1921.

[32] Ibidem. Vezi și „Democrația", anul VII, nr. 4—5, mai 1919.

[33] „Democrația", anul VII, nr. 2, martie 1919, p. 120.

[34] Vezi *Pregătirea operei de guvernămînt*, în „Democrația", anul IX, nr. 11—12, noiembrie-decembrie 1921, p. 586.

[35] „Democrația", anul VII, nr. 2, martie 1919.

Un loc important ocupă în programul partidului problema muncitorească. În condiţiile avîntului revoluţionar, a afirmării tot mai hotărîte a proletariatului în viaţa ţării, a transformării Partidului socialist în Partidul Comunist Român, P.N.L. cu interese atît de însemnate în industrie, nu putea să nu acorde, de pe poziţiile sale, o atenţie deosebită acestei chestiuni. Se urmărea, în ultimă instanţă, să se dovedească „grija" P.N.L. pentru situaţia muncitorilor, pentru condiţiile lor de muncă şi trai şi în acest fel să-i atragă de partea acestui partid. Mai mult, falsificîndu-se realitatea, în scopul de a se ascunde contradicţia socială fundamentală, se ajungea la concluzia colaborării între clasa muncitoare şi burghezie: „Mai trebuie să amintim, scrie D. Drăghicescu, că prin afinitate şi interes, lucrătorii industriali sînt aliaţii fireşti ai burgheziei industriale...". P.N.L. va trece imediat la rezolvarea problemei muncitoreşti mai ales că „este în tradiţia burgheziei liberale de la noi ca să contribuie la liberarea claselor populare şi la înfăptuirea revendicărilor lor" [36]. Se ştie însă că burghezia devenise o clasă reacţionară care se opunea transformărilor revoluţionare şi tocmai clasei muncitoare condusă de P.C.R. îi revenea sarcina eliberării întregului popor de sub exploatarea capitalistă.

Programul din noiembrie 1921 conţinea la acest capitol următoarele: participarea muncitorimii la beneficii, recunoaşterea sindicatelor profesionale, reglementarea dreptului de grevă cu introducerea principiului arbitrajului obligatoriu, reorganizarea asigurărilor muncitoreşti, contractul colectiv, ziua de muncă de 8 ore, proteguirea muncii femeilor şi copiilor ş.a. S-a făcut o propagandă deosebită pentru legislaţia muncitorească preconizată de liberali şi în special pentru ceea ce se numea „participarea muncitorilor la beneficii". Această „reformă", aşa cum se va vedea mai jos, avea în întregime un caracter demagogic, avînd menirea să înşele masele muncitoare.

Virgil Madgearu, sesizînd aceasta, declara în Cameră că „participarea la beneficii" a fost „respinsă de întreaga muncitorime de pretutindeni ca o undiţă patronală!" [37].

Dar în ce consta această participare la beneficii în concepţia liberalilor? Programul P.N.L., arăta Vintilă Brătianu, „a pus la bază egalitatea tuturor factorilor vieţii economice", prin care se înţelegeau „munca", „competenţa" şi „capitalul". Şi mai departe: „Fabrica fiind ieşită de aici înainte din colaborarea celor trei factori, ei trebuie să se înfrupte toţi din propăşirea ei; de aceea am înscris în programul nostru participarea la beneficii" [38]. Acelaşi lucru îl afirma şi N. Petrescu-Comnen în conferinţa *Problema muncii*, dezvoltată la Cercul de studii şi în care cerea, între altele, legiferarea participării muncitorilor la beneficii: P.N.L. „e hotărît să strîngă într-un *cod al muncii* toate dispoziţiunile menite să realizeze egalitatea şi armonia între capital, muncă şi competenţă" [39].

„Participarea la beneficii" trebuia să realizeze „armonia" între muncitori şi patroni, aşa cum reforma agrară realizase, deja, pretindeau ei, acest lucru la sate... „Cu aceeaşi preocupare de armonie socială am transpus soluţiunea problemei agrare şi în domeniul muncii, pe tărîmul industriei" — arăta I. N. Micescu în Cameră. „Avem şi aici, în programul nostru participarea la beneficii..." [40]. Iar Vintilă Brătianu adresîndu-se alegătorilor din capitală şi judeţul Ilfov (cu prilejul unor alegeri parţiale pentru Senat, de la începutul anului 1921) promitea mai multe reforme printre care şi cea „muncitorească": „...Prin participarea la beneficii să le dea

---

[36] D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale*, p. XIV.

[37] „Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaţilor", şedinţa din 27 decembrie 1919, în „Monitorul oficial", partea a III-a, nr. 22 din 22 ianuarie 1920, p. 298.

[38] Vezi scrisorile lui Vintilă Brătianu *Către alegătorii din Capitală şi judeţul Ilfov* şi *Către muncitorii şi meseriaşii alegători din capitală* în „Viitorul", din 20 şi respectiv 23 ianuarie 1921.

[39] „Viitorul", 23 ianuarie 1921.

[40] „Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaţilor" şedinţa din 27 decembrie 1919, în „Monitorul oficial" partea a III-a, nr. 22 din 22 ianuarie 1920, p. 298.

(muncitorilor — n.n.) putinţa să se înfrupte la propăşirea generală a industriei. În loc de lupta între clase să ajungem şi aici (ca şi la sate — n.n.) la solidaritatea socială şi economică" [41].

Iată calea preconizată de P.N.L. pentru asigurarea ordinii şi liniştii sociale. Acelaşi deputat, I. N. Micescu, făcea în continuare unele precizări în legătură cu scopul şi conţinutul teoriei „participării la beneficii": „Participarea la beneficii reprezintă faţă de uzină ceea ce reprezintă dijma una şi una faţă de proprietatea rurală. Din aceste beneficii, dacă este sîrguitor şi econom, dacă este prevăzător şi sobru, muncitorul va putea să-şi realizeze un început de capital... Eu cred... că nu se poate ca în cele din urmă... să nu se ajungă pe cale paşnică şi evolutivă, nu prin zguduiri şi cu vărsări de sînge, la acest ideal social care este idealul nostru liberal, ca munca să respecte proprietatea, pentru că reprezintă o muncă trecută şi proprietatea să ajute munca pentru ca să reprezinte o proprietate viitoare...

Voim pe calea aceasta să ajungem la o cît mai mare independenţă a muncitorimii faţă de capitalişti şi la o cît mai mare dragoste a capitaliştilor faţă de muncitorime" [42].

Am reprodus acest fragment mai întins pentru a arăta că în chestiunea „participării la beneficii" programul P.N.L. nu conţinea decît speculaţii cu caracter demagogic, care urmăreau să atragă muncitorimea şi să ascundă principalele contradicţii sociale în spatele posibilităţii iminente a „armoniei", „înfrăţirii" dintre muncă şi capital.

Şi celelalte aspecte ale reformei legislaţiei muncitoreşti preconizate de liberali au fost pe larg prezentate [43], numai că, în cea mai mare parte, ele au rămas simple promisiuni. În perioadele sale de guvernare, P.N.L. nu numai că nu a legiferat cele înscrise în programul său ci a luat măsuri aspre împotriva clasei muncitoare şi a Partidului Comunist. Prăpastia între cele promise şi cele realizate a fost subliniată de la tribuna Camerei de deputatul socialist din Iaşi, Gh. Tănase: „...Uitaţi-vă acum la acest afiş (arătînd programul partidului liberal din propaganda electorală — n.n.) şi vedeţi cochetăria partidului liberal faţă de muncitori şi citiţi declaraţiile de dragoste pe care le făceau liberalii muncitorilor după război. ...Cînd muncitorii însă, pe baza acestor făgăduieli şi programe afişate, au cerut 8 ore de lucru, cînd acelaşi lucru l-au cerut şi muncitorii şi lucrătorii din fabrica Letea, care este o fabrică eminamente liberală, atunci s-au împuşcat muncitorii, iar conducătorii greviştilor au fost depuşi la închisoare. Cînd lucrătorii au cerut să se recunoască dreptul sindicatelor lor, să se recunoască contractul muncii, să se recunoască 8 ore de muncă, să se recunoască minimum de salariu, atunci d. Brătianu a adus vînătorii de munte şi a înecat în sînge mişcarea muncitorească pornită de la Bucureşti" [44].

Guvernul Ion I. Cuza Brătianu a luat, în perioada 1922—1926, măsuri cu pronunţat caracter antimuncitoresc. Ziua de muncă de 8 ore nu a fost respectată, încheierea contractelor colective întîmpina numeroase greutăţi, autorităţile au intervenit direct atunci cînd s-a pus problema menţinerii unităţii sindicale ş.a.m.d. În ce priveşte „participarea la beneficii" a muncitorilor, chestiunea a fost complet părăsită,

---

[41] „Viitorul", 20 ianuarie 1921.

[42] „Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaţilor", şedinţa din 27 decembrie 1919, în „Monitorul oficial", partea a III-a, nr. 22 din 22 ianuarie 1920, p. 299.

[43] Vezi de pildă Romulus A n g e l e s c u, *Asupra reformei muncitoreşti* în „Democraţia", anul VII, nr. 2, martie 1919, precum şi „Dezbaterile parlamentare, Adunarea deputaţilor", şedinţa din 11 august 1920 în „Monitorul oficial", partea a III-a, nr. 45 din 21 august 1920 şi şedinţa din 12 august 1920, „Monitorul oficial", partea a III-a, nr. 46 din 22 august 1920 (discuţia proiectului de lege pentru reglementarea conflictelor colective de muncă).

[44] „Dezbaterile parlamentare. Adunarea deputaţilor" şedinţa din 5 august 1920, „Monitorul oficial", partea a III-a, nr. 39, p. 823.

din simplu motiv că acest lucru nici nu putea fi realizat în condițiile sistemului capitalist.

Guvernul liberal a trecut la acțiuni represive împotriva mișcării muncitorești, și, în 1924, a scos în afara legii Partidul Comunist Român. În ciuda greutăților întîmpinate în această perioadă, clasa muncitoare și partidul său arătînd că nu poate fi vorba de „egalitate" și „înfrățire" între muncă și capital, demascînd caracterul demagogic al lozincii „participării la beneficii", a continuat lupta pentru apărarea cuceririlor din anii precedenți, împotriva ofensivei patronale ce a caracterizat perioada de stabilizare.

În aceste pagini, am făcut aprecieri în legătură cu *unele* din punctele programului Partidului național-liberal, încercînd să desprindem și anumite concluzii. Chestiunile neabordate aici (și în special poziția față de refacerea și dezvoltarea economiei naționale), vor fi dezbătute într-o lucrare viitoare, în care vom prezenta și concluziile generale referitoare la programul P.N.L. din perioada 1918—1921.

NOTE BIBLIOGRAFICE

Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine, tome XVI, janviers-mars 1969, 172 p.

Primul număr din acest an al periodicului francez este dedicat colocviului ştiinţific internaţional cu tema: „Europa în noiembrie 1918", ţinut la iniţiativa Facultăţii de litere şi ştiinţe umanistice din Reims, în zilele de 9, 10 şi 11 noiembrie 1968, cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la încheierea armistiţiului ce a pus capăt primului război mondial.

Rapoartele prezentate de istorici francezi şi istorici din Austria, Belgia, Marea Britanie, Italia, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, R. D. Germană, R .F. a Germaniei, Ungaria, Statele Unite ale Americii şi Uniunea Sovietică precum şi discuţiile au fost grupate în jurul a patru mari teme: 1. Europa în ajunul armistiţiului — problemele generale ale reconstrucţiei politice şi economice; 2. Germania după armistiţiu; 3. Dezagregarea Imperiului austro-ungar; 4. Aliaţii în faţa victoriei.

Deşi toate aceste teme ridică probleme extrem de interesante şi importante, ne vom referi la tema I şi a III-a care privesc în mod deosebit şi ţara noastră; tema a II-a (Germania după armistiţiu) cuprinde rapoarte şi discuţii referitoare, exclusiv, la revoluţia din noiembrie, iar ultima temă are în vedere situaţia Franţei, Italiei şi Belgiei la sfîrşitul războiului şi a Marii Britanii în ajunul războiului.

La prima temă, au prezentat rapoarte: Pierre Renouvin, Europa în ajunul armistiţiului; Jean-Baptiste Duroselle, Bilanţul şi perspectivele economice ale Europei; A. L. Narocinitki, Rusia şi Europa în 1918. Raportul lui J. B. Duroselle conţine o analiză a bibliografiei şi izvoarelor referitoare la problemele economice ale primului război mondial: costul său financiar, finanţele şi inflaţia, reparaţiile, bilanţul economic al războiului ş.a.

În cadrul celei de a III-a teme, au prezentat rapoarte: Léo Valiani (Italia), Sfîrşitul Austro-Ungariei; Fr. Engel-Janosi (Austria), Cu privire la frontul italo-austriac. Amintiri din 1918; Karel Pichlik (Cehoslovacia), Activitatea antiaustriacă *(antiautrichienne)* a cehilor; Andrei Şiklos (Ungaria), Problemele Ungariei, Henryk Zielinski (Polonia), Probleme ale renaşterii unei Polonii independente (1918—1919); Frank Zwitter (Iugoslavia), Formarea statului iugoslav.

În cadrul discuţiilor de la această temă, a luat cuvîntul acad. A. Oţetea prezentînd, în ce au ei esenţial, factorii interni şi externi care au dus la unirea Transilvaniei cu vechea Românie, evenimentele din Transilvania de la sfîrşitul anului 1918. Intervenţia acad. A. Oţetea dă un răspuns succint, dar extrem de clar şi precis problemelor ridicate de această pagină a istoriei patriei noastre.

Prin materialele ce le conţine, „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", janviers-mars 1969, interesează în mod direct pe toţi cei ce se ocupă cu studierea şi cercetarea istoriei din ţara noastră.

I. Agrigoroaie

Annales historiques de la Révolution française, nr. 196, avril-juin 1969.

Pentru istoria Europei și nu numai a ei, revoluția franceză a însemnat un moment de cotitură. Acestui marcant eveniment i-au fost consacrate tomuri întregi, în care au fost abordate, de pe poziții similare sau deosebite, în funcție de concepțiile profesate de autori, probleme esențiale ale „marii zguduiri" de la 1789. Între acestea, o deosebită atenție a fost și este acordată rolului revoluției franceze în istoria Europei, influenței pe care aceasta a exercitat-o în lupta pentru înlăturarea „vechiului regim".

Prestigioasa revistă „Annales historiques de la Révolution française", în numărul său din aprilie—iunie 1969, publică intervențiile unora din cei 80 de participanți la „Colocviul asupra abolirii regimului feudal în lumea occidentală", organizat la Toulouse, între 12—16 noiembrie 1968.

Avînd ca punct de plecare opinia în conformitate cu care „unul din rezultatele cele mai incontestabile ale perioadei revoluționare și imperiale a fost abolirea regimului feudal în majoritatea țărilor occidentale" (p. 145), autorii și-au propus să evidențieze ponderea și gradul de influențare a revoluției franceze în procesul destrămării relațiilor feudale din diferite țări și regiuni ale Europei. Realizarea acestui obiectiv este urmărită prin discutarea unor probleme legate de stadiul social-economic, de transformările survenite în cadrul regimului feudal, al proprietății feudale, a raporturilor dintre clasele și păturile sociale la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Această modalitate permite reliefarea particularităților de dezvoltare precum și măsura în care revoluția franceză, ideologia ei, au găsit un teren fertil în cadrul creat de evoluția factorilor interni.

Dintre materialele prezentate, rețin în mod deosebit atenția cele care supun discuției probleme ale crizei feudalismului și ale apariției noilor relații în Europa centrală și de est; menționăm printre acestea: Le régime féodal en Allemagne au XVIII-e siècle et sa désagrégation — W. von Hippel; Le régime féodal et les conditions de sa suppresion en Bohême — Mme. Kveta Majdricka; Le régime féodal en Hongrie à la fin du XVIII-e siècle — K. Benda; L'émancipation des serfs en Hongrie et en Europe Orientale. — E. Niederhauser; Le processus de l'abolition du régime féodal dans les territoires polonais aux XVIII-e et XIX-e siècles. — B. Lesnodorski; Le régime féodal en Russie à la veille de son abolition" — R. Portal; L'écroulement du régime féodal en Russie — P. Ryndzunski.

Istoricul român Dan Berindei, participant la colocviu, este prezent în paginile revistei cu articolul: L'abolition du régime féodal dans les principautés roumaines. Evidențiind trăsăturile specifice ale luptei împotriva feudalismului în țările române, obiectivele unitare ale acestei lupte pe cele două versante ale Carpaților, istoricul român subliniază cu claritate rolul dominant al factorilor interni, revoluția franceză, ideologia ei, găsind aici un climat prielnic.

În ansamblu, articolele din publicația menționată, care au în vedere și alte țări ale Europei; Spania, Portugalia, Italia, țările scandinave reușesc să ne dea o analiză lucidă a unui proces plin de semnificații și urmări pentru evoluția bătrînului continent.

M. Timofte

P. P. PANAITESCU: *Introducere în istoria culturii românești*, Editura științifică, București, 1969.

Cunoscut și pasionat cercetător al istoriei patriei, abordînd cu predilecție probleme fundamentale și adeseori controversate ale evului mediu românesc, regretatul istoric P. P. Panaitescu ne-a lăsat valoroasa lucrare *Introducere în istoria culturii românești*. Ea se vrea și realmente reușește să fie o sinteză, o investigație amplă și sobră, o cercetare atentă a împrejurărilor care au permis formarea culturii noastre, de la

începuturile ei pînă la întemeierea statelor feudale — eveniment considerat de autor drept piatră de hotar în istoria acestei culturi. În această dificilă întreprindere, P. P. Panaitescu a pornit — după propria-i mărturisire — de la două teze fundamentale, pe care își clădește apoi, cu migală și deosebit simț critic, întregul edificiu al lucrării: unitatea culturii românești și continuitatea ei în cadrul european. De aici, evidențierea într-un cadru unitar a problemelor esențiale ale istoriei Daciei: romanizarea și continuitatea. În același timp, se subliniază asimilarea creatoare a diferitelor influențe externe, bizantine, slave, occidentale și crearea unei culturi proprii, care a situat pe români ca un factor important de civilizație și progres în sud-estul european.

Lucrarea este structurată pe mai multe capitole și simpla lor evidențiere atestă aria largă și complexitatea fenomenelor care au constituit obiectul atenției autorului: Pămîntul românesc și istoria culturii românești; Băștinașii înainte de romani; Romanizarea; Romanitatea din Dacia și la Dunărea de jos în epoca migrațiilor (sec. III—VI); Originile creștinismului la români; Problema continuității; Formarea poporului român; Limba română purtătoare de cultură; Străvechea viață populară a românilor; Feudalismul. Formarea clasei stăpînitoare; Originile slavonismului cultural la români; Contactele externe; Primele state românești; Transilvania sub unguri; Contactele externe: cruciatele, drumurile de comerț; Întemeierea orașelor în ținutul românesc. Întemeierea statelor românești; Începuturile culturii feudale în Țările Române; Concluzii.

O bibliografie din cele mai cuprinzătoare, expresie pregnantă a unei munci neobosite de cercetare a izvoarelor scrise și a tradițiilor orale, la care se adaugă un indice general, completează armonios lucrarea.

Deosebit de interesant și semnificativ este faptul că autorul, reluînd unele cercetări proprii, mai vechi, utilizînd, în același timp, izvoare inedite sau mai puțin folosite, emite ipoteze noi, asupra unor probleme de importanță primordială pentru istoria noastră, care nu concordă totdeauna cu interpretarea acceptată pînă acum de istoriografia noastră: sclavagismul în Dacia, originile creștinismului la români, slavonismul cultural, întemeierea statelor feudale. Chiar dacă unele din aceste ipoteze necesită reconfirmări sau mai comportă discuții, lucrarea umple un gol adînc resimțit în literatura noastră istorică. Ea constituie un important punct de plecare, un ajutor de neprețuit pentru cercetătorii istoriei noastre medievale, înscriindu-se ca o contribuție valoroasă și utilă, ca un cîștig de prim ordin al istoriografiei noastre. În egală măsură *Introducere în istoria culturii românești* reprezintă un act de cultură, la îndemîna unui public mai larg, care găsește aici, reconstituite, cu talent remarcabil, importante pagini din frămîntata istorie a patriei.

M. Timofte

ȘTEFAN OLTEANU și CONSTANTIN ȘERBAN: *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Editura Acad. R.S.R., 1969, 460 p.

Lucrarea lui Ștefan Olteanu și Constantin Șerban se ocupă de un capitol foarte important al istoriei noastre economice.

În introducere, se face o analiză a istoriografiei și o scurtă prezentare a izvoarelor referitoare la problemele ce urmează să fie tratate în continuare.

În prima parte, intitulată *Meșteșugurile pe teritoriul Țării Românești și Moldovei în epoca feudalismului timpuriu (secolele X—XIV)*, se prezintă o imagine de ansamblu a dezvoltării producției meșteșugărești și unele aspecte ale relațiilor economice și sociale. Autorii arată că în această perioadă predomina economia naturală închisă, caracterizată, printre altele, și printr-un nivel scăzut al tehnicii. Diviziunea socială a muncii pe teritoriul celor două țări se afla într-un stadiu puțin avansat. Meșteșugurile erau într-o mică măsură separate de agricultură iar producția era destinată

aproape în întregime consumației. Procesul de specializare în sînul meșteșugarilor a fost la început foarte limitat.

În subcapitole separate este urmărită evoluția ramurilor meșteșugărești de bază: extracția și prelucrarea metalelor, olăritul, morăritul, tehnica construcțiilor, prelucrarea cornului și a osului, torsul și țesutul, prelucrarea pieilor și blănurilor, meșteșugurile alimentare etc. La baza aprecierilor făcute au stat, pe lîngă izvoarele scrise, rezultatele cercetărilor arheologice.

În încheierea acestei prime părți a lucrării, autorii ajung la concluzia că în tehnica producției meșteșugărești, s-au produs în această etapă, unele modificări importante. Astfel se observă o intensificare, în raport cu epoca anterioară, a prelucrării metalelor, se generalizează folosirea roții olarului, apoi, de la jumătatea secolului al XIII-lea, se continuă existența războiului de țesut orizontal și începe să se folosească forța hidraulică pentru punerea în funcțiune a morilor.

Partea a doua a lucrării — și cea mai mare — se referă la *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în epoca feudalismului dezvoltat*. La rîndul ei, această parte este divizată în trei capitole:

În cadrul capitolului 1 este expusă evoluția meșteșugurilor din Țara Românească și Moldova în mediul sătesc, pe domeniile feudale și la orașe din secolul al XIV-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Ca urmare a întemeierii statelor feudale românești, producția meșteșugărească a putut să înregistreze un anumit avînt. Se observă o sensibilă adîncire a procesului de specializare în cadrul meșteșugului de bază, mai ales la orașe. Instaurarea dominației otomane la mijlocul secolului al XVI-lea a avut efecte negative asupra dezvoltării producției meșteșugărești orășenești. În schimb, pe domeniile feudale și la sate, se observă o creștere a numărului ramurilor meșteșugărești.

Dezvoltarea generală a meșteșugurilor a creat condițiile necesare pentru apariția unor fenomene social-economice noi, cum ar fi, de pildă, începuturile îndepărtate ale procesului de organizare profesională a unora dintre meșteșugarii de la orașe. De asemenea, anumite fenomene de suprastructură, nemijlocit legate de progresul vieții orășenești, încep să se facă mai mult simțite (pătrunderea într-o măsură mai mare a scris-cititului în rîndul meșteșugarilor).

În cel de al doilea capitol este cercetată producția meșteșugărească din secolul al XVII-lea. Se arată că în secolul al XVII-lea ritmul de dezvoltare a meșteșugurilor, cu precădere a celor orășenești, a fost diferit. Cel mai mult s-au dezvoltat meșteșugurile de la orașe și de la sate. Sînt analizate, cu multă atenție, unele probleme importante, ca: separarea dintre procesul de producție și cel de circulație, apariția negustorului achizitor, rolul și formele capitolului comercial în cadrul producției meșteșugărești, raportul dintre meșteșug și agricultură, diferențierea socială din sînul meșteșugarilor, obligațiile meșteșugarilor, formele de organizare profesională a meșteșugarilor, formele luptei de clasă a meșteșugarilor etc.

Ultimul capitol al părții a doua se ocupă de situația meșteșugarilor din Țara Românească și Moldova în etapa de sfîrșit a feudalismului dezvoltat (pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea). Autorii consideră că înviorarea cunoscută de producția meșteșugărească la sfîrșitul secolului al XVII-lea se continuă pe o linie ascendentă și în secolul al XVIII-lea, într-un ritm destul de accentuat la orașe, în tîrguri și la sate și într-o măsură mai mică pe domeniile feudale. În această perioadă, economia naturală domenială este depășită cu totul prin creșterea diviziunii sociale a muncii, prin lărgirea schimbului și, într-o anumită măsură, prin perfecționarea tehnicii de producție la orașe și în tîrguri.

În partea a treia a lucrării, intitulată „Meșteșugurile în epoca destrămării feudalismului (sfîrșitul secolului al XVIII-lea — 1848)", se tratează despre trăsăturile specifice dezvoltării producției meșteșugărești, în condițiile nașterii noului mod de producție. Autorii prezintă date din care reiese că dezvoltarea meșteșugurilor orășenești și sătești a fost inegală. Meșteșugurile sătești aprovizionau cu produse meșteșugărești mai ales țărănimea. Cele orășenești ajung la o mare dezvoltare prin îngustarea specializării, prin apariția unor noi branșe, prin realizarea unei producții mai variate și mai mari, care depășea, adesea, limitele pieții locale. În schimb, se

constată că, meşteşugurile domeniale decad; că produsele lor pentru consum nu mai sînt rentabile, din punct de vedere al calităţii şi al preţului de cost, comparativ cu acelea ale meşterilor de la sate şi de la oraşe.

Lucrarea se încheie cu cîteva concluzii speciale şi generale, care reies din problemele analizate anterior şi din datele prezentate.

Prin varietatea şi valoarea materialelor informative pe care le conţine, prin soluţiile pe care le propun pentru diferite aspecte ale problemelor, prin viziunea de ansamblu, lucrarea lui Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban constituie o sinteză interesantă şi utilă care vine să umple un gol, de multă vreme resimţit, în istoriografia noastră.

Angela Prună

ŞTEFAN IONESCU, PANAIT I. PANAIT: *Constantin Vodă Brîncoveanu*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1969, 464 p.+52 figuri+2 hărţi.

Interesul stîrnit de epoca şi personalitatea lui Constantin Brîncoveanu îi conferă dreptul consacrării unei monografii. Printr-o cercetare exhaustivă, Ştefan Ionescu şi Panait I. Panait, răspund acestei necesităţi oferind celor interesaţi tabloul general al domniei lui Constantin Brîncoveanu.

Lucrarea cuprinde zece capitole, ordonate judicios: Constantin Vodă Brîncoveanu în istoriografia română şi străină; Ţara Românească în politica Europei răsăritene în a doua jumătate a secolului al XVII-lea; Situaţia social-economică a Ţării Româneşti în timpul domniei lui Constantin Vodă Brîncoveanu; Început de domnie; Lupta pentru consolidarea şi extinderea puterii; Politica brîncovenească la începutul secolului al XVIII-lea; Adîncirea crizei regimului politic; Sfîrşit de domnie; Renaşterea culturală şi artistică; Personalitatea lui Constantin Vodă Brîncoveanu şi locul său în istoria românilor.

Anii domniei lui Constantin Brîncoveanu au constituit o perioadă de sensibilă redresare economică, fără de care nu poate fi concepută lunga rămînere în scaunul domnesc într-o perioadă cînd pretenţiile turcilor sporiseră aşa de mult. Domnitorul, precizează autorii, s-a dovedit a fi un cunoscător al fenomenelor economice, „condiţie de seamă a întregului sistem politic şi cultural promovat...".

În politica internă, a avut loc un proces de stabilizare, început de altfel, pe timpul predecesorului său. Voievodul a admis colaborarea rudelor sale apropiate, Cantacuzinii, fără însă a se lăsa dominat. Orgoliul său politic nu putea admite o atare situaţie.

În politica externă, domnitorul s-a dovedit a fi un abil mînuitor al metodelor diplomatice. Autorii subliniază că „voievodul muntean nu a subordonat acţiunile sale unor idei politice preconcepute... ci totdeauna a urmărit numai apărarea intereselor politice ale ţării...". Timp de 25 de ani, cît a ocupat scaunul voievodal, Constantin Brîncoveanu a vegheat, înainte de toate, la păstrarea independenţei ţării, în care scop a apelat la „armele diplomaţiei". Realitatea momentului politic, precizează autorii, nu permitea folosirea forţei ostăşeşti. Autorii evidenţiază caracterul naţional al politicii externe dusă de voievodul muntean. Această politică naţională „are şi un conţinut general românesc", pentru că a privit nu numai Ţara Românească, ci şi Moldova şi Transilvania.

Domnia lui Constantin Brîncoveanu a fost şi o epocă de renaştere culturală şi artistică care constituie „un proces de reflectare suprastructurală a dezvoltării economice a Ţării Româneşti în acea perioadă". În toate domeniile culturii, arată autorii, voievodul, ajutat de cărturarii vremii, „a realizat o însemnată operă naţională" care a deschis perspective largi şi a permis „trecerea de la spiritul medieval la spiritul modern".

Instalat la domnie după o perioadă de crîncene lupte interne, el însuşi martor la nenumăratele drame prin care a trecut familia Brîncoveanu şi Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu a dominat prin personalitatea sa, istoria ţărilor române de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea. Deşi calmă în aparenţă, domnia lui Constantin Brîncoveanu a fost tulburată de nenumărate evenimente interne şi externe cărora voievodul, cu preţul unor mari eforturi, le-a găsit de fiecare dată rezolvarea, pînă la tragicul său sfîrşit.

Lucrarea cercetătorilor, Ştefan Ionescu şi Panait I. Panait se adresează nu numai specialiştilor din domeniul istoriei ci unui cerc mai larg de cititori. Scrisă într-o formă atractivă şi însoţită de un mare număr de reproduceri frumos executate, monografia consacrată domniei lui Constantin Brîncoveanu, constituie o contribuţie la cunoaşterea epocii brîncoveneşti.

I. Toderaşcu

DAN BERINDEI, *Bălcescu*, colecţia „Oameni de seamă", Editura tineretului, Bucureşti, 1969, 264 p., bibliografie şi reproduceri fotografice.

Oricît s-ar părea de ciudat, despre N. Bălcescu, această figură singulară a istoriei noastre, s-a scris relativ puţin. Abstracţie făcînd de analizele parţiale, numeroase — multe din ele de certă valoare — puţini au fost acei care au încercat să cuprindă, într-un studiu monografic, personalitatea complexă a marelui nostru istoric. Cele cîteva realizări în această direcţie se cereau revizuite şi completate, în raport cu stadiul actual al cercetării istorice.

Familiarizarea deplină cu problemele istoriei noastre moderne, predilecţia manifestată în studiile anterioare, îl recomandau pe cercetătorul Dan Berindei ca pe unul din exegeţii cei mai indicaţi ai lui Nicolae Bălcescu.

În adevăr, monografia căreia-i consacrăm puţinele noastre rînduri, verifică viziunea largă a autorului, capacitatea sa de a realiza o operă în acord cu cerinţele cercetării noastre istorice.

Bălcescu, acest produs al epocii în care se plămădea naţiunea română, este privit continuu în legătură cu societatea ale cărei resorturi intime de dezvoltare le cunoştea şi asupra căreia acţiona cu întreaga putere constructivă a inegalabilei sale gîndiri şi personalităţi. Evenimentele mari de la mijlocul secolului al XIX-lea — în centrul cărora se afla revoluţia de la 1848 — sînt inseparabil legate de viaţa şi activitatea lui Bălcescu.

Cu o măiestrie — care se remarcă, de altfel, nu numai aici — autorul a izbutit să definească, în ceea ce au ele mai esenţial, legătura indisolubilă şi interdependenţa strictă dintre personalitatea marelui nostru istoric şi societatea vremii sale, la dezvoltarea şi afirmarea căreia lupta cu inteligenţa sa creatoare şi neobişnuita-i energie revoluţionară. Credem că aceasta este una din calităţile cele mai remarcabile ale cărţii. Bălcescu, reprezentantul cel mai autentic al poporului, îşi mistuia existenţa — scurta sa existenţă — în slujba marelui ideal de afirmare a naţiunii române.

Urmărind viaţa şi activitatea lui Bălcescu, autorul reconstituie o bună parte din istoria noastră modernă. O face cu un deosebit simţ al proporţiilor şi nuanţelor; lărgeşte orizontul cu informaţii şi interpretări noi, pe care le plasează cu pondere şi discreţie. În acest sens, reţine atenţia sugestiva reconstituire a revoluţiei de la 1848 în Ţara Românească, ale cărei probleme fundamentale, în viziunea lui N. Bălcescu, se înlănţuiau într-un tot organic, unitar. Este reliefată, de asemenea, generoasa concepţie a istoricului asupra României viitoare, în centrul căreia trebuia să se afle Transilvania, „punctul de reazem" şi elementul de legătură cu Europa (p. 220).

Faptele şi manifestările lui Bălcescu se desfăşoară într-o lume vie, în continuă prefacere şi mişcare, al cărei dinamism e sugerat de notaţii dense, pline de conţinut. Mobilurile acţiunilor sînt analizate şi explicate, caracterizările sînt pline de substanţă, concise, lapidare şi la obiect. De asemenea, opera istorică a lui Bălcescu este înfăţişată cu calităţile majore ce o caracterizează.

Organizarea materialului şi maniera de prezentare a acestuia satisface, în egală măsură, atît exigenţele specialistului, cît şi gustul bun al marelui public. *Încheierea*, cele cîteva admirabile pagini cu care se termină cartea, reprezintă cea mai elocventă recomandare a acesteia.

Lucrarea corespunde integral intenţiilor care au stat la baza alcătuirii sale; ea reprezintă un cald omagiu adus „aceluia care a fost umanistul de largă viziune şi patriotul înflăcărat Nicolae Bălcescu".

Gh. Platon

Nr. colilor de tipar 7,25

Întreprinderea poligrafică Iași
str. Vasile Alecsandri nr. 12
Republica Socialistă România
comanda nr. 100

PREȚUL 10 LEI